

A

TRENCSÉNI VÁR.

(A VÁR TÖRTÉNETE S NEVEZETESSÉGE.)

===== TIZENEGY KÉPPEL. =====

IRTA

KAROLYI JÁNOS

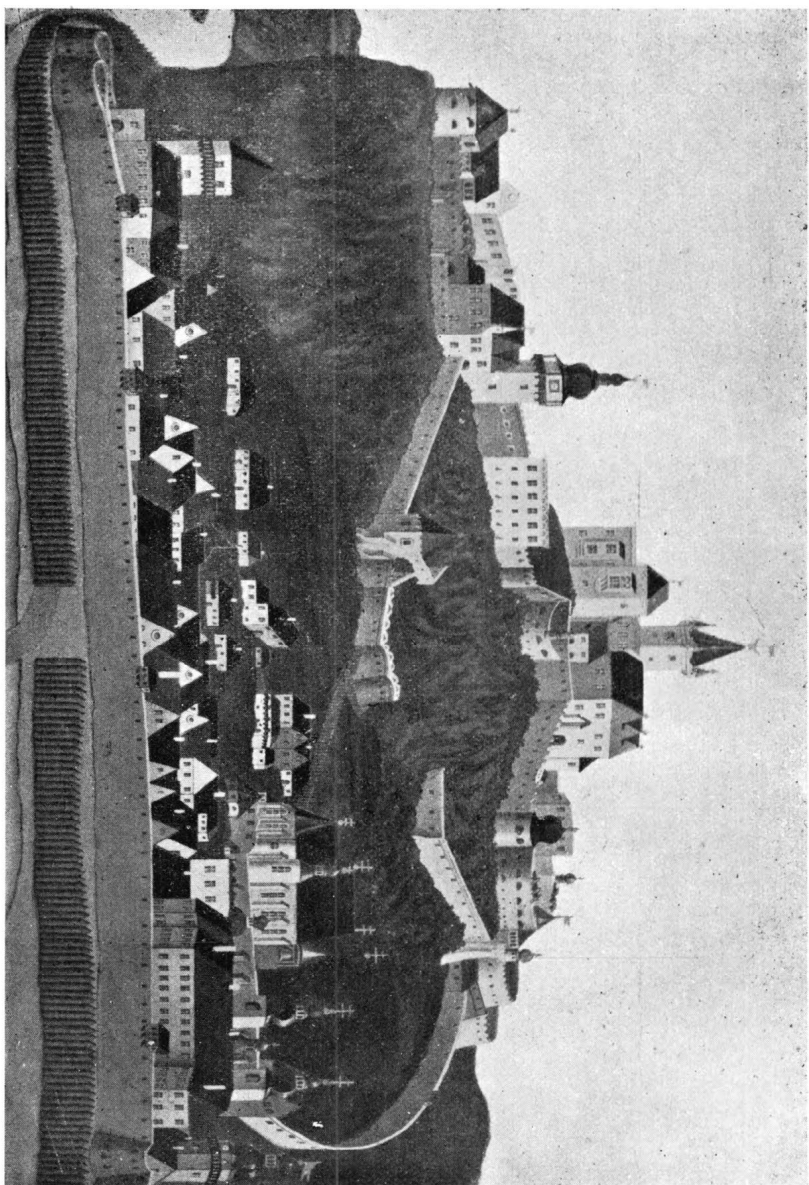
kegyesrendi tanár.

TRENCSEN.

NYOMATOTT SÁNDOR FERENCNÉL.

1910.

1.) A trencséni vár kétszáz évvel ezelőtt.

A
TRENCSÉNI VÁR.

(A VÁR TÖRTÉNETE S NEVEZETESSÉGE.)

===== TIZENEGY KÉPPEL. =====

IRTA

KAROLYI JÁNOS

kegyesrendi tanár.

TRENCSÉN.

NYOMATOTT SÁNDOR FERENCNÉL.

1910.

ritka természeti szépségei és kiváló történeti multja következtében messze földön híres Vág völgyének egyik elsőrangú látványossága a trencsényi romvár, melyet méltán soroznak nemcsak a haza, hanem a külföld legkiválóbb enemű emlékei közé s mely maradandó és mély benyomást gyakorol mindenkire, aki csak egyszer is látta. Az egyszerű ember, kinek képzeletvilágát foglalkoztatja, azt hiszi, hogy nem is emberek, hanem óriások építették e szörnyű falakat, tornyokat és bástyákat, melyeken az iskolázott ember érdeklődéssel tanulmányozza a régi várszerkezet titkait, a várvédelem módozatait, a hazánkban dívott építészeti stylok sajátosságait, melyeket az idő vasfoga, mely szörnyű pusztításokat végzett e várban, eltüntetni még nem birt, s keresi a vonatkozásokat, melyekben e nagymultú vár hazánk ezeréves történetével van.

Ilyen vonatkozás bőven találkozik, sőt bátran állíthatjuk, hogy amióta a Vág vizéhez leereszkedő honfoglaló lovas harcosok szemei előtt Anonymus „Trusun“-ja, meredek sziklavánkosán, felbukkant, története egybefonódott a magyar nemzet történetével, melynek nagyon sok fontos fejezetét e várban írták

meg. Minden időkből való fontos szerepét kedvező fekvésének köszönhette. Tőle függött a Felső-Vág völgynek birtoka, melynek bejáratát, kapuját alkotja. A morva földdel szemben, mely a Vág túlsó partjain, a vártól rézsútason fekvő hrozinkói szoroson át pár óra alatt elérhető, végvár volt. Nagy királyaink idejében, kiknek volt erejük és hatalmuk a magyar nemzet erejét nyugat és észak felé is érvényesíteni, Trencsén királyi vár és lakóhely és fontos politikai és hadi operációk központja s színtere. Falai közt látja Szent Lászlót, II. Istvánt, IV. Bélát, Károly Róbertet, Nagy Lajost, Zsigmondot és Hunyadi Mátyást.

Birtoklása félelmes hatalmat adott magánosoknak is, kiknek soraiból Csák Máté, Stibor, Szapolyai János és Illésházy István gróf irányítólag folytak be koruk eseményeire. Változtak az idők, az események, változott a harcmodor! A magyar nemzet gyakran jutott a hatalom és a dicsőség magas fokáról a hanyatlás lejtőjére, sőt a megsemmisülés szélére, de a trencsényi vár szerepe nem változott; a honfoglalás óta erős és biztos őre volt Magyarországnak s birtoka hatalom és erő forrása volt; bevehetetleneknek tartott bástyái seregekkel értek fel s ezért időbarnította sziklái alatt látta a honfoglaló ősokeket, a tatárokat, Ottokár seregeit, Ziska vad husszitáit és Giskra zsebrákjait, Mátyás fekete seregét és Katzianer német zsoldosait, a nemzeti küzdelmek korában az erdélyi fejedelmek felkelő hadait Mansfeld svédjeit s a török-tatár dúló hadakat. 1622-ben a szent korona három hónapig talál menhelyet ágyúbástyái védelme alatt. II. Rákóczi Ferenc annyira fontosnak tartja birtoklását, hogy balsejtelmek ellenére elfogadja Heistertől, puskalövésnyire a vártól, a csatát, mely megpecsételi a felkelés sorsát. Alig van ezeréves történetünkben esemény, mely a trencsényi várat érintetlenül hagyta volna s nincs a magyar haza földjének még egy helye, mely történeti múltban a trencsényi várral vetekezhette.

A vár történetével szorosan összefügg a városé, mely a vár erődtítményeibe belekapcsolva szinte védelmet keresőleg húzódik meg hatalmas testvére félelmes bástyái alatt s azzal egy testet alkot. Zsigmond parányisága dacára a szabad királyi városok sorába emeli s a vár erődtítményeinek kellő közepében fekvő városkának helyzete történelmi különlegesség lesz, mikor a vár magánbirtokosok kezére száll, kik ellen több kitartással és szívélyességgel, mint szerencsével védelmezi jogait és kiváltságait, melyeket a túlhatalmas várurak komolyan sohasem vesznek.

A vár történetével sok országos és helyi író foglalkozott, köztük Mednyánszky Alajos báró, Starek Lajos és Trencsén város egykori tanácsosa Kamin József.*) Krasznayánszky Károly, Vlahovics Emil és Janovszky László és mások. Azonban vagy csak részletekkel foglalkoztak, vagy nagyrészt német nyelven írott műveik kéziratban maradtak s ha ki is adtak, ez oly régen történt, hogy ma már közkezen nem forognak.

Ez okból vállalkoztam arra, hogy a vár egységes történetét megírjam első sorban a tanulóifjúság számára, melynél tapasztaltam, hogy a szüntelen szemei előtt lévő várrom érdeklődésének kimeríthetetlen tárgya, de történetéről csak homályos és töredékes, sőt téves ismeretei vannak. Forrásaimról az illető helyeken részletesen beszámolok. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a megyei és városi levéltár gazdag anyagából s Mednyánszky, Starek és Kamin műveiből felhasználtam mindazt, ami felhasználható volt.

Munkám hiányait magam ismerem legjobban. Hiányzott az alkalom arra, hogy felhasználjam azokat a szinte pótolhatatlan adatokat, amelyeket a köpcsényi Illésházy-levéltár, és

*) Kéziratában (Von den Begebenheiten des Trenchiner Comitats und der königlichen Freistadt Trenchin) sok becses adalékot gyűjtött egybe s nélkülözhetetlen kalauzul szolgál a kutatónak a városi és megyei levéltár temérdek anyagában.

azon lajstromokat, melyeket a vár 15. és 16. századbeli felszerelésére vonatkozólag az Országos levéltár tartalmaz. Másrészt a vár története oly nagy időt ölel fel, hogy munkámban, melynek jelen terjedelemben való megjelenhetése is csak nehézségek legyőzése után volt lehetséges, az egyes részletekre nem terjeszkedhettem ki úgy, mint kívánatos s forrásaim, különösen az igen gazdag helybeli levéltárak adatai alapján lehetséges lett volna.

A második részben, a már fenmaradt építészeti és hadászati emlékeinek leírásánál főforrásom Könyöki-Nagy: „A középkori várak különös tekintettel Magyarországra“ c. mű volt. Könyöki József az összes várak, köztük Trencsén emlékeit is a legaprólékosabb részletekig feldolgozta s utána e tekintetben újat mondani alig lehet.

Végül hálás köszönetet mondok Stern József cs. és kir. udvari fényképész urnak, ki a klisékhez szükséges felvételeket díjtalanul volt szives elkészíteni.

A SZERZŐ.

I.

A VÁR TÖRTÉNETE.

ELSŐ FEJEZET.

A trencsényi várhegy a történelem előtti korban. — A rómaiak és a kvádok idejében. — A vár Szvatopluk birodalmának középpontja. — Anonymus „Trusun“-ját a honfoglaló magyarok itt találják és elfoglalják. — A hrozinkói „gyepü“ vagy „brana“. Szent István megalapítja a trencsényi várispánságot. — A vár szerepe a lengyel és cseh harcokban. — Székelyek a Vág völgyében. — A tatárok bevenni nem bírják. — A trencsényi várispánság megszűnése. — A vár ősi alakja s a város fekvése. — Falazott vár volt-e Trencsén a tatárjárás előtt? — A román stílus emlékei a várban s a monumentális építkezés kezdete. —

A vár és a vármegye magántulajdon lesz.

Északnyugat-Magyarország legnagyobb vizét, a Vág folyót baloldalt a tepliczi völgytől s a machnácsi hágótól a jasztrabjei horpadásig a trencsényi hegység szegélyezi, mely az Alacsony-Tátra hegyrendszeréhez tartozó galgóczi hegycsoport egyik ágzatát alkotja s a Vág túloldalán húzódó hegyláncolattal együtt aránylag elég széles völgymedencét — a trencsényi Vág völgy leglapályosabb s legtermékenyebb részét — alkot. E hegység észak felé egy különálló nyulványt bocsát ki, mely a Vág túlszárnyán szemközt fekvő sziklái szikláival a völgyet összeszorítja s valóságos kaput alkot, mely a Kis-Alföldet bezárja s a felső Vág völgyének bejáratát őrzi. A különálló hegy 320 méter magasságig emelkedik s északon és északkeleten függőlegesen eső, meredek dolomit-sziklafalban, északnyugat felé lépcsőzetes terraszokban, melyeknek egyikén a plebániatemplom áll, nyugat és dél felé pedig terjedelmes fensikban végződik, mely utóbbi a hámosi völgyben szintén elég meredek eséssel végér véget.

E várhegy fensikjának koronáját hazánk egyik legnagyobb, legerősebb és legszebb várának, a trencsényi várnak romjai alkotják

kitörülhetetlen benyomást vésve mindenkinek lelkébe, ki ezen ősrégi, időbarnította falakat a szomszédos halmokat koszorúzó erdőségek közepette először megpillantja. E várhegyhez évezredek emlékei fűződnek. A vármegyének ősrégészeti felkutatása még a jövő feladata ugyan, de a föld mélyéből szórványosan előkerülő emlékek kétségtelenné teszik, hogy e vidéken már a paleolith korszakban laktak emberek s az ős kőkorszaktól egész a vaskorszakig eltelt sok ezer év folyamán a fejlődésnek ugyanazon lassú, de az emberiség magasabb rendeltetésének megfelelő s folytonos emelkedést mutató fokozatán mentek át, mint Középeurópa más vidékén.¹⁾

A természet által kitünően védett trencsényi várhegyet az őskori ember csekély fáradsággal biztos védelmet nyújtó lakóhellyé alakította, mely őskori erődtítmények nyomai mai napig kivehetők és jelzik, hogy a trencsényi várhegy már a legrégibb időkben őrhely volt, de a kellő kutatások hiányában az őskorban itt lakó emberről bővebb ismereteket nem szerezhethetünk. — Egyébként is sűrű homály borítja az őskort nemcsak vidékünkön, hol rendszeres kutatások még nem történtek, vagy ha régebben történtek is, a kiásott emlékek vagy elkallódtak, vagy külföldre vándoroltak. Pedig a régészeti tudomány csupán a leletek alapján képes egy-egy fénysugárt bocsátani a sűrű homályba, melyet évezredek határolnak el tőlünk, melynek bizonytalan, reszkető fényénél megpillantjuk az őskori embert, anélkül, hogy róla biztosabb ismereteket szerezhethetnénk.

Az első írott adatot e vidék lakóira Herodotus szolgáltatja az V. században Kr. előtt s megtudjuk tőle, hogy az ő korában e vidék lakói a skythák, majd a géták, a szarmaták voltak. Régészeti leletek azonban a Herodotus előtti korra is nyújtanak adatokat, amelyek sejtetik, hogy a Kr. e. 1000. évben virágzó feníciaiak egyik főkereskedelmi útja e vidéken vitt keresztül a Keleti-tenger partvidékére, hová borostyánkőért jártak. Julius Caesar idejében a kelta eredetű s a mai Csehországból ide szorult boiok érdemelnek említést. Hazánk területén, — tehát e vidéken is — különben egész a római hódításig a bronzkorszak dívott s az ősi vaskorszak fellépése már magasabb műveltséget jelent.

A rómaiak, kik hazánk többi részét Pannonia és Dacia név alatt provinciákká tették s műveltségük áldásaiban részesítették, a Felső-Duna vonalától északra nem hatoltak. Kr. u. 19-ben e vidéken Nógrádtól-Árváig, Pozsonytól-Zólyomig, tehát a mai Trencsén vármegye területén is a hercyniai erdőségekből kiszorult s ide telepített germán eredetű kvádok alapítanak királyságot, mely kezdetben a római birodalomnak hűbérese, de a birodalom hanyatlása idejében e hűbéri kötelékeket szétszaggatják s a szomszédos jazygokkal egyetemben versenyt

pusztítják Pannóniát. Marcus Aurelius Antoninus nehéz háborukat visel ellenük s a szomszédos markománnok ellen. Valentinianus 375-ben a Duna balpartján az erődök egész sorozatát emeli ellenük Pannónia védelmére s az ellenük való küzdelmekben vesztí életét.

A kvád uralmat a hunok által megnyitott nagy népvándorlás hullámai söpri el. Az érintkezés tehát, melyben e vidék a rómaiakkal volt, csak külső lehetett. Római kolóniáknak, erődítményeknek, utaknak, szóval római civilizációnak nyomaira, melyekben pedig a rómaiak által megszállott és lakott területek oly gazdagok, az északnyugati fel földön nem akadunk s nem is akadhatunk, mert római-pannon műveltség e vidéken meg nem honosodott. Feltétlen téves tehát a régibb írónak Istvánfinál²⁾ feltalálható s a várhegy észak-keletre kiszökő sziklafokán olvasható római feliraton alapuló azon véleménye, hogy a várhegyen e korban légió-állomás, vagy kolónia volt s hogy Trencsén alapítása a rómaiaknak tulajdonítható. A felirat³⁾, melyet Momsen⁴⁾ valódinak fogad el, egy duna-balparti sikeres hadi vállalatnak az emléke a II. század végéről, vagy a III. elejéről, tehát azon időből, amelyben a kvádok ellen való küzdelmek megkezdődnek. Épúgy a mesék országába tartozik azon állítás is, mely a vár nevét Terentius római hadvezértől származtatja s neki tulajdonítja a főtorny építését, melyről Könyöki⁵⁾ kimutatja, hogy a 13. századnál előbb nem épült*)

Annyi bizonyos, hogy a kvádok a rómaiakkal — hol mint barátokkal, hol mint ellenséggel összeköttetésben állottak. Amint megfordultak e vidéken a római légiók, épúgy megfordultak a római kereskedők, mert Pannóniától északra a nagyobb folyamvölgyek mentén kereskedelmi útvonalak mentek, melyek megismertették az itt lakó népeket a római pénzzel s a római iparcikkekkel.

A trencsényi várhegy őskorára vonatkozó ismereteink azonban legnagyobb részt csak negatívumokból állanak s valószínűségekre szorítkoznak. Hogy egy-egy húzamosabb ideig itt élő nép, különösen a századokon át itt élő s a rómaiakkal érintkező kvád nép felhasználta azokat a kiváló előnyöket, melyeket a kitűnő fekvésű, a Vág völgyét a rézsútosan fekvő sziklával összeszorító és elzáró, a Morvából

*) E kiváló régészünk fáradhatatlan és sok tekintetben úttörő munkásságával a hazánk területén fennmaradt összes várakat és váromlادékokat s így Trencsént is a legalaposabb kutatás tárgyává tette, de római eredetű építészeti maradványokat a trencsényi várban nem talált. A vár legrégebbi részletei a román stílus virágzatának idejére vezethetők vissza, így a vár története egyik régi és buzgó kutatójának Starek Lajosnak (Trenchiner Wegweiser für 1857. 3 l.) azon állítása, hogy a római feliratos szikla tetején emelkedő kerek malombástya a 16. v. 17. században átépített római templom, meg nem állhat.

a hrozínkói szoroson át vezető út fejénél emelkedő s a természet által is kitűnően védett várhegy nyújtott épűgy, mint felhasználta azt az ősember, az természetes. Sőt könnyen feltehető az is, hogy a vidéken sűrű egymásutánban felbukkanó és eltűnő népek örökségképen vették át egymástól a várhegyen fennálló erősséget. Miféle események zajlottak le azonban ezen időbarnította sziklafalak alatt, mely népek nevezték azt otthonuknak s harcoltak birtokáért a lepergett évszázadok sőt évezredek alatt, pusztán ezösség volt-e, vagy a várhegy terjedelmes fensíkján keletkezett-e telep vagy község, nem tudhatjuk, csak sejteti a fentebbi római felirat, hogy lakott helynek kellett lenni ott, hol a rómaiak valamely hadi tényüket megörökítették. Az ősi építmények nyomait eltűntették, elborították a későbbi építkezések; a várhegynek régészeti kiaknázása fog csak majd egykoron némi világot vetni e kérdésekre. Hogy erre a várhegy bőséges teret nyújt, mutatja az a tény, hogy az 50-es években a várhegy nyugati lejtőjén húzódó Kubinszky-féle kertben ásás alkalmával egy régi sírleletre bukkantak. A lelet szakértők által meg nem vizsgáltatott és elkallódott; a jelen voltak közlései szerint a sírban csontváz, hamu és egy zöld patinával bevont sárgaréz-karperec találtatott. Ugyane kert talajából két drb. Néró képére vert arany solidus került elő.)*

Az elmúlt évben folyó csatornázási munkálatok idejében, a város délnyugati részén a várhegy és a vár között, ennek árterületén 4¹/₂ m. mélységben 35 cm. hosszú réz lándzsahegyet találtak.**)

E szórványos leletek kétségtelenül mutatják, hogy a várhegy és környékének rendszeres régészeti felkutatása nem volna meddő fáradozás.

A kvádok országának a népvándorlás vett véget. Eredetüket Borovszky szerint***) hajdaní országuk területén a germán eredetű folyónevek tartják fenn. Így a Vág neve az ónémet wag szóból származik, ami folyóvizet jelent. Hunfalvy†) s több jeles tudósaink a Vág folyó nevének szláv eredete mellett kardoskodnak. A távoli Ázsia nagy síkságairól ismeretlen népmozgalmak s katasztrófák következtében nyugatra torlódo népek országutja a Duna vonala volt, de egyes népfajok vidékünkre is tereltettek, hogy itt ideig-óráig lakóhelyet találjanak. A hún birodalom összeroppanása után megfordultak itt a rúgiak, longobardok, herúlok, avarok, majd északról megindult csendesen, lopva a szláv vándorlás. A szlávok a VI. században népesítik be Csehországot s az avar uralom megdőlte után bekövetkezett frank-német korszakban a IX. század elején már a Morva, Vág és Nyitra folyó völgyeit is ellepik.

*) Az egyik Kubinszky Leó mérnök birtokában van.

**) A Vármegyei Múzeum birtokában.

***) A honfoglalás története 84. l.

†) Magyarország ethn. 301. l.

Csakhamar két szláv hercegség alakul ki hűbéri viszonyban a frank császársággal: a Morván túl Moymiré, a Morván innen Privinée Nyitra székhellyel s a szlávok ezen első állami alakításaival egyidejűleg a keresztény vallás is terjedni kezd s Adalram, salcburgi érsek egyházat szentel fel Nyitrán. A két szláv hercegséget Privina elűzetése után — ki Alsó-pannóniában alapít szláv hercegséget — Rastislav egyesíti, ki öcscsét Szvatoplukot veszi kormánytársul maga mellé. Szvatopluk a szlávok történetének egyik legkiválóbb alakja, nemzeti hőjük, ki nagybátyját láb alól eltevéen nem közönséges tehetséggel, eszközökben nem válogatva fogott hozzá a hanyatló frank birodalom romjain hazánk nyugati részén a szláv nagyhatalom megalapításához. A frank fenhatóságot lerázza, a német papokat kiűzi és Methodiusra — a szláv liturgia megalapítójára — bizza egyházait fenhatóságát Pannóniára is kiterjesztvén s 884-ben már a királyi címet is használja, sőt a pápa is úgy címezi. Nagyralátó tervei végrehajtásában azonban 894-ben megakadályozza a halál, mielőtt birodalma, melynek alapjait erős kezekkel rakta le, megszilárdult volna, éppen akkor, amikor a frank királyok igényeit fegyverrel felújítani akaró Arnulf német királyt s a Kárpátok tövében a Duna-Tisza medencéjében hazát kereső magyarokat a közös érdek szövetségekké teszi, melynek a ki nem alakult s meg nem szilárdult szláv birodalom áldozatul esik.

Szvatopluk morvabirodalmának alapjait az észak-nyugati felföldön egészen a Garamig számos vár képezte, melyeket Szvatopluk már itt talált, mikor e vidékre fenhatóságát kiterjesztette.⁶⁾ E várak között kiváló helyet kellett elfoglalni az erős Trencsénnek, mely uralta a Morvából a Vág völgyébe vezető hrozinkói szorost. A kvád birodalom megdőlése után a népvándorlás viharai közepette elpusztult, vagy ismeretlen szereplésű és nevű vár mint szláv erősség kezdi meg újból történeti szereplését, amint e vidéken újabb államalakulás kezdődik. Elpusztult, elnéptelenedett, őserdőkkel elborított vidék lehetett ez abban az időben, amikor a szlávság megszállotta, amit legjobban bizonyítanak a szláv eredetű tulajdonnevek; Trencsén nevében a szláv eredet kétségbevonhatatlan.⁷⁾

Az északnyugati felföld meghódítása a magyarok honfoglalásának legutolsó hadi ténye volt. A kárpátalji felföldet, közte Trencsénnek Trencséntől északra eső részét szakadatlan erdőségek borították, úgy hogy a magyaroknak, mielőtt Morvaországhoz fértek volna, a Duna-Tisza közön kellett áttörniök.⁸⁾

Béla király Névtelenje szerint a Morva uralomra Nyitránál mérték Szoárd, Kadosa és Huba vezérek a halálos csapást s azután fordultak győztes fegyvereikkel a Vág és Morva felé. „*Et omnes nationes illius terre se subiugauerunt sibi usque ad fluuium*

Vag. Et quia gratia dei antecedebat eos, non solummodo ipsos subiungauerunt, verum etiam omnia castra eorum ceperunt, quorum nomina hec sunt usque modo: Stumtey, Colgoucy, Trusun, Blundus et Bana et ordinatio custodibus castrorum, iuerunt usque ad fluvium Morva.... Et in eodem gaudio dux Arpad Hubam fecit comitem Nitriensem et aliorum castrorum.“ Ha másképp, más utakon és körülmények között is történt e vidék behódítása, mint Anonymus elbeszéli, annyit mégis kétségbevonhatatlanul bizonyít, hogy Sempte, Galgócz, Trencsén, Bolondócz és Bana *) a Vágmentén, a morva határszélen sorakozó erősségek a magyarok bejövetelekor már állottak s azok ezen erősségekkel együtt a Vág völgyét is birtokukba vették. E vidéken, különösen itt Trencsén környékén keresztény lakosságnak s némi kezdetleges keresztény kulturának kellett lennie, melynek központja Szvatopluk idejében a honfoglaláskor elpusztult nyitrai püspökség volt. A magyar hódítás azonban a régi állapotokat szétrombolta. A nyitrai püspökség birtokainak feldulásával megszűnt.

A magyaroknak az észak-nyugati felföld — Szvatopluk birodalmának maradványai — ellen folytatott hadjáratai e vidék Morva népességét megapasztották, amely különben valami sűrű sohasem volt. Hiszen még később is a trencsényi és bolondóczy várispánságok szűk területe alkotta Trencsént s a trencsényi vártól északra járhatatlan rengeteg borította a Vág felső völgyét; de egészen el nem tüntette, amit az a tény is bizonyít, hogy Trencsénnek és a Vágnak a neve el nem tűnt, hanem a hódító magyarság a szláv lakosság ajkáról átvette s nyelvébe illesztette.

Árpád vezér — Anonymus szerint — Hubának adta e vidéket a Zsitvától a Turzsukig és reá bízta a fennebb említett várak s köztük Trencsén őrizetét is, tehát a vidék Huba törzsének osztatlan birtokát képezte. A várak őrzésére egy-egy nemzetséget jelöltek ki, de a vár körüli szolgálatra a behódolt szláv lakosságot használták fel. Nem szabad azonban az akkori idők várai alatt kőből rakott, falazott erősségeket értenünk. Palánkokból vagy vesszőfonatból, sövényekből készített s agyaggal kitapasztott kerítések voltak ezek csupán mocsaras vidékeken vagy meredek sziklahátakon, szóval nehezen hozzáférhető vidéken. Ilyen lehetett Trencsén is, mely Szvatopluk birodalmának közepén volt, míg most a magyarok új hazájának egyik végvára lett, amelybe a rablóhadjáratokban szerzett kincseiket elrejtették s a hol az az üldözők ellen védelmet találtak s mely kőből falazott, a hadi technika tudása szerint megvédett s a falakon belül lakóhelyiségekkel

*) Nyitra vármegyében Pöstyénnel szemben a mai Banka község tartja fenn emlékét. Pauler. I. 326. Pesty Frigyes: A magyarországi várispánságok története 159 I. Komárom megyében találja.

ellátott erőddé csak a műveltség előhaladásánál lett a 12. és 13. században, amely korra legrégibb, román stílusú részletei visszavezethetők.

Trencsénnek mint végvárnak szerepe igen korán, akkor kezdődik, mikor a hadi szerencse őseink ellen fordul s az augsburgi keserű lecke után kénytelenek felhagyni a meddő s csak a nemzet életerejét apasztó külföldi portyázásokkal s tartva különösen a hosszú évek során tűrt megaláztatásért bosszúért sóvárgó németek támadásától, kénytelenek az ország nyugati nyílt, csak sűrű erdők által védett határainak megvédelmezéséről mesterségesen gondoskodni. A bevezető ösvényeket járhatatlanokká tették, elzárták árkokból, ledöntött fából és kőtorlaszokból alkotott sáncokkal az u. n. „gyepű“-vel.⁹⁾ Csak néhol hagytak „kaput“ vagy szlávul „branát“, amelyek védelmére őrköt rendeltek ki. Ilyen „brana“ volt Trencsénnel majdnem szemközt a hrozinkói szorosban, melyen keresztül út vezetett Morvaországból a lehotai szoroson át Nyitrába és az ország belsejébe.

A Vág medencéjét a két szorossal egy vonalban, a vár alatt, a mai Bélételep község határában híd szelte át, a régi bélai híd, mely a trencsényi várral együtt már a magyarok uralmának első századaiban a nyugatról jövő betörések alkalmával fontos hadi események színtere volt¹⁰⁾. A kapunak és hidnak legfőbb őre a trencsényi vár volt, mely ebben az időben lett az északnyugati vidék végvára s az új haza egyik legfontosabb erőssége. A nemzeti védekezés eme napjaiban kivették e nemzetségek kezéből, akikre a honfoglalás után bízta s beillesztették — tekintve fentebb említett nagy jelentőségét a Morvából vezető útra — a nyugati határ mentén hosszú vonalban szervezett védelmi rendszerbe, s határőrökre bízta Trencsén őrzését is.

A II. Gézától (1141) kezdve a németekkel és csehekkel a nyugati határ mentén folytatott hosszas háboruskodások közben feltűnnek a nyugati határon s a Vág mentén a székelyek is^{*)}. Szent István kirá-

*) A tatárjárás alatt Trencsén várát Szoboszló fia, Bogomér védelmezte meg, ki a Vág melléki székelyek ispánja. A székely kérdésben tudásaink két táborra szakadtak. Az egyik (Timon, Pray, Hunfalvy) szerint a székely név ősrégi, eredeti jelentése nem egyéb, mint határőr s így a székelyek határőrök voltak, kiket a nemzeti honvédelem a nyugati — s nagyobb tömegben a délkeleti határ mentén helyezett el. A nyugati határ mentén lakók elpusztultak, vagy beolvadtak, a délkeletiek hegyektől körülzárt lakóhelyükön megmaradtak s az eredetileg foglalkozásukat jelentő név népnévvé lett s maguk székelyek, földjük székely föld lett. A másik tábor azt vitatja, hogy e nép külön magyar törzs vagy néposztály volt; mely nevét a gót eredetű gepida nép sakula-verekedő szavától nyerte s nyugatra az erdélyi székelység véréből származtak s a székely földről szakadtak ki. (L. bővebben: Borovszky: A honfoglalás története. — Szabó Károly: A magyarországi székelytelepekről. — Századok, 1880. 490. l. és Jakab Elek: Székely-telepek Magyarországon. — Századok, 1896. 581. 693. ll.) Ez utóbbi írónk a pozsonymegyei, vágmenti

lyunk tette a kereszténységgel egyidejűleg megalkotott bölcs reformjával a magyar népet nemzeté, lakóhelyét országgá; ő vezette be népét az európai civilizált nemzetek sorába, amely civilizációnak alapot a keresztény vallás ad, s amelynek kormányformája az Isten kegyelméből, de az ország törvényeinek betartásával uralkodó király.

A nemzeti életet átalakító reformjai között a legfontosabbak egyike a várispánságok alakítása, amelyek arra voltak hivatva, hogy a magyar királynak a megalkotott törvényekben gyökeredző morális hatalmon kívül a koronához fűzött birtokokon alapuló, reális hatalmat is adjanak területben és katonában.

E célból Szent István a már létező várakat s a körülöttük elterülő földeket a nemzetségek és törzsek kezéből kivette s a szláv zsupánságok mintájára királyi vagyonná tette. A várakba behelyezte saját embereit: a várispánokat, ki megfelelt a Karoling-frankkor grófjának s ki udvarbirájával, seregvezérével, hadnagyával, várnagyával, századosaival, tizedeseivel és egyéb hivatalnokaival az ispánságot a király nevében kormányozta; a várföldekre, amelyek el nem adományozhatók voltak saját jobbágyságot, a várjobbágyokat, kik az élvezett föld fejében, mely a zsoldot pótolta, katonai szolgálatra voltak kötelezve s egyedül a királynak alárendelve az új monarchiának értékes és igen megbecsült hadi rendjét alkották s a várföldeket csak élethossziglan bírták; a vár körüli szolgálatra pedig a meghódított lakosságot rendelte, mint várnépet. A várispánság eszméje tehát: hűbéri viszony a királyi várak és bizonyos szolgálmányosok között¹¹), kik a várföldeket csak egyéni és nem családi vagyonként bírlák. A várispánságokat, melyek alapját képezték az ország politikai felosztásának, Szent István kezdetben ott állította fel, hol a lakosság száma a legkisebb volt s a mely vidéket a számra csekély magyarság be nem népesíthetett s így különösen az ország északi és nyugati szélein ez az intézmény volt az első lépés az állami hatalom érvényesítésére. A gyakorlatban jól bevált intézmény azután lassan az egész országban elterjedt. A tatárjárás idejében számuk 72-re rugott. Létezett-e az elsősorban hadi célokat szolgáló várispánságokkal egyidejűleg egy más megyei közigazgatási intézmény is, vagy csak jóval később lépett fel s olvasztotta magába a földjeikben, jobbágaikban megfogyott várispánságokat, olyan kérdés, melyet eddig véglegesen tisztázni történészeinknek nem sikerült.

A mai Trencsén vármegye területének déli részén, a Vág völgyében Szent István két várispánságot alkotott: a trencsénit és bolondó-

székelyek nyomait is sikeres kutatás tárgyává tette. A trencsényi Vág mentén való létezésüket eddigelé csak okleveles adatok bizonyítják. Lehet, hogy esetleg a szorgos kutatás anyakönyvekben és helyiségnevekben, melyek mind elszlávosodtak, egyéb adatokat is felszínre hozna.

czít s így a trencsényi várispánság Szent István alkotása, mert bár okleveleinkben csak 1208-ban tétetik róla először említés, de már István király idejében szó van trencsényi vámról¹²⁾.

E két várispánság földje lett mindaz, ami abban az időben a mai vármegye területén lakott föld volt, de minthogy Trencséntől északra sűrű, ember nem lakta rengetegek borították a Vág felső völgyét összeszorító hegyláncolatokat s a megye déli részein is lakott föld alatt csak szorosan a Vág mellett elterülő lapályosabb részeket s részben a báni völgyet kell értenünk, kevés volt ez a föld arra, hogy két várispánság álladékat képezze s azért idegen messze fekvő vidékeken lévő területek kapcsoltnak mind várföldek e két várispánsághoz. Így Bolondócz földjei nagyrészt Nógrád és Gömör, Nyitra sőt Bihar megye területén feküdtek, Trencsénnek Nyitrában voltak várföldjei. *)

Mikor keletkezett már most a vár védelme alatt Trencsén városa, biztos adataink erre nézve nincsenek. Multját, eredetét, mind a legtöbb régi magyar városét, sűrű homály borítja, de vannak adataink, amelyekből következtetés vonható arra nézve, hogy az eredetileg a várhegy délnyugatra húzódó, természetes védelmet nyújtó fensikján fekvő régi Trencsén eredete, keletkezése visszavezethető még a honfoglalás előtti időkre: a morva uralom korszakára.

Nagyon valószínű, hogy e korban az itt tanyázó szláv-morva nép kunyhói, melyekkel e védelmet nyújtó fensíkot benépesítette, alapjai Trencsén városának, amely helyen mint természetes középponton a társadalmi tömörülésnek, érintkezésnek kezdetleges csirái, a vásárok, összejövetelek megtörténtek. A Vág folyó túlsó partján, a Trencséntől északkeletre fekvő szalkai sziklán temploma volt a pogány szlávoknak¹³⁾ ami a vidék sűrűbb lakottságát feltételezi. Valószínű, hogy a pogány templom helyén a keresztény szlávoknak is volt templomuk, melyhez valamelyes kegyeletos emlékeik fűződtek, mert máskülömben nehezen érthető, hogy Szent István idejében a szent életű Benedek és Zoerard éppen a szalkai sziklabarlangot választják ki remeteskedésük színteréül. Szent István idejében már volt szó a trencsényi vámról¹⁴⁾; egy 1111-ből való oklevél szerint már Szent István ismerte Trencsén városát.¹⁵⁾ Turóczy 1067-ben mint várost említi.¹⁶⁾

A várnak és vidékének első történelmi szereplése még a szent király uralma alatt kezdődik, amikor Boleszlav lengyel király a német birodalom ellen győztesen folytatott háboruk után Morvaországot meghódítja s összeütközésbe jön a szomszédos magyar királysággal.

*) Trencsén tartozékai: Ozor (Bán mellett), Berck (Szкала), Gesztes, Zamar, Szúcsa, Zlatovecz, Bicse, Huznicza, Duló, Gown, Zabreg, Arlouch (Orlove), Liszko, Guarna, Jesesin, Wichap, Chlivén, és Nyitrában Vyassin-Varsány. E nevekből egyes vágmenti községek nevei még most is felismerhetők. (Pesty 508—9. ll.)

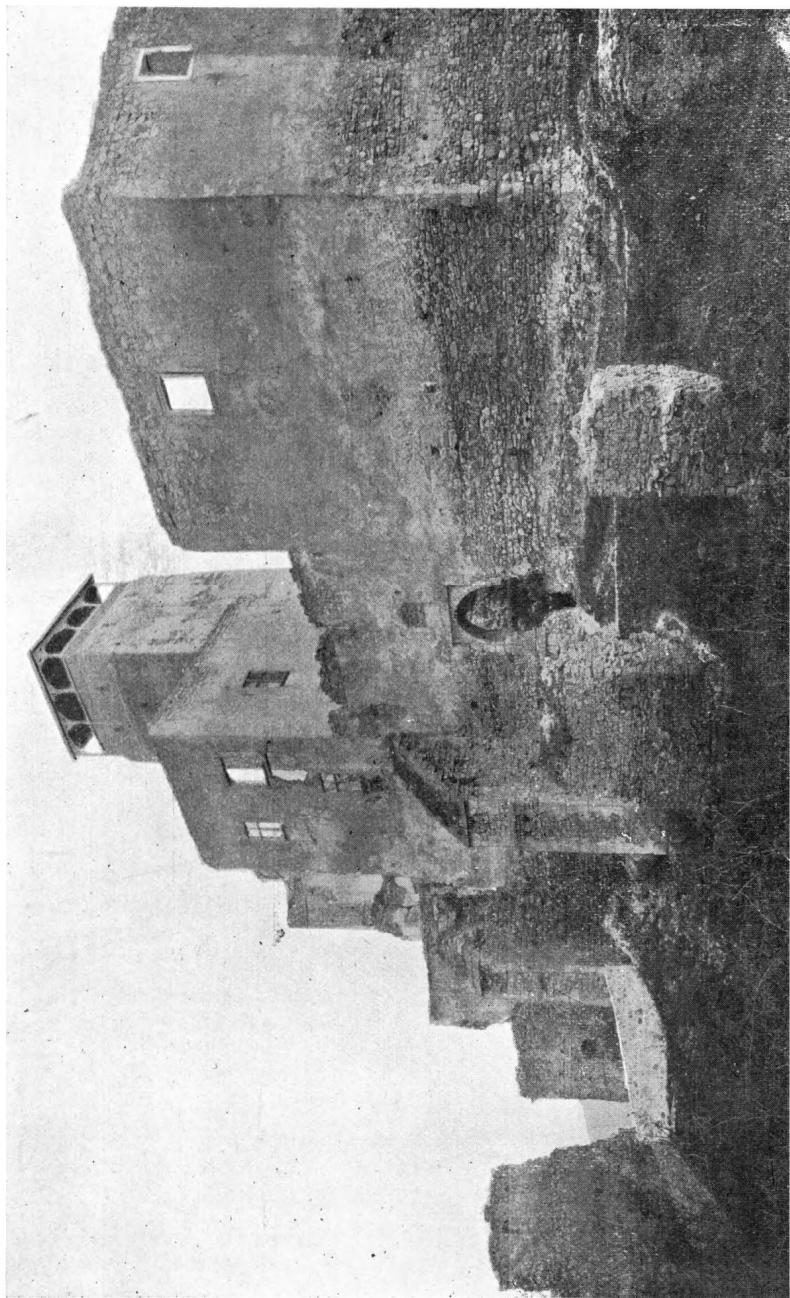
A két hatalom Trencsén és a Vágvidék birtokáért nehéz hadjáratokat viselt egymás ellen 1010 és 1018 között s Boleszlávnak sikerül is egy időre Trencsént a magyar királyság testéből kiszakítani. Hozzámenekült Gyula erdélyi fejedelem is s Boleszláv oldala mellett küzd Szent István ellen, valószínűleg Trencsénből.¹⁷⁾ De a foglalás nem volt állandó. 1018-ban a magyar fegyverek kiverik a lengyel hadat s az idegen birtoklásnak rövidesen vége szakadt. 1091-ben Bretislav cseh herceg menekült atyja Wratisláv elől Trencsénbe marháival, rabszolgáival és mintegy 2000 fegyveresével.

Szent László király szíves vendégbarátsággal fogadja a herceget, ki rokona is volt, udvarába veszi, kísérete számára pedig Bana helységet jelöli ki a trencsényi vár közelében, vadászatra alkalmas, nagy erdőségek közepette; nemsokáig maradtak azonban itt a vendégek. Két év múlva, 1093-ban, atyja halála után hazájába tér a herceg kíséretével együtt.*)

Szent László alatt a Szent István halála után bekövetkezett zavarokból és a belháborúból kibonyolódott magyar királyság túlsúlyát érezteti északi és nyugati szomszédaival, a lengyelekkel és csehekkel. Közvetlen halála előtt is, mielőtt a szándékolt keresztes hadjáratra megindult volna, lengyel és cseh földön táborozik, hogy rendet csináljon ez országokban dúló zavarokban. Valószínű, hogy valamint Zsigmond és Hunyadi Mátyás, úgy Szent László ezen hadjárataiban is Trencsén vára volt a hadi operációk kiinduló pontja. Nincsenek ugyan biztos adataink, de lehetséges, hogy Trencsénben halt meg királyaink ezen legnagyobbika, mert a határszélen érte utól a halál útközben, serege élén, a cseh földön.¹⁸⁾

Véres küzdelmek folytak a trencsényi vár környékén Kálmán királyunk alatt is, kinek öccsével, Álmossal való viszálya nemcsak V. Henrik német császárt bírja rá, hogy ő is megkísértse 1108-ban a német fenhatóságot hazánkra kiterjeszteni, hanem a németek szövetségében Szvatopluk cseh herceg hadait is rázúdította a Vág völgyére. Szvatopluk valószínűleg a hrozinkói szoroson tört be s a Vág jobb partját Trencséntől Komáromig felégetve, a Pozsonyt vívó V. Henrikhez csatlakozott. Az ostrom nem sikerül s a magyarok bosszúból Morvaországra vetik magukat, hogy Szvatopluknak visszaadják a kölcsönt, ki öccsével, a morvaországi kis Ottóval az 1109. év igen hideg telén valószínűleg újból a hrozinkói szoroson és a bélai hídon át Trencsénen keresztül Nyitrába tör s iszonyatos dúlások után tér vissza

*) Cosmár prágai esperes krónikája az 1091. évhez. Pauler (I. k. 200 l.) e község alatt a Pöstyénnel szemközt fekvő Bankát, — Starek (Trenchiner Wegweiser f. 1857. 5. l.) a trencsényi Bánovecz, ma Bán községet sejtí, melyre a fentiek minden tekintetben ráillenek.

II.) A palota főkapuja

az Illésházy és Pálffy család címereivel. Az előtérben a kapuhoz vezető dobogó pillérmaradványai.

hazájába.¹⁹⁾ Hogy e harcokban nagy szerepe volt a trencsényi várispánságnak, a vágmenti határőröknek és a várnak, mint magyar-morva határszéli erősségnek, az természetes. E harcok nagyrészt falai körül zajlottak le s a csehek támadása falain törött meg, de bevenni nem bírták.²⁰⁾

Rettenetes vereséget szenvedtek őseink a vidéken 1116-ban a szilaj, legtöbbnyire ok nélkül háboruskodó II. István alatt a csehek részéről. A magyar király és Vladislav cseh herceg eredetileg békés szándékkal jöttek össze az Olsava vize mellett, de egy Solt nevű áruló magyar főúr gonosz cselei következtében véres harc váltja fel a békés alkudozásokat s az elbizakodott király elhamarkodott intézkedései következtében két tűz közé szorított magyarok borzasztó vereséget szenvednek; a királyt Lőrincz esztergomi érsek mentette meg a haláltól s a sereg roncsai a hrozinkói szoroson át a Vág partján, Trencsényen alul a bélai hídig menekülve itt állapodtak meg. Az egész tábor csehek kezébe került. A tatár veszedelmet, mely hazánkat s a Vág-völgyét is végromlás szélére juttatta, győzelmesen állotta ki a trencsényi vár. A hazánkat három oldalról megtámadó tatársereg jobb szárnya Batu testvéreik, Ordának vezetése alatt a lengyel hadat két nappal a muhi csata előtt megsemmisítette s Sziléziát, Cseh- és Morvaországot végigdúlva április végén az ország nyugati kapuján, a hrozinkói szoroson keresztül a Vág-völgyét önti el, melyet végpusztulás szélére juttattak, de a trencsényi várat, amely bizonyára zsúfolva volt a környékbeli lakossággal, megmentette a várispánnak, Szoboszló fiának, Bogomérnak vitézsége. E jeles ember vitézül harcolt Viddinnél is s bolgárok ellen, mint a vágmenti határőrök „székelyek“ vezére; észlve a muhi csatában is s bár megsebesült, kivágta magát s várispánságába eljutva hervadhatatlan érdemeket szerzett a trencsényi vár megvédelmezésében s a fáradalmakban és az érdemekben osztozkodtak vele a Premysl és Nosk testvérek, trencsényi várjobbágyok, továbbá Vetisló faluból Néver, Buda, Ortirad, Raskó, Danila, Damoszló alsóbbrendű²¹⁾ trencsényi várjobbágyok. Érdemeik elismerésül 1243-ban IV. Béla király „in jobbagiones Sancti regis castri ejusdem“ azaz a szent király trencsényi várjobbágyai közé veszi fel őket földjeikkel együtt, 1259-ben pedig Premyslt és a harcban elesett Nosk fiait nemesi rangra emeli és a Dulov nevű elpusztult trencsényi várföldet ajándékozza nekik, a vitéz Bogomér várispánt, az Amadék őst pedig 1244-ben Zudchan*) helyiséggel jutalmazza.²²⁾

A XIII. században egy sajátságos átalakulási folyamat megy végbe hazánkban, melynek szálai visszanyulnak II. Endre koráig, teljes

*) A mai Felső- és Alsószűcs helységek ősi neve.

erővel a tatárjárás után lép fel s a XIII. század végén az ország hadi és politikai átalakulását vonja maga után. E folyamat azzal veszi kezdetét, hogy II. Endre divatba hozza a Szent István törvényeiben elidegeníthetetleneknek nyilvánított várföldek eladományozását. IV. Béla erős kézzel kísérli meg e kárhozatos eljárás megszüntetését, de hasztalan. A tatárjárás után pedig a pusztán maradt várbirtokok eladományozása s a várjobbágyok tömeges nemesítése megint csak a várispánsági intézmény rovására történik. A nemzetünket a sir szélére juttató tatárbetörés sok becses tanúsággal is szolgált. Maga a sajói vereség csődje az ősi várispánságokon alapuló királyi s a táborba szállt nemességből álló nemzeti hadseregnek. Az ország szörnyű elpusztítása viszont megmutatta, hogy a tatár hordáknak csak a hozzáférhetetlen sziklatetőkön épült, jól védett várak tudnak ellenállni. IV. Béla tehát nemcsak elnézi, hanem elősegíti az országban mindenütt a várak építését s urak, papi testületek, községek versenyezve emelnek falazott erősségeket s váraink legnagyobb része e korban veszi eredetét. A várakkal rendelkező nemes urakból, kiket IV. Béla és fia István az egymás ellen folytatott áldatlan harcaikban pazar birtokadományokkal törekszenek részükre nyerni, egy külön, nagybirtokos, főnemes osztály emelkedik ki, melynek túlkapásait lassanként nemcsak a korona érzi meg, hanem a középbirtokos nemesség is, mely a főuri osztály ellen saját érdekei megvédelmezésére megynként szervezkedik s a királyaink által elősegített eme fejlődés eredménye az, hogy a régi megyéből kialakul az autonóm, nemzeti vármegye, mely lassanként magába olvasztja országszerte a tartozékaikban megfogyott, bomladozó várispánságokat. E folyamat másik eredménye az, hogy megsemmisül a régi várispánságokon alapuló honvédelem s helyébe lép a főurak által a királytól nekik adományozott birtok fejében kiállított banderium.

Úgy a nemesi, autonóm vármegye, mind a banderiális rendszer csak a XIV. században az Anjouk alatt válnak törvényileg szabályozott közigazgatási egységekké, de az alakulási folyamat a XIII. századnak, különösen a tatárjárástól az utolsó Árpádokig terjedő kornak a műve. E század végén fog el a két trencsényi várispánságnak, Bolondócnak és Trencsénnek földje. 1296-ban már megszűnt a trencsényi várispánság. A nemesi birtokká lett várbirtokok beolvadnak a vármegyébe, mely ebben az időben kezd a Felső-Vágvölgyében is népesedni s a trencsényi vár egyedül marad meg mint királyi birtok s élén a fenti évben Márton comes, Bugár fia, nem mint várispán, hanem kastellánus, királyi várnagy áll, amely adat kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy mint várispánság megszűnt létezni.

Hazánkban a várbeli élet teljes kifejlődése, a magyar lovagkor, a tatárjárás utáni évekre esik, amikor a várak építése hazánkban a

védelem parancsolta kényszerüsből divattá válik. Buda, Visegrád királyi pompával épülnek fel s mintájukra a főrangúak is kényelemre, pompára, lakályosságra törekszenek váraikban s már a vár külsejére is gondot fordítanak; szóval megindul a monumentális építkezés, melynek egyes fenmaradt emlékeit ma is bámulattal szemléljük. A régi várak, melyeket őseink a honfoglaláskor itt találtak, vagy építettek, a szószoros értelmében vett erődmények voltak nagyrészt földből készítve, kaszárnyák és nem lakóhelyek.

E szempont szolgál egyedül útbaigazításul azon kérdés eldöntésénél, hogy milyen volt a trencsényi vár ősi alakja, mert hiszen erre nézve írott adataink nem léteznek; maga a vár újabb és újabb átépítkezések következtében szintén nem nyújthat erre nézve felvilágosítást. A várhegy alakja azonban szintén szolgál némi halvány tájékoztatással.

Azt látjuk ugyanis, hogy míg a várhegyet az északi részről 20—30 m. magasságú, meredek falként eső sziklafalai teszik megközelíthetetlené, a déli és délkeleti oldalon fensíkja tovább folytatódik és többé-kevésbé meredek lejtőkben végződik, amely lejtőket azonban mesterséges kiásásokkal tettek szűk, mély és rendkívül meredek s ennek következtében nehezen járható sáncokká, amint ezt a keleti oldalon, a Frigyes kaszárnyával szemközt a várhegyre felkanyarodó, mély útnál, valamint a déli oldalon kanyargó mély útnál egészen világosan látjuk. Azonfelül ugyanilyen mély bevágásokkal szakították meg a várhegyet a mai Felső-sánc utcánál s valószínű, hogy ez az utca a belőle a fensíkra vezető mély úttal együtt mesterséges kiásás folytán keletkezett. Az ily módon minden oldalról nagyon nehezen megközelíthető várhegy fensíkja minden egyéb falszerű erődtípusok nélkül is könnyen védhető, természetes erődöt alkotott, melynek középpontjában a szűkséges épületek emelkedtek vegyesen a katonák és lakosság számára. A legrégebbi időkben tehát külön várról és városról nem beszélhetünk. A természet és emberkéz által megmászhatalanná tett várhegy, fensíkján lakóhellyel a várórság és a kezdetben valószínűen igen gyér lakosság számára volt a régi trencsényi vár és város együttesen, a várhegy legmagasabb pontján, a mai öreg torony helyén valamelyes figyelő helylyel vagy őrtanyával. Csak így érthetjük meg Timon állítását a 1270-ik évről: *Trenchinium fiut liber locus, sed in arce habitabant cives.*²⁸ A város mai területe, északon a vár sziklái alatt Vágmeder, délen árterülete volt. Hogy már most e kereten belül a XI. és XII. században őseink mily tényezőket használtak fel, vagy érvényesítettek várrendszerükben, nem tudjuk, mert e korból maradványok nincsenek s így azt sem tudjuk megmondani, hogy római vagy bizanci befolyás érvényesült-e őseink várszerkezetében. A vár legősebb részletei, amelyek az átépítések következtében el nem tűntek, a román stíl korába,

hazánkban a XIII. század elejére esnek. Ilyenek a kútépület mögött a várszíkla keleti szélén emelkedő parányi román kapolna*) és az óratorony, vagy Mátyás-torony, melynek a várudvar belseje felé néző oldalán az egyes emeletekbe vezető 3 kapuja a román stílnak igen jó állapotban fenmaradt emléke.

E maradványokból több értékes következtetés vonható le. Először, hogy a trencsényi várnak már a tatárjárás előtt voltak kőből épített, szinte monumentálisnak nevezhető részletei. Másodszor, hogy a várhegyen a legrégibb erődítmények az északi és északkeleti részen, a mai külső várudvarnak a kút körüli részén létesültek. Hogy már most voltak a trencsényi várnak a román stíl fellépte előtt, vagyis a XI. és XII. században kőből épített részletei és milyenek voltak ezek, ezekre a kérdésekre a fentebb vázolt általános kereteken kívül választ nem nyerhetünk, mert ebből a korból semmi sem maradt fenn, nemcsak Trencsénben, hanem még másutt sem úgy, hogy még azt sem vagyunk képesek eldönteni, hogy a régi magyarok ősi várrendszerében római vagy bizanci befolyás érvényesült-e?**)

A trencsényi várban azonban, úgy a várszerkezet teljes kiépítése, mint lakóhellyé való átalakítása, azaz a monumentális építkezés a XIII. század végén, illetőleg a XIV. század elején történik, mikor a vár magánbirtokká válik s székhelye lesz történelmünk egyik legmarkánsabb alakjainak, Trencsényi Csák Máténak, egyuttal középpontja a korona fenhatósága alól kiszakított Északnyugati-Magyarországnak, melyet Csák kardja erejével külön országgá tömörített s melynek haláláig koronázatlan királya maradt. A már e korszakban tett szert a „bevehetetlen“ jelzőre s hogy az erős megvédhetetlen falakon belül mekkora fény és pompa és kényelem honolt, mutatja az a körülmény, hogy Csák halála után az Anjouk minden nagyobb átalakítás és építkezés nélkül királyi várnak használják, épúgy mint Visegrádot és Budát s a nyugattal és északkal való összeköttetések szálait Trencsénben szövik,

*) Kapuja még egészen ép, a pisa is kivehető; szép tágas ablaka pár év előtt semmisült meg, mikor a falazat hullása következtében javítások eszközöltettek.

**) Sokat vitatott s részben még ma is eldöntetlen kérdés, hogy voltak-e Magyarországon a tatárjárás előtt falazott várak. Henszlmann Imrével szemben Czobor Béla (Magyarország középkori várai. Századok 1877.) azt vitatja, hogy igenis voltak s állítása bizonyítására II. Endre érmeit hozza fel, amelyen saroktoronyokkal körülvett, hadi oromzattal kerített födelű őrtornyok vannak. Rómer Flóris (Archeologiai Értesítő, XI. 69–78. ll.) igen plauzibilis érveket hoz fel szintén arra nézve, hogy voltak. Így lehetetlennek tartja, hogy a tatárjárás előtti kor képes volt remek, igen nagy értelmet és gyakorlatot igénylő templomokat emelni, de ezek erődítésére s általában kővárak építésére képtelen lett volna. A trencsényi vár román részletei szintén amellet szólnak, hogy Trencsén falazott vár volt már a tatárjárás előtt is, máskülönben a tatárok ostromát aligha lett volna képes kiállani.

hol fejedelmek adnak egymásnak találkozót, fényes követségek jelennek meg; a fény- és pompakedvelő Anjouk nagyszerű udvara megfér a trencsényi vár termeiben, melynek Csák Mátéval kezdődik fénykora s tart egészen 1526-ig, Szapolyai János királyságáig. E 200 év alatt az ország történetének nagyon sok nevezetes lapját itt írják meg s ha nem királyok lakják, akkor az ország legkiválóbb olygarcha családjainak ad fényes és biztos lakóhelyet.

Jegyzetek.

- 1) Kubinyi Miklós: Felső-Magyarország ősrégészeti emlékei. Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben XV. k. 14—44. ll.
- 2) Hist. I. IX. p. 147.
- 3) Ma az Erzsébet-szálló épülete elfödi, de az étterem hátsó ablakai-ból jól látható.
- 4) Részletesen szól róla az Archeologiai Értesítő XIII. k. 265—266. ll.
- 5) Magyarország várai.
- 6) Erre vonatkozó művek idézve Paulernél: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I. k. 7. l. és 14. j.)
- 7) „Tyň“ v. „trň“ = tövis-sövény. Trityn = hármassövény. Borovszky szerint (A honfoglalás története 72. l.) azon helyneveink, melyek előrése Tarn, Tern, Tirn, Torn és Trn, mind a szláv trúnú = sövény szóra vezethetők vissza; mint pld. Tarna, Tarnó, Tarnóc, Tarnócza stb. Anonymus „Trusun“-nak nevezi. Starek említett művében a Ptolemaeus térképen előforduló Tritson-nal azonosnak tartja. A vár neve, mely nevet adott a vármegyének és városnak is, századok folyamán a legkülönbözőbb variációkban fordul elő.
- 8) Pauler I. 7. s. köv. ll.
- 9) Pauler I. 14—15. ll.
- 10) Cosmas krónikája IX. 123. l. id. Paulernél I. k. 400. j.
- 11) Pesty Frigyes: A magyarországi várispánságok története, 13. l.
- 12) Pauler I. k. 69. l. s. 117. j.
- 13) Papanek Historia de regno, regibusque Slavorum 127. l.
- 14) Fejérfataky Kálmán: király oklevelei, 59. l.
- 15) Ville Trensiniensis. A zabori apátság alapító levele. U. o.

- ¹⁶⁾ *Chronica Hungarorum* 188. l. „Interim autem Bohemi . . . irru-
perunt versus urbem Trenchen“.
 - ¹⁷⁾ Pauler I. k. 89—90. II. és 141. j.
 - ¹⁸⁾ Thuróczi 218. l. „Cum antem pervenisset in confinium Bohe-
morum, gravis infirmitas invasit eum.“
 - ¹⁹⁾ Pauler I. k. 279. s 399. és 400. j.
 - ²⁰⁾ Starek 1857. évf. 5. l.
 - ²¹⁾ Fejér IV. 1. k. 295. l. „qui nobis in cabatis servire consueverunt“. —
Pauler szerint (II. 219. l.) akik csak „kabátban, nem vitézi
fegyverzetben“ szokták a királyt szolgálni.
 - ²²⁾ Fejér IV. 1. k. 346—347. II. s Pesty 510. valamint Pauler a
II. k. 219. és 133. j.
 - ²³⁾ *Synopsis novae chronologiae* . . . 84. l.
-

MÁSODIK FEJEZET.

A trencsényi vár fénykora 1300-tól 1528-ig. — Szent István intézményeinek bomlása. — A nyugati hűbériség hazánkban s a főuri rend kialakulása. — A Csák-család. — Trencsényi Csák Máté. — Trencsén, mint a Mátyus-föld középpontja. — A vár és város Csák Máté idejében. — Az 1521-ki ostrom. — Trencsén mint királyi vár. — Az 1335-ki trencsényi kongresszus. — Nagy Lajos Trencsénben. — A vár mint Zsigmond birtoka és kedvelt tartózkodási helye. — Stibor erdélyi vajda, Trencsén és a Vág-völgy ura. — A város nevezetes kiváltságokat nyer Zsigmond-tól s a szabad királyi városok sorába emeltetik. — A város viszonya a várhoz. — Hussiata háborúk a Vág-völgyében. — A város bevétele. — A trencsényi vár mint Borbála és Erzsébet királynék birtoka. — A várhoz tartozó uradalom. — A vár Cillei Ulrik tulajdonává lesz és Giskra szállja meg. — Trencsén a Hunyadiak birtokában. — Mátyás király Trencsénben. — A vár mint Mátyás csehországi hadműveleteinek közép-pontja. — A Szapolyaiak Trencsén birtokában. — A vár a család állandó otthona. — Szapolyai István építkezései. — A vár erődítményeit újjá alakítja. — Özvegye, Hedvig hercegnő Trencsénben tart fényes udvart. — Innen adja férjhez leányát, Borbálát Zsigmond lengyel királyhoz. — Halála Trencsénben következik be. — Katzianer 1528-ban ostrom alá veszi. — A Szapolyai István által a déli oldalon épített sikátorok a várat bevehetetlenné teszik. — A város pusztulása. — A vár felgyújtása. — Baracskey Pál és Kozár Benedek parancsnokok Török Bálint közbelépésére feladják az elpusztult várat. — Az átadási feltételek.

Azt az átalakulási folyamatot, mely a XIII. század végén Magyarországon mindenütt megindult s végeredményben a nemesi, autonom

vármegyék kialakulását eredményezte, melyek a régi várispánságok tartozékait magukba olvasztották, Trencsén vármegyében egy erőszakos alakulás szakította félbe, amely Csák Máté nevéhez fűződik, kit kora és a történelem „Trencsényi“ melléknévvel ruházott fel jelezve, hogy mérhetetlen hatalmának alapját Trencsén alkotta.

Magyarország története az Árpádok uralkodásának első két századában a nyugati államok történetével szemben fejlődésben, közintézményekben örvendetes ellentétet mutat. A hűbériség intézményével szemben, mely különösen Németországban a 13. században a császári hatalmat és tekintélyt tönkretette s Németország egységének romjain apró, a császár felségjogait bitorló zsarnokok uralmát létesítette, úgy hogy a császár már többé nem primus inter pares, hanem inkább ultimus inter pares: hazánkban a királyi tekintély és a Szent István várispánságain alapuló királyi hatalom egész II. Endréig ép és sértetlen. II. Endre alatt azonban a nyugaton már teljesen elfajzott hűbériség nálunk is érezteti hatását. Az oktan, tételes törvényekbe ütköző várbirtok eladományozások, valamint a tatárjárás után a nemzeti védelem következtében szükségessé vált várépítések folytán IV. Béla és fia V. István — mindkettő koronás király — polgárháborúi alatt a nemzeti élet és fejlődés talajából egy mérges növény kél ki: a főrangúak osztálya, mely előbb csak a korona birtokain, később — nyugati mintára — már a királyi jogokon osztozik, elnyomja a középvagyonú nemességet és harcba száll fent és alant mindenkivel, aki bitorolt hatalmának útjában áll, természetesen első sorban az egyházzal; az emberi önzés és bírvágy kielégítése a legfőbb cél s a törvényt és igazságot karddal és ököllel mérik. A nyugati hűbériség minden bűnével, minden elfajzásával átszivárog hozzánk s legfőbb kifejlődésre akkor jut, mikor német földön Habsburgi Rudolf alatt a legjobbak fognak össze a rablólovagokká vált hűbérurak megfékezésére. Megsemmisíti hazánk állami életét s a királyi hatalom V. Istvántól Károly Róbertig szánalmas vergődést mutat s megfosztva minden hatalmi tényezőtől tisztán a mult tekintélyéből iparkodik létjogot szerezni. „Mintha mindaz a fék, mindaz a békó, amellyel a magyar királyok a nemzet erőszakos, nyers hajlamait lekötötték, lehullottak, a kereszténység, az alap, amelyre ők a magyar társadalmat fektették, megingott volna: a pogány kor garázdasága ütötte fel fejét, csakhogy most nem a szomszédok, a külföld, hanem a hazafiak ellen az országban dühöngött. Szóval mindennapossá vált mindaz, amit jogi fejlődésünk, nyelvünk a hatalmaskodás gyűjtő neve alá foglal“.

A központi királyi hatalom elgyengülésének részben oka is, de még inkább következménye, hogy különösen a periferiakon, rendszeren valamely erősebb központi fekvésű vár körül, mely valamely hatalmas

birtokú, erőszakos hajlamú család fészke, sajátos birtokalakulások történnek; a törvénynek fittyet hányó oligarchák családi birtokaihoz országos és papi javakat csatolnak, rátukmálják fenhatóságukat a náluk gyengébb birtokosokra és az érdek ezer és ezer szálaival fűznek magukhoz hiveket. A körülmények nagyon elősegítették ezen alakulásokat, melyeknek indokai közül nem szabad elhallgatnunk a központi hatalom gyengülése folytán napról-napra szükségesebb önvédelmet sem. Olyan kor volt ez, melyben a gyengébb — kit egyedül csak a törvény lett volna hivatva védelmezni — csak úgy tudott a harcban megállani, ha existenciáját olyan hatalmashoz fűzte, ki megfelelő ellenszolgálat fejében neki védelmet nyújthatott.

E zavaros korszakban emelkedik kortársai közül óriási magasságra „Trencsényi“ Csák Máté, történelmünknek egyik legerőteljesebb, legzordonabb s — bátran mondhatni — még ma is legrejtélyesebb alakja, „az Árpádok alatt dinasztá, majd csaknem független fejedelemsé válik; annyira emelkedik a 14. század elején, amily magasra magyar ember, a királyon, hercegen kívül még nem emelkedett.“ Ehhez azt is hozzá tehetjük, hogy nincs történelmünknek még egy alakja, akit a történetírás oly ellentétes világitásban mutatna be, mint Trencsén hatalmas urát.

Életével részletesen és tüzetesen két mű foglalkozik. Az egyik Botka Tivadaré: Trencsini Csák Máté és kortársai; a másik Pór Antalé: Trencsényi Csák Máté. Az előbbi az első mű, mely a Csákról szóló egykorú források és az ezek után induló történészeink, különösen Szalay Lászlónak Csák felett teljesen pálcát törő ítéletével szemben, ezt kedvezőbb világitásban iparkodik feltüntetni. Az utóbbi, elismervén egyébként egyéniségének kiváló vonásait, mentséget számára nem talál. Rejtélyes alak s talán az is marad mindörökké s ennek oka az a nagy ellentét, mely tetteiben, jellemében megnyilatkozik, úgy hogy Csák személyében ma szinte teljesen két ellentétes egyéniséget látunk. Az egyik a vasakarató, óriási egyéniségű, kiváló szervezői és hadvezéri tehetséggel rendelkező nagyúr, ki mögött nem dicstelen fiatalság áll, ki óriási birtokán mintaszerű rendet tart, a köznépek nem elnyomója, hanem valóságos atyja, kinek számos telep és község köszönheti alapítását, kinek emléké a Mátyus-föld elnevezés mai napig fentartotta, ki a cseh király ellen az ország integritásáért véres és győzelmes háborukat folytat. A másik a rombolva pusztító Csák, kinek nyomában könny és vér fakad, ki felemeli koronás királya ellen kezét, melyhez az egyházi javak pusztítása, a szent templomok megszenteltségtele-nítése tapad oly mértékben, hogy az egyház mint javíthatatlant kénytelen kiközösíteni; útonálló rabló, ki előtt csak a pénznek, a vagyonnak van értéke s nem nézi, hogy mely úton jutott hozzá. Hogy az utókor

csak ebben az utóbbi minőségében ismeri, annak oka az a körülmény, hogy kevés forrásunk maradt fenn róla s ami fenmaradt, mint Gentilis bibornok és János nyitrai püspök kiközösítő levele, csak legsötétebb oldalairól mutatják be Csákot; halála után pedig csak a gyűlölet hangján emlékezhetek meg a krónikairók az Anjouk legkeményebb ellenségéről, kit még Nagy Lajos királyunk is „Matheum, filium Petri de Trynchinio notorium infidelem regni et specialem inimicum eiusdem, . . . sacre regie corone infidelis“ stb. kitételekkel illet.¹⁾

Ha a rozgonyi csata nem Károly Róbert győzelmével végződik, vagy a Vencel cseh királyhoz fűzött reményések teljeseedsbe mennek, bizonyára az egykorú krónikák is más hangon írnának e rettenetes emberről, ki haláláig egymaga képes volt Károly Róbert királyságát kérdésessé tenni. Nagyon jellemző tünet az is, hogy legszebb és leghíresebb hadi tényét, a cseh háborút az egykorú források hallgatással mellőzik s a cseh krónikákból kell azt megtudnunk. De nagy ellentét van, — mint azt Botka idézett művében kimutatja — életének két szaka között is. Más Csák képe áll előttünk 1287—1308 között, ki, ha e fenéig romlott korszakban nem is a gáncs nélkül való lovag, de mégis éles ellentéte annak a Csáknak, akit az egykorú források Károly Róbert trónralépte és különösen Gentilis bibornok kiközösítése után megrajzolnak. Az bizonyos, hogy borzasztó tetteit, melyeknek sötét keretétől szolgál e szomorú korszak, menteni nem lehet, de az tény, hogy voltak e korban nálánál nagyobb bűnösök is az ő kiváló tulajdonságai nélkül, mint pl. a Németújváriak.

Trencsényi Csák Máté a legősibb magyar nemzetségek egyikének sarja, melyet krónikáink Előd fiától, Szabolcs vezértől származtatnak. A Vértess mentén Csákvár volt ősi fészke a családnak, mely sok kiváló embert adott az országnak, mint Csák Ugrin, esztergomi érseket, ki családjait magasra emelte, Ugrin spatatói és a muhi csatában elesett Ugrin, kalocsai érseket. A család később két ágras zakadt: az Ujlakiakra és a trencsényi Csákokra. Ezen ágból Péter és Máté testvérek, hősünk atyja és nagybátyja emelkednek hírnévre. A IV. Béla és fia V. István közt kitört küzdelmekben hűséggel szolgálják a fiatal királyt s nagy érdemeiket szereznek az Ottokár cseh király ellen folytatott harcokban is.

A katonai érdemekkel karöltve járt e korban a vagyoni emelkedés. Csák Péter 1275-ben a nádorságig emelkedik s érdemei jutalmául megkapja Trencsént és várát s így fia, Máté hatalmának alapjait a Vágvölgyében még ő alapítja meg.²⁾ Nagy Lajos fentebb idézett oklevele, már „Trencsényi“-nek nevezi őt, mely néven fia lett később oly hirhedtté. 1278-ban a nádorságban felváltja öccse, Máté, ki a Rudolf és Ottokár közti híres marchecki döntő ütközetben a győzelmes magyar sereget életveszély közt vezette. 1284-ben hal el s vagyona bátyjára, Péterre száll.

1287-ben szerepel először a fiatal Csák Máté, Péter fia, amely évben Kún László király megbízásából a korona ellen lázadó Németújváriaktól Pozsony és Detrekő királyi várakat visszafoglalja. Születése az 1260-ik évre tehető s valószínűleg testileg hibás volt, mert az egykorú írások sánta nádornak nevezik. Nevelése igen jó lehetett, mert Gentilis bibornok a kékesi találkozás alkalmával dicséri csiszolt és előzékeny modorát. Testvére is volt, Csák Csák, ki 1293-ban királyi kardhordó volt, de 1300-ban neve eltűnik s így atyjának, nagybátyjának és testvérének óriási birtokait: Komáromot, Nagytapolcsányt, Szeniczet, a Felső-Vág és Nyitra völgyében számos várat és földet, köztük Trencsént ő öröklí s terjedelmes birtokát szorgalmasan gyarapítja és ebben épűgy nem válogatós az eszközökben, mint legtöbb kortársa. Megszerzi Ugrócz, Vöröskő s Cseklész várakat s e birtokok képezik fundamentumát a későbbi „Terra Mathei“-nek. A közpályán is gyorsan halad előre. 1293-ban Pozsony vármegye főispánja, 1296-ban pedig nádor lesz, mint atyja és nagybátyja, a leghiresebb mindazok között, kik e fényes méltóságot valaha viselték.

Ezen összefüggő, óriási birtoktestek — már ekkor egész fejedelemség — szörnűyű hatalmat adtak tulajdonosuk kezébe s e hatalmas vagyon, párosulva Csák nem mindennapi egyéniségével, könnyen érthetővé teszi azt a fényes állást, melyet e zűrzavaros korszakban elfoglalt és hogy szava, tekintélye az országot nemsokára foglalkoztató nagy kérdésekben döntő volt.

De fényes tulajdonságainak meg volt a maguk nagy árnyéka; már III. Endre királyunk uralkodásának végső éveiben súlyos panaszok merültek fel Csák ellen: hogy a ráruházott fényes hatalommal súlyosan visszaél és csak saját, önző céljait szolgálja. Az ugróczi és baáni uradalomnak Mikolai Péter gróftól való kicsikarása, a szentmártoni bencés-apátságtól vágvidéki birtokainak elrablása és a Vágvidéken nagybirtokú Divéki családnak vagyonából való kiforgatása arra bírják III. Endrét, hogy Csákot, kit „depredator et desolator regni Hungariae“ nevez, 1299-ben a nádori méltóságtól megfossza. Hogy ellenségei fondorkodásának, kik bizonyára nagy számban voltak, mennyi része volt ebben, nem tudjuk megállapítani ma már. Botka³⁾ talál Csákra mentséget ezen ügyekben is.

III. Endrében kihalt az Árpádház s a nemzet királyválasztás előtt állott s a független nemzeti párt, mely különösen a papság által felkarolt Károly Róberttel szemben Vencel cseh és lengyel királynak, IV. Béla egyenes leszármazottjának megválasztását írta zászlájára, feje Csák Máté volt és hogy e párt az ország érdekeit, javát akarta szolgálni Vencel királyságával, azt történetíróink egyhangulag elismerik.⁴⁾ Hogy számításuk nem vált be s az apa helyett a gyenge

s méltatlan fiut kapták, az nem az ő hibájuk. Csák Máténak Vencel megválasztásában, az országba való bevezetésében és a koronázás előkészítésében oroszlánrésze volt, mint azt az ifju király áradozó szavakkal ismeri el azon adománylevelében, melyben 1302-ben március 1-én Csák Máté nádort megajándékozta mindazon, egykor a király, vagy a királyné tulajdonát képező várakkal, városokkal és birtokokkal, melyeket Csák akármilyen módon szerzett, bírt és bír; „specialiter quoque Castrum et Comitatum in Trynchzino cum omnibus civitatibus, opidis, hereditatibus, atque villis theloniis⁵⁾” Ezen ajándékozás alapját vetette meg Csák roppant hatalmának s ha fel is merülhet a vád, hogy nagy szolgálataiért megfizettette magát, nem szabad felednünk, hogy az önzetlenség fehér holló ebben a korszakban s Károly Róbert épúgy nem fukarkodott hívei jutalmazásában, mint vetélytársai.

Mikor Vencel a magyar nemzet bizalmával visszaélve boldogulni nem tudó fiával együtt a koronázási jelvényeket is kiviszi az országból, az ellene az Albert római király és Rudolf osztrák herceg szövetségében indított boszuló hadjáratban 1304-ben Csák Máté is ott van a Károly Róbert pártján lévő magyar urak sorában s e tény, — bárhogymagyarazzuk — bizonyítja, hogy az ország becsülete Csák szemében közömbös dolog nem volt. Károly Róbert királysága azonban, noha jelentékeny pártja volt s Gergely érsek már régen megkoronázta, nem tudott a nemzetben gyökeret verni, mely féltékenyen őrizte szabad királyválasztási jogát a Károly Róbertet pártfogoló pápai hatalommal szemben. Azért egy nagyon tekintélyes rész Ottó bajor hercegnek, ugyancsak IV. Béla leszármazottjának ajánlja fel a koronát, aki azonban époly árnyékkirály lett, mint Vencel s ennek következtében az 1305—8. terjedő korszak hazánk történetében a legteljesebb anarchia korszaka. Két király tartózkodik az országban, de tulajdonképpen a központi hatalom megszűnt s az ország igazi urai az oligarchák. Csák Máté nem csatlakozott egyik királyhoz sem, de hogy Károly Róbertnek ebben az időben ellenlábasra nem volt, mutatja az a körülmény, hogy seregei, hűséges embere, Bugár fia, Márton vezérlete alatt részt vesznek abban a megtorló hadjáratban, melyet Károly Róbert zászlaja alatt az ország legjobbjai a Tamás esztergomi érsek által az egyházból kiközösített Németújváriak ellen folytatnak, melynek eredménye Esztergom visszavétele. Hogy ebben Csák részt vett, azt ugyan a Németújváriakkal való régi gyűlölködésre lehet visszavezetni, de épúgy lehet nemesebb indokokat is nála feltételezni. Botka⁶⁾ szerint Csák Máté Rudolf osztrák herceget szerette volna a magyar királyi trónra emelni, kinek családjával barátságos és szövetséges viszonyban volt. Az anarchia ezen éveiben alakul ki Csák kiskirálysága, a Mátyus-föld,

amelynek létrejöttét tisztán Csák fékezhetetlen nagyravágására visszavezetnünk tévedés volna. E birtok tekintélyes része ugyanis öröklött föld volt, melynek megvédelmezése ebben a korszakban, mikor az ország első főpapja, Tamás érsek is menekülni kénytelen Esztergomból, csak kivételes és rendes viszonyok között meg nem engedett eszközökkel, a birtokhatároknak lehető kitolásával s különösen a veszélyessé válható váraknak behódoltatásával volt lehetséges. Sőt Botka Tivadar⁷⁾ egyenesen Csák érdeméül tudja be, hogy mikor a magyarnak nem volt igazi királya, megalkotá a Mátyus-földet, melynek megszabadítója a nagy és kis zsarnokoktól, őre, védelmezője, de kis királya is lett.

A fejtelenséget megúnt nemzet egészséges életösztöne és Gentilis pápai követ fáradhatatlan tevékenysége egyaránt összeműködtek abban, hogy Ottónak az országból való eltávoztása után a nemzet legjobbjai Károly Róbert körül csoportosultak s 1308-ban királlyá választották és újból megkoronázták, a régi jogrend újból helyreállott, igaz, hogy egyelőre csak a formákban, mert a királyi hatalom alapja: a koronajavak a Németújváriak, az Omodék, Aporok és Csák Máté s a kisebb olygarchák kezében volt. Ezek között a leghatalmasabb Csák Máté volt 12 vármegye s 32 vár birtokában s így nem csoda, ha Gentilis már megelőzőleg minden követ megmozgat, hogy a hatalmas főurat a király számára megnyerje. Csákot Visegrád közelében, a kékesi zárdában találkozóra hívja fel, hogy álláspontját megismerje s Károly Róbert részére lehetőleg megnyerje.

A kékesi találkozásnál és megegyezésnél két körülményt kell különösen tekintetbe vennünk; először, hogy Károly Róbert nevében az eszélyes Gentilis bibornok Csákkal szemben elmegy az engedékenység legvégső határáig; a szerződésben megígérik, hogy megteszik kincstartónak, elsőnek, zászlóvivőnek, kormányzónak, az egyház szándékai kivívójának, az ország és a király érdekében a béke helyreállítójának. Ezek Csáknak olyan kivételesen fényes állást biztosítottak, mely a nádor hatáskörét sokszorosán felülmulta, a minőhöz hasonló nemzetünk történetében nem találunk; és e megkülönböztetett állás mellett Csák úgyszólván mindent megtart, amit eddig birt; az egyházi javakat vissza kell ugyan adnia, de a királyi javakból csak a tisztesség okáért kell valamit visszaszolgáltatnia. A második körülmény az, hogy nagyon bajos feltételeznünk olyan nagyeszű emberről, amilyen Csák volt, hogy rá ne lépjen az aranyhídra, melyet neki készítettek; hogy a tisztas s reá nézve példátlan előnyöket biztosító békével szemben, tisztán lelki vadságból és gonoszságból, amely különben is eddigi életéből és tetteiből ki nem magyarázható, a harcot, a küzdelmet válassza, amelynek eredményét előre nem láthatta. Az események

logikai megértéséhez itt egy láncszem hiányzik, melyről az egykorú okmányok fel nem világosítanak s melynek hiányában Botka⁸⁾ is csak feltevésekből iparkodik kimagyarázni azon okokat, melyek Csákot arra birták, hogy a kékesi szerződésben vállalt kötelezettségei alól magát feloldozza s rettenetes küzdelembe keveredjen királyával, egyházával s borzalmas tettekkel szennyezze be őseinek hírnevét, melyet tükörként állított elé a kékesi találkozón Gentilis bibornok. Mert a küzdelem csakhamar kitör s hogy mily okok hozták létre: mellőzés, ellenfeleinek gyűlölködése vagy Károly Róbert hibái? megállapítanunk nem lehet. Annyi tény, hogy 1308-ban és 1309-ben a király oldala mellett áll s kiérdemli a „fidelis et dilectus palatinus“ címet⁹⁾, 1311. pedig már a király leteszi tárnokmesteri hivataláról és Németújvári Miklóstra ruházza, kinek családjával halálos ellenségeskedésben volt Csák. Ugyanezen év július 6-án pedig Gentilis Pozsonyban Csák birtokát interdiktum alá veti, alattvalóit a hűség alól felmenti, őt magát cinkostársaival együtt az egyházból kiközösíti s meghagyja az érsekeknek és püspököknek, hogy ezen ítéletet minden vásár- és ünnepnapon a templomban hirdessék ki. A felingerelt Csák bosszuja első sorban az esztergomi érsek és a nyitrai püspök ellen fordul, kik kiközösítését kihirdették. Várnagyai és hadnagyai feldúlják az esztergomi érsek és káptalan birtokait. Még gonoszabb sors éri a nyitrai püspököt, kinek székhelyét, Nyitrát beveszi, felgyújtja s a várost megszállva, a püspöki és káptalani jószágokat elfoglalja embertelenül kínozva s fosztogatva még a püspök jobbágyait is.

Károly Róbert, amint hatalma szilárdulni kezdett, megkísérlé Csák megtörését. 1312-ben jelentékeny sereggel indul ellene, s minthogy a Vágvidék megtámadására gyöngye, északkeleten akarja nagy ellenfelére az első csapást mérni a Csákkal szövetséges Amadék megtörésével s ostrom alá veszi Sáros várát. Csák azonban a vár felmentésére küldi összes hadi erejét, köztük ezerhétszáz lándzsás zsoldosát s a királyi haderő a túlerő elől a Hernád völgyébe vonul vissza s itt, Rozgonynál történik a döntő ütközet, a melyhez hasonló a tatárok be-törése óta Magyarországon nem volt¹⁰⁾.

Károlytól három lépésnyire elbukott a birodalmi nagyzászló s csak a templáriusok ércfala mentette meg a királyt. A lovagok, kik az evangéliumra tett esküvel fogadtak halált vagy győzelmet, végre is Károly Róbertnek szerezték meg a győzelmet¹¹⁾. A rozgonyi csata, mely, ha Csák győzelmével végződik, hazánk történetét egészen más irányba terelte volna, Csákot nem törte meg. A megfogyott királyi sereggel Károly Róbert Csák teljes megtörésére még csak nem is gondolhatott s igen helyes számítással nem ingerelte végsőig a trencsényi oroszánt, hanem az ország többi részeiben garázdálkodó pártütők leverésével

emelte a királyi tekintélyt s a Csákkal való végső leszámolást kedvezőbb időkre halasztotta, mikor a kockázat kevesebb, a sikerre való kilátás nagyobb lesz. Ezért éveken át a király semmi nemű elhatározó lépést nem kockáztat Csák ellen, sőt tények vannak, melyek azt bizonyítják, hogy Károly Róbert és Csák között közeledés történt¹²⁾, amennyiben Csák híres morvai hadjárata János cseh király ellen nem történhetett volna meg, ha a királlyal formális fegyverszünetben meg nem állapodtak volna. Csáknak morva földre való betörése 1315-ben és a Holicsot, Csák birtokát ostromló cseh hadak leverése, egyike a kiválóbb magyar hadi tényeknek, bizonyosága Csák katonai talentumának és félelmes hadi erejének. E hadjáratot, melyről az egykori magyar kútforrások mélységesen hallgatnak, mint mindenről, ami alkalmas lenne arra, hogy Csákot kedvezőbb színben tüntesse fel s ennek következtében cseh források őrizték meg csak annak emlékét, Csák régi barátai, a Habsburgok, nevezetesen Frigyes osztrák herceg érdekében viselte, ki Károly Róberttel is szövetségben volt, míg vetélytársát, Bajor Ottót János cseh király támogatta. Csák beütését morva földre az utóbbi azzal torolta meg, hogy ostrom alá vette Holicsot, de Csák Máté személyesen vezeti nagyrészt a könnyű lovasságból álló seregét, melynek az ősmagyar nyíl a fő támadó fegyvere a csehek ellen s nagy győzelmet arat, úgy hogy majdnem a cseh királyi zászló is kezébe kerül.

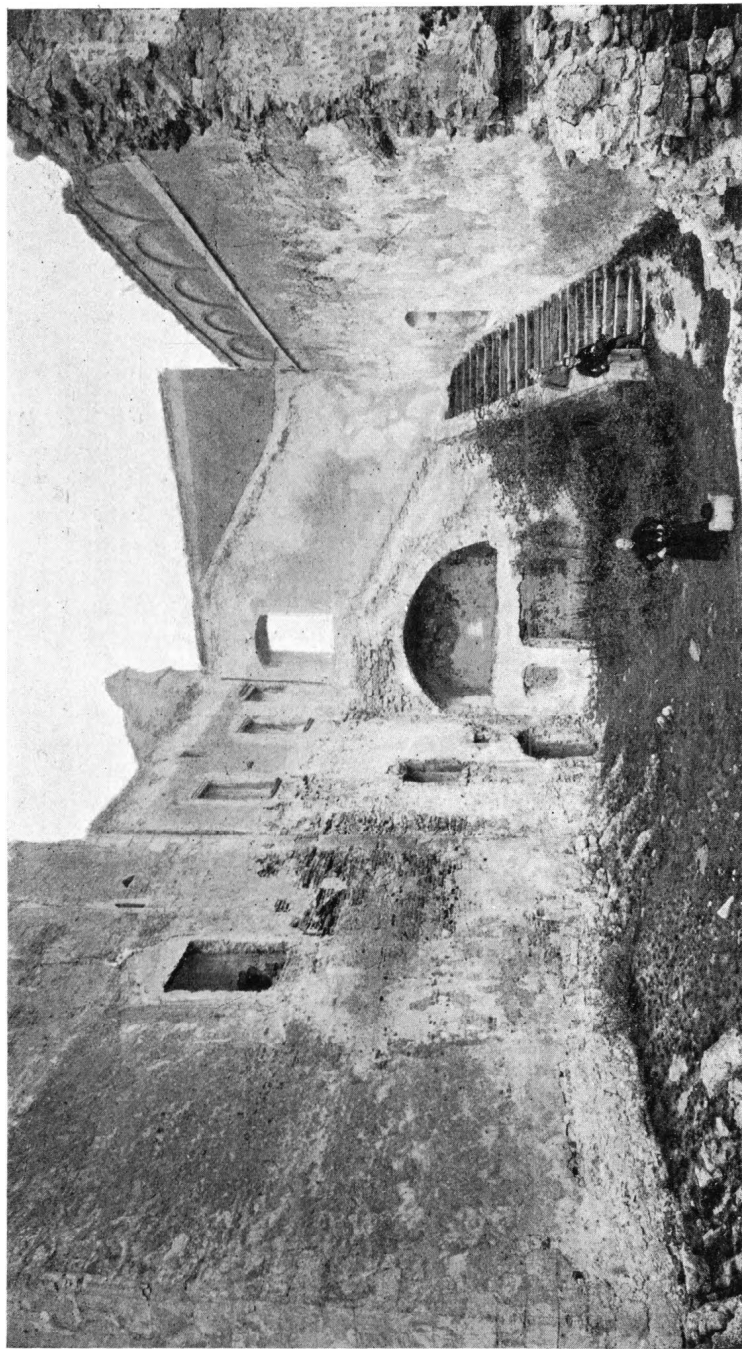
A cseh hadjárat után kevés adatunk van Csákról s helyzetét, Károly Róberthez való viszonyát sűrű homály borítja, melyen a történelmi kutatás áthatolni nem képes, amint általában egész életében sok a talányszerű; nem ismerjük fel különösen cselekvésének indokait. Így a cseh háború után újból kitör közte s a király közt a viszálykodás s Visegrádból oly bizonytalanná teszi Buda környékét, hogy Károly Róbert valószínűleg emiatt teszi át székhelyét Temesvárra; de viszont a Borsák, Kopasz nádor s az Amadék újabb lázadása alkalmával Csákról semmit sem hallunk. Károly Róbert 1317-ben nehéz küzdelmek után visszaveszi tőle Visegrádot és Komáromot, de beéri ezzel s a Mátyus-földre benyomulni kísérletet nem tesz. Érthetetlen az is, hogy Csák 1318-ban személyesen mer megjelenni Esztergomban a jánosvitézek konventje előtt, hogy birtokbevallást tegyen kedves embere, Gyula, lévai várnagy számára. Egykorú, hazai kútforrások után még halálának pontos idejét sem tudjuk megállapítani. Zittai Péter, königssaáli apát krónikája halála idejét 1321. március 18-ára teszi,*) melyet történetíróink is valónak fogadnak el.

*) A Trencsén vidékén ma is élő szájhagyomány szerint száraz betegségben halt meg s az akkori idők szokása szerint barátságában temették el. Sirjának holétéről halvány sejtelmünk sincs. 1815-ben Illés házy István gróf trencsényi ház-

Csák Máté a nagy országban egy kis országot alkotott¹⁴⁾, mely az ő nevérol Mátyus-földnek nevezetett és nevezetik részben ma is. A honalapítás óta az első eset, hogy az országnak egy tekintélyes része a központi hatalom alól kivéttetik s külön kormányzás alá kerül. Századok mulva a „terra Mathei“ példájára Csák ezen alkotása megismétlődik, a tökéletesebb s nem egyéni, hanem nemzeti célokat szolgáló erdélyi fejedelemségben, Fráter György zseniális atkótásában. Hogy Csák fejedelemsége, ha Károly Róbert uralmának megszilárdulása után a királyi hatalmat sajnálatosan meg is gyengítette és az ország egysége szempontjából türhetetlen alakulás is volt, az 1304—8. terjedő korszakban, mikor az anarchia hazánkban tetőpontját érte el s az országban széltében az ököljog divott, a rendet és nyugalmat az ország egy kis részében megőrizte s így közcélokat is szolgált, ezt el kell ismernünk, valamint azt is el kell fogadnunk, hogy Csák uralom- és birtokvágya mellett az ősi, öröklött föld megvédelmezésének vágya s a viszonyok kényszerítő nyomása is közreműködött a Mátyus-föld megalakításában.

Nagy és szép darab föld volt ez, méltán illett be kiskirályságnak. Magában foglalta a Vág, Nyitra, Garam és Ipoly völgyében 12 vármegye területét a Dunától, Morvától és a Magyar-morva határhegységtől egész Szepes, Sáros, Abauj és Zemplén vármegyéig s ezen óriási uradalomnak szíve, középpontja a Vág völgye volt eredetétől egész torkolatáig 26 mértföld hosszúságban. De kiterjedt hatalma az északeleti hegyvidékre s a Nagy magyar alföld széleire is, hol Szepesben, Szepesvár és Lubló, Sárosban Sárosvára, Hevesben Sirok, Máramarosban Visk s a Duna mentén Visegrád várai voltak hatalmának előretolt őrszemei. Hatalmának bázisát mintegy 30 vár alkotta, melyek zsoldos katonákkal megrakva várnagyainak felügyelete alatt állottak. Hogy nagyszámú és kitűnően szervezett haderőt kellett tartania és tartott is, azt kétségbevonatatlanul bizonyítják a rozgonyi csata s morvaországi hadjárata. Ekkora hatalmat tisztán retteggetéssel és egyéb zsarnoki eszközökkel fentartani nem lehet. Hogy Csák kiméletlen és rettenetes volt a dacolókkal szemben s eltiport mindenkit, aki útjában állott, az kétségtelen, de az is bizonyos, hogy e nagy országrésznek nemcsak ura és parancsolója, hanem gondozója, atya volt és jólétét, vagyonosodását, bölcs intézkedésekkel mozdította elő, népességét nagymérvű telepíté-

mestere a vár leégése után egy beszakadt vársírboltban ónból készült koporsót talált, melyben a holttest koponyája alatt talált vánkos komlóval volt megtöltve, mely a hosszú évek dacára is megtartotta komló illatát. A koporsó igen régi lehetett, mert az Illésházyak a várba nem temetkeztek, de hogy Csák Máté nem lehetett, mint akkor gondolták, azt onnan következtethetjük, hogy a vár oly részében találták, mely jóval Csák Máté halála után épült.

III.) A palota udvara

a nyitott lépcsőszettel, mely az emeleti helyiségekbe visz. Főnt a falban látható a lépcső fatetőzetének nyoma. Jobbról a lépcső aljában a lovagterem bejárata, balról a XIII. században épített öregtorony földszintje, szemközt a lépcső alatt az udvari bolond lakóhelyisége.

sekkel gyarapította. A trencsénmegyei Lehotá-kat*) ő alapítja, szinte városi szabadalmakkal, a Hosszúmező község számára adott telepítési feltételeit mintaszerűeknek nevezi Botka¹⁵⁾, de viszont az is igaz, hogy az új gyarmatokba az embertelen kegyetlenséggel feldúlt egyházi javak jobbágyságait telepíti át s ez lerontja fenti intézkedéseinek értékét**). Hatalmának főtámasza a köznemesség volt, mely zászlóaljait alkotta, mely előtt tagadhatatlan nagy népszerűsége volt, mert ámbár vaskézrel szorította az elégedetlenkedőket hatalma alá, megvédelmezte annak vagyonát és személyét s a vármegyék önkormányzati jogait tiszteletben tartotta¹⁶⁾.

A Mátyus-föld hazánk történetében sajátságos és példátlan alakulás, melynek az országhoz való viszonyát meghatározni nagyon nehéz feladat. Az egykorú források Csákot „fejedelemnek” majd „Trencsényi gróf”-nak cimezik, noha tulajdonképpen egyik sem volt, mert habár a király, helyesebben mondva Károly Róbert hatalmát, jogkörét a Mátyus-földről teljesen száműzte, az országtól azt el nem szakította; felségjogokat nem bitorolt, országgyűléseket nem tartott, pénzt nem veretett, adományokat nem tett, legfeljebb csak a magáéból, új törvényeket nem alkotott, külföldi uralkodókkal és fejedelmekkel baráti viszonyban volt ugyan, de a hatalma alatt lévő országrészre vonatkozó összeköttetéseket, melyek alkalmasak lettek volna azt külön tartomány vagy fejedelemség gyanánt feltüntetni s az ország többi részeitől elszakítani, nem kötött, úgyhogy halála után a Mátyus-földnek az országgal való egysége minden erőszakosabb rendszabályok nélkül, szinte autonomikusan helyreáll. A Mátyus-földnek kivételes állapotát tehát olyképpen határozhatjuk meg, hogy a királyi joghatóság alól kivétt, de az ország törvényei szerint kormányoztatott, mint az országgal egybetartozó, de külön kormányzás alá vett rész. A Csák által elfoglalt jogkör tehát nem is volt fejedelmi, hanem részint olyan, aminőt

*) A báni járásban Bobot-Lehota és Petri-Lehota, a trencsényiben Barát-Lehota, a puhóiban Lehota-Váralja, a vágbeszterceiben Cselkő-Lehota, a zsolnaiban Plébán-Lehota s a kiszuczaujhelyiben Budatin-Lehota.

**) Hogy különösen az egyházi birtokot mily vad kegyetlenséggel dúlta, arra jellemző eset a következő. Vöröses Ábrahám, régebben Máté hive két, 50 telekből álló „Keresnov” nevű falut hagy a nyitrai püspöknek és káptalannak saját és testvére lelki üdvéért. Amint ezt Csák meghallja, a faluk lakosságát Bánba telepíti, a jobb karban lévő épületeket és házakat saját birtokára viteti (faházak) s amit el nem vihet, felégeti. Valamint a zobori szent Ippolyról nevezett, apátságának, valószínűleg még a szent király adománya folytán (Fejérfataky: Kálmán király oklevelei 59. l. „Ville Trencsiniensis sancte Ipoliti”), úgy a nyitrai püspöknek is volt Trencsénben nemesi telke és háza. Ezt Csák már János püspök elődjének, Pascasiusnak halála után 1297-ben elfoglalja, jobbágyaiból kifosztja s a házba pecéireit helyezi el. (Batthyány: Leges eccl. R. Hung. III. 158. l. János nyitrai püspök memorandumuma, mely Csák viselt dolgaival a legrészletesebben ismertett meg bennünket.)

öröklött és szerzett birtokaikon a tulajdonosok akkor és később is gyakoroltak, pl. telepítések, kiváltságok osztogatása, a várakban zsoldos katonák s várnagyok tartása részint, nádori, vagyméginkább megfelelő ama kivételes hatalomnak, melyet a kékesi megegyezés alkalmával Gentilis Károly Róbert nevében az egész országra adott s melyet Csák a királlyal s egyházzal való meghasonlása után is megtartott a Mátyusföldre vonatkozólag.

Ennek a kiskirályságnak középpontja, székhelye, Csáknak tulajdonképeni fészke a trencsényi vár volt, amelynek neve Csák Máté nevével örök időkre összeforrott. A várra vonatkozólag két dolgot állapíthatunk meg, mint biztosat ebben a korban: Először, hogy ha Csák nem is tartózkodott állandóan Trencsénben, mert nagy tartományainak gondjai huzamosabb időre elvonták innen, úgy hogy néha azt sem lehetett tudni, hogy nagyszámú várai közül melyikben tartózkodott*), de itt volt tulajdonképeni udvartartása, mely a fényt, a hivatalnokok, cselédek, katonák nagy számát s a hatalom egyéb külső járulékait tekintve nem maradt azon kor fejedelmi udvarai mögött. János püspök memorandumában Trencsénre vonatkozólag vadaskertek kerítéseiről, ciszternákról és vízvezetékekről szól, melyeket az ő jobbágynak kellett elkészíteni**). Hogy a trencsényi várban, melyet tulajdonképeni köből épített várrá ő tett, nagyszabású építkezéseket végzett s a főtorony körül a palotának alapjait ő vetette meg, azt onnan is gyaníthatjuk, hogy halála után a fényes udvart tartó Anjouk szívesen és gyakran tartózkodnak Trencsénben s a cseh és lengyel ügyeiket innen, mint királyi várból intézik. A második tény az, hogy Csák Trencsén várát, mint hatalmának tulajdonképeni alapját és főerősségét nagyszerűen megerősítette, sőt szinte bevehetetlenné tette. A tűzi fegyverek felfedezése folytán átalakult várvédelmi rendszer összes várai átépítését vonta maga után, köztük Trencsénét is, melyet az újabb igényeknek megfelelőleg a hussíták, azután Szapolyai István és részben Illés-házy István alakítottak át és építettek egészen újból, mely építkezések eltüntették a régi várrendszer maradványait; de ugyancsak János püspök kiközösítő leveléből tudjuk, hogy Trencsént és Tapolcsányt Csák kiválóan megerősítette, még pedig különösen árkokkal, földsáncokkal, sövény- és fakerítéssel s kőfalakkal vegyesen***). A püspöknek alant idézett érdekes kijelentései azt is elárulják, hogy Trencsén

*) „nec inimicis, nec expensis nec equis sufficere potuissemus“. János ny. püspök memorandumuma.

**) „pro meatu aquae vehementis obstruendo, pro sepibus horti fer rum, pro cisternis deferenda.“

**) Praeterea ad fossatum Trenchiniense, et ad muniendum cum lignis murum eiusdem, ad ligna deferenda pro calce coquenda“

megerősítése még ebben az időben is főként árkolással és cölöpfallal történt s így a tulajdonképeni várhegyet a nyugati, keleti és déli fensíktől és lejtőktől a Felsősánc-utca végében, a hőlaki országúttól jobbra és a hámososi völgy felé elválasztó mély bevágások, melyekről a laikus szeme is könnyen észreveheti, hogy nem természetes, hanem mesterséges alkotások s melyekről már az előbbeni fejezetben szoltunk, a Csák által részint tökéletesített, részint újból emelt védőművek maradványai, a várhegy fensíkját elfoglaló vár és város külső védőművei. A régi Trencsén város ugyanis még Csák idejében nem a mai helyén, hanem a várhegy északnyugati lejtőjén, valamint a plébánia-templom és a Népliget felett emelkedő fensíkon terült el, melyet ma a Szapolyai István által emelt s a várost a várral egybekapcsoló kőfal vág ketté.

Az eredetileg gothikus, körülbelül a XIV. század közepén épített plébánia-templom a város középpontját alkotta, körülötte temetőnek használt szabad térrel, tehát könnyen elképzelhetjük az egykori város fekvését. A városnak a mai helyére való leköltözése nem egyszerre, hanem fokozatosan történt a XIV. és XV. században, szinte észrevétlenül. A várhegy és Vág közt fekvő területen várurak és várbeliek majorságai, nemesi telkek és kúriák s az odatartozó jobbágyok lakóhelyei állhattak, így többek közt a nyitrai püspöknek Csák által elfoglalt nemesi kúriája is. Ugyanitt — a mai Kubicza- és Uj utca északi sarkán a Dohnányi-féle ház végében és a régi elemi iskola helyén állott az 1301-ben, tehát valószínűleg Csák által idetelepített ferencz-rendi szerzetesek társháza és temploma, mely 1422 körül a huszita-háborúk idejében semmisült meg¹⁷⁾. A templom azonban még századokig fenállott s az 1704—8-iki ostrom alkalmával pusztult el. Megtúrta-e a szerzeteseket Csák kiközösítése idejében, nem tudjuk? A trencsényi várban a hasonlóképen kiközösített István, szalkai apát, szolgálatot misét Csáknak s ezért különös pártfogásában részesült¹⁸⁾.

Családi élete épúgy homályban van, mint életének sok egyéb részlete. János püspök memorandumából tudjuk, hogy veje bizonyos Desoh (Dezső) ur volt s hogy az ausztriai házzal házassági összeköttetést tervezvén adót vetett ki. Fia vagy lánya számára tervezte-e, nem tudjuk? Egy fiáról van ugyan tudomásunk, ki 1308-ban apjával együtt Károly Róbert hűségére tért, de csakhamar megszűnik róluk minden adat s így valószínű, hogy ezek még Csák életében elhaltak s bennük a Csákok trencsényi ága kihalt *).

*) Hosszú időn keresztül a trencsényi városházán őrzött s a múlt század derekán a N. Múzeumnak ajándékozott mellképéről a szakértői kritika kiderítette, hogy nem Csákot ábrázolja, hanem ereklyék őrizetére szolgáló herma volt. Valószínű, hogy a trencsényi városház tanácstermében lévő igen régi s a máriatölgyesi Illésházy-kastélyban lévő művészi kivitelű újabb képe a herma után készült.

Csák Máté halálának hírére Károly Róbert személyesen vezette hadait a trencsényi vár alá; a Mátyus-föld e központja azonban csak nehéz küzdelme után hódolt be a királynak, amely küzdelem alatt Trencsén városa elpusztult, leégett; a város eleste után megtört Csák Máté várba zárkózott híveinek bátorsága s belátván a küzdelem céltalanságát, egyezkedés alapján 1321. júniusában megnyitották a vár kapuit a királyi hadak előtt s az észak-nyugati felföld különállása megszűnt. A vár feladását megerősítik a vármegye 1723-ból származó Apológiájának ezen szavai: „Károly Trencsént be nem vehette volna“. A vár átadását bizonyítja az, hogy Károly Róbert 1327. szeptember 1-én Visegrádon kelt oklevelében Denguleus fia Chonko fiait: Miklóst, Mihályt és Imrét kegyelmébe fogadja, mert Trencsén várát neki átadták*).

Az épségben megmaradt vár újból királyi tulajdon lett. A vármegye élére Károly Róbert Demetert állította az Aba nemzetségből, ki 1322—1330. viselte a főispáni méltóságot¹⁹). Ez a Demeter, valamint utódai egyéb magas méltóságokat viseltek s ennek következtében ritkán tartózkodtak a vármegyében, melyet távollétükben az alispán kormányzott, ki egyuttal a trencsényi vár kastellánusa is volt**).

Trencsén város ezen első pusztulása megsemmítette a város irattárát és így elpusztultak azon iratok is, amelyek a városnak Csákhhoz való viszonyát, a Mátyus-föld belkormányzatát és egyéb viszonyait megvilágíthatnák. Volt-e a városnak önkormányzata Csák alatt, nem tudjuk, de tekintettel a Zsolna és Hosszúmező számára Csák által ajándékozott széleskörű kiváltságokat, valószínűnek tarthatjuk. Annyi tény, hogy már 1300-ban a városnak önnálló tisztviselői voltak, mert ez évben Trencsén város bírása és esküdtjei bizonyoslevelet adnak bizonyos földnek és kertnek Dániel nevű zsidó ember részére tör-

*) „... ipsos ratione universorum dampnorum nocumentorum incendiorum iniuriorum et universaliter quorumcunque malorum ante restitutionem Castri nostri Trenchiniensis nobis factam per eosdem quibuslibet illatorum, exceptis duntaxat omicidys seu infeccionibus hominum et occupationibus possessionum reddiderimus penitus per omnia expeditos.“ (Hazai oklevéltár, 199—200 ll. 188. sz. a. a köpcsényi levéltárból.)

**) Igy Demeter ispánnal 1328-ban mint kincstartóval (Magister Tavernicorum) és barsi főispánnal találkozunk; ugy szintén 1329-ben. (Győri tört. és rég. f. II. k. 24. és 245. l.) A főispánok sorában találjuk: 1347-ben Lipoldust (Fejér: Cod. d. IX. 1. 554. l.), 1358-ban Nicolaus de Szeech-et (U. o. IX. 6. 79. l.), 1373-ban Zudor Pétert, ki egyuttal országbíró s Zólyom és Sáros vármegyék főispánja (Anjoukori okmánytár V. 542. l.). Az alispánok és kastellánusok sorából: Magister Dominicus, castellanus de Trenchen 1341. (Anjouk. okm. IV. 124. l.); Magister Thomas, vicecomes et castellanus Trinchiniensis 1342. U. o. 239. l.); Magister Michael Rufus, castellanus de Trenchyn 1354. (U. o. VI. 170. l.) és Magister Michael vicecomes et castellanus Trinchiniensis (U. o. 417. l.)

tént eladatásáról*). A tekintetben most visszaesés állott be, mert Károly Róbert a város ellenállását szabadalmi elvételével büntette meg s a kastellanus igazgatása alá rendelte. Ily állapotban maradt a város egész 1324-ig, mikor a trencséniek az erdélyi hadjáratban annyira kiténtették magukat, hogy Károly Róbert még a harctéren kiállított adománylevelében nemcsak régi kiváltságaikat adja vissza, hanem megadja nekik a vámmmentességet az egész országban s ezzel a város kereskedelme s vagyoni gyarapodása hatalmas lendületet vett²⁰⁾, aminek ékesen szóló bizonyítéka a gothikus stylusban felépített plébánia-templom, melynek létesítése erre az időre vezethető vissza.

Károly Róbertnek elévülhetetlen érdeme, hogy, ha másként nem lehetett, véres kézzel a királyi hatalmat régi fényére emelte, az országot dúló anarchia megfékezésével és bölcs törvényeivel és intézkedéseivel az ország anyagi jóllétét is annyira fejlesztette, hogy az alapúl szolgálhatott az Anjou-ház nagyszabású, nagyhatalmi politikájának úgy kelet és dél, mint nyugat felé. Az Anjouk nyugat felé irányuló tervei számára legalkalmasabb színtér a trencségi vár volt, mely az országot a nyugati államoktól elválasztó határmesgyén még Csák Máté által kitűnően megerősítve és fényesen berendezve méltó keretet adhatott a hatalmas magyar király fényes udvarának s királyi szállást vendégeinek 1335-ben a trencségi várban tartott kongresszus alkalmával, melyben a magyar birodalom élén Károly Róbert közvetítő és békéltető szerepet játszik a két szomszédos birodalom, Cseh- és Lengyelország királyai, János és Kázmér között. János cseh király személyesen jelent meg fiával, a későbbi IV. Károly német császárral. A lithvánokkal viszálykodó Kázmér fényes követséget küldött dús ajándékokkal. A követség tagjai voltak: Sbitko, Sbitna várnagya, a krakói prépost, Péter Landomir várnagya, Lojanskow Tamás és Mandrosta Ninussa. Károlyt is fényes kíséret vette körül s ha tekintetbe vesszük a nagyszámu cselédségét, kíséző katonaságot, a multságokat, lakomákat, könnyen elképzelhetjük, hogy mily fényes és zajos napjai voltak ezek Trencsénnek, minő pompa, zajos és fényes élet ütött tanyát a Csák halála után elcsöndesedett vár falai közé.

A magyar király közvetítését kellő siker koronázta. Létrejött az egyezség, melyben a lengyel megbízottak a lengyel korona minden igényéről lemondtak Sziléziára, Breslau és Glogau városokra, a lengyel király pedig feladta a cseh trónra vonatkozó igényeit. A trencségi kongresszus pontjait két hónappal később Visegrádon erősítették meg véglegesen.

Trencsén királyi vár maradt Nagy Lajos alatt is, ki azt vár-

*) Scultetus et Scabini Civitatis Trenchiniensis. Fejér, VI. 2. 300. l.

nagyok által kormányoztatta s atyja által kijelölt ösvényen tovább haladva gyakran tartózkodott Trencsénben, valahányszor a német, cseh és lengyel ügyek napirendre kerültek. A várban újabb építkezéseket is eszközölt és a palota északi oldalán egy hatalmas szárnyat emelt, mely mai napig az ő nevét viseli s a várban való tartózkodást még kényelmesebbé tette²¹⁾.

1362-ben Trencsént tette azon hadi készülétek középpontjává, melyek IV. Károly német császár ellen irányultak, ki Nagy Lajos anyját megsértette. A Trencsén várhegy alatt fekvő vashámban, melyet még Csák Máté épített, készültek a fegyverek*). Nagy Lajos Trencsénből először Morvába és Csehországba akart törni, hol IV. Károly testvére és szövetségese János uralkodott. Itt kereste fel IV. Károly király apósa, Bolkó schweidnitz-i herceg, hogy fegyverszünetet eszközöljön ki. A trencsényi plébánia-templomban pecsételték meg kölcsönösen esküvel Nagy Lajos és Rudolf osztrák herceg szövetségüket, melynek értelmében a német-cseh háború tartama alatt egymást nem háborgatják. A pápa és Kázmér lengyel király fáradozásainak végre is sikerült békés útra terelni a két hatalmas uralkodó közt fenforgó ellentétek kiegyenlítését. A pápa fegyverszünetet eszközölt ki közöttük s a következő 1373. évben Trencsénben megindultak az alkudozások Bolkó herceg, Kázmér lengyel király s Volteira Péter pápai nuncius jelenlétében és teljes sikerre vezettek. A békét véglegesen Krakóban kötötték meg.**)

Tíz évvel később újból Trencsénben találjuk Lajost, ki néhány napig itt nyugodott, hogy innen aztán a lengyel királyság átvételére induljon fényes kíséretével s az ország nagyjaival. Itt fogadta királyi fénnel és pompával János alexandriai patriárchát s pápai legatust, ki utána jött, hogy a pápa nevében a török ellen indítandó háborúra bírja.***)

1375-ben Nagy Lajos Trencsén várát több más erősséggel együtt Bebek György királyi kincstartónak adja „pro honore“, tehát csak

*) A Trencsén 1321-ki ostroma alatt elpusztult s Anjouk alatt újból felépült vashámbor emléket fentartja Hamri (ma Hámoros) község neve, mely később II. Rákóczi F. szerencsétlen trencsényi csatája alkalmával szerepelt újra, mert az ütközet középpontjában volt s ezért a csatát e vidéken ma is e község nevével nevezik.

**) Az 1373-i békének gyönyörű emléke a trencsényi plébánia-templom féltett kincse, a góth stílusú remek szentségtartó, mely a következő viharos századok pusztításait szerencsésen elkerülte s egyedüli emléke azoknak a fényes időknek, melyeket Trencsén Nagy Lajos alatt élt. E műremeket, mely állítólag a prágai főtemplom tulajdona volt, IV. Károly császár ajándékozta Nagy Lajosnak, ki azt örök emléktől mostani tulajdonosának adta.

***) A pápai követ a franciskánus kolostorban szállott meg és itt intézte el az esztergomi érsek és a garam-szentbenedeki apát között évek óta tartó viszálykodásokat.

haszonélvezetre hivatalának tartama alatt s nem örökös adományképen.*)

Trencsén város is rendkívüli sokat köszönhet a nagy királynak. 1379-ben, hivatkozva a város régi kiváltságaira, megparancsolja Nagy Lajos Werpka és Zablatth környékbeli nemes uraknak, hogy a trencsénieket a Vágon innen fekvő erdőségek használatában ne akadályozzák. Ugyanilyen rendeletet intéz 1382-ben Konia Simon trencségi grófhhoz a trencségi és szúcsi várhoz tartozó erdőségekre vonatkozólag.

Ugyancsak vámmmentességet adott nekik az országban az összes hidakra és felmentette a harmincadok alól s azonfelül nekik ajándékozta a plébania-templom patronátusi jogát, Trencsén város adóját pedig a városi kórház számára kötötte le. Azonfelül pedig elrendelte, hogy mindazok, akik kenyeret árusítanak el, szombatonként két dénárt fizessenek a kórház számára.²⁸⁾

Zsigmondnak igen hosszú, de Magyarországra nézve épen nem áldásos uralkodása, nemkülönben német császársága és cseh királysága hazánkat kizökkentette a természetes fejlődés azon ösvényéről, amelyet még az Árpádok jelöltek ki a nemzet számára s a Balkán északi részén századok munkája árán kivívott fenhatóságát elvesztette. Igaz, hogy Zsigmond uralkodása a nyugattal az eddiginél sokkal szorosabb kapcsolatba hozta, aminek azonban előnye nagyon kevés, hátránya pedig nagyon sok volt. Első sorban a husszita háborúk, melyek az észak-nyugati felföldre mérhetetlen pusztulást és évtizedeken át tartó embertelen, idegen uralmat hoztak. Ebben lelhetjük magyarázatát annak, hogy Trencsén Zsigmondnak kedvenc tartózkodási helye volt, úgy hogy talán egy királyunk sincs, akit anyiszor látott volna Trencsén falai között, mint Zsigmondot; a husszita háborúk pedig első sorban Trencsén falai alatt a Vág völgyében zajlottak le; itt vertek maguknak legerősebb fészket e fanatikus és borzasztó harcosok s uralmuk legfontosabb következménye a Vág völgyében a régi népesség elpusztulása s helyébe a mai morva eredetű lakosságnak betelepődése lett.

Nehéz zavarok között indul meg Mária magyar királyné uralkodása. Zsigmond állhatatlan, könnyelmű jelleme szétszakítja a Magyar- és Lengyelország között fennálló kapcsolatot, sőt minden jogcím nélkül testvéreit magyar területekkel akarja kielégíteni, ami oly visszahatást szül, hogy a nemzet fegyverrel száll szembe e jogtalan intézkedésekkel s csak Vencel cseh király közbenjárására jön létre 1386. május 11-én Győrnél a béke. Másnap Mária királyné Zsigmondnak ajándékozta egyebek között Trencsént is tartozékaival együtt s az alapjában

**) Az adományozás azon kikötéssel történik, hogy Trencsén, Léva (Illava) és Belus városok a vár tartozékai közül kivételnek.

jólelkű, adakozó Zsigmondnak sikerül magát Trencsénben megkedveltetni s a trencséniek királyukhoz s egyik legnagyobb birtokosukhoz törhetlen hűséggel ragaszkodtak akkor is, mikor Zsigmondot úgyszólván mindenki elhagyta.

Trencsénben találkozott Zsigmond Brandenburg grófságának képviselőivel, nevezetesen egy püspökkel, két főnemessel és minden városból két kiküldöttel 1388. május 17-én s itt adta el a kiküldöttek beleegyezésével a brandenburgi grófságra vonatkozó igényeit 20 ezer cseh garasért testvéreinek, Jodok és Prokop morva határgrófoknak és az e pénzen fogadott haddal indult a lázadó boszniai és horvát főurak ellen.²⁴⁾

A vár azonban nem sokáig marad Zsigmond kezén. Valószínű, hogy a pénz hiánya bírta rá, hogy a trencsényi várat és tartozékait elzálogosította kedvencének, Stibor erdélyi vajdának és Beczkó s Csejte vár urának, ki 36 vár és kastély birtokában a Vág völgyének Csák Máté után legnagyobb birtokosa volt s büszkén írhatta 1396-ban címei közé: „totius Vagi Dominus.“²⁵⁾

Az önkény, mely Zsigmondot minden tetteiben jellemezte, a kegyetlenség, a külföldiek pártfogolása és az érdemes hazafiak mellőzése végleg elkесerítette s arra a nemzetünk történetében példátlan eljárásra bírta az országnagyokat, hogy 1401. április 28-án a budai királyi palotában elfogták. Zsigmondnak és talán az országnak szerencséjére azonban annyi trónkövetelő jelentkezett, hogy a nemzet visszatért Zsigmond hűségére, hogy az országot a polgárháború iszonyataitól megmentse.

A trónkövetelők sorában volt Ulászló lengyel király, Hedvig férje, kit az északi megyék Tapolcsányban gyűlést tartván, követséggel hívtak be az országba; továbbá Vilmos osztrák herceg és Jodok morva gróf, ki fegyveres erővel tört be s a Vág és Duna között hódításokat is tett.

A megpróbáltatás e nehéz napjaiban Trencsén hűségesen kitartott Zsigmond mellett. Ez volt a központ, hol Zsigmond hívei, köztük a leghatalmasabb, Stibor, lábaikat megvetették és Jodokot az országból kiűzve Zsigmond számára ez országrészt megtartották s talán a koronáját is megmentették.

Zsigmond igazi királyi nagylelkűséggel hálálta meg a kitartó hűséget, amennyiben 1402-ben a városnak ajándékozta az Orosz- és Lengyelországból jövő áruknak lerakási és eladási jogát (ius et obligatio depositionis mercium sub poena confiscationis). Az adományozó levélben a legmelegebb hála és elismerés áradozó szavaival emlékezik meg Trencsén hűségéről.²⁶⁾ A király azonban legszebben akkor mutatta ki háláját Trencsén iránt, mikor az 1405. április 15-ki ország-

gyűlésen az országos rendek soraiba, a szent korona tagjai közé felvett királyi városok sorába, kicsisége dacára, Trencsént is felvette*) s ezzel széleskörű önkormányzati jogokat biztosítva neki a várbirtokosok s — ha a vár királyi birtok volt — a kastellánusok fenhatósága alól minden időkre kivette.**)

Trencsén városának a királyi városok sorába való emelése igen sajátosságossá tette a városnak a várral szemben való helyzetét. A várszíkla lejtőjén és alatt épült város ugyanis a várral egy erősséget, lehet mondani egy testet képezett; attól szorosan elkülönítve sohasem volt s fekvésénél fogva nem is lehetett. A vár urai várukba csak a városon keresztül juthattak s a város kapui ilyen formán egyuttal a vár kapui is voltak. A városnak oltalma, védelme nehéz időkben a trencsényi vár volt s sorsa teljesen a vár sorsához volt fűzve. Ha a vár ellenség kezébe esett, a város egy percig sem tarthatta magát s viszont a város elfoglalása esetén huzamosabb ideig a vár sem volt tartható.

A város tehát, fényes közjogi állása dacára is, valójában mégis csak a vár tartozéka volt, mely a város kiváltságos helyzetét háborus időben soha, békés időben csak nagyritkán vette tekintetbe. A város gyöngeségét a várral szemben mindig érezte, mert, mint a fentebb idézett helyen olvasható: „arcenses urbem manu armata invadere, omnia in praedam convertere, immo etiam incinerare eandem et in nihilum redigere possent”. 1621. május 19-én a város kijelenti Illés-házy Gáspár előtt, hogy ő a várral egyetértve akar minden dologban eljárni „ex quo Civitas cum Arce esset indissolubiliter coniuncta”.²⁷⁾ A város tehát 1405. óta épűgy a szent korona tagja, mint a vár birtokosa s jogilag a vártól teljesen el van különítve ugyan, de tényleg a közös érdekek ezer szála fűzi őket egymáshoz. A város féltékenyen őrzi kiváltságait a várral szemben, melynek szemében mindig szálla voltak a bástyái kellő közepében, ágyui alatt fekvő kicsiny, nagyrészt iparos és kereskedő lakosságból álló városka fényes kiváltságai. Ebben lelhetjük magyarázatát annak, hogy a két rivális között a viszálykodások századokon át soha meg nem szűnnek s a városkának az erősebb várral szemben legtöbbször rettetés megaláztatásokkal kell megfizetnie fényes közjogi állását.

*) A város 1621-ben is a legkisebbnek mondja magát a kir. városok között. (A város utasítása a Thurzó Imréhez küldött követek számára 1621. szept. 27-én. Városl. a. é. jk.)

**) „Servitia quae fideles nostri dicti Cives et Jurati Civitatis nostrae Trenchin, omni tempore, praesertim per totum tempus tributationis nostrae de anno proximo praeterito, multis impensis, plurimo damno, et maximo non parcentes, inter tot ac tanta disturbati regni pericula, nobis et sacrae eiusdem regni nostri Coronae stabiliter adhaerentes, perseveranter impenderunt.” (Trencsén város levéltárában).

1412-ben febr. 19-én Zsigmond elrendeli, hogy a gyermekek, vagy végrendelet nélkül elhalt polgárok vagyona a trencsényi plébánia-templomé legyen (*Jus caducitatis*). Ugyanő megerősíti a város kegyuri jogát.

Nagyon sok szabadalom- és kiváltságlevél őrzi a városi levéltárban Zsigmond emlékét, köztük a város érdekeit védelmező levelek, még pedig 1412-ben II. Stibor, 1424-ben Perényi Miklós trencsényi grófokhoz.

1421-ben a Vág völgyre a borzalmas husszita-háborúk következtében nehéz napok viradtak, melyekben a trencsényi várnak fontos szerep jutott. A Huss János megveretése következtében végsőig elkeseredett csehek Ziska vezérlete alatt Zsigmondot királyuknak el nem ismerik és oly bámulatos vitézséggel, aminőt csak a vallási fanatizmus képes az emberekből kiváltani, 1418. november 1-én Prága falai alatt Zsigmond hadait tönkreverik s csakhamar rémülettel s pusztulással töltik el a szomszédos országokat s hazánknak északnyugati, Duna és Garam közti részét. 1421-ben Zsigmond kezébe kerülnek azon követség tagjai, melyet vezetőik a lengyel királyhoz küldtek, hogy a cseh koronát annak felajánlják s Zsigmond a trencsényi várba küldi őket, de 1422-ben Kutenbergnél, hová Zsigmond Trencsénből indul hadaival, újból Ziska győz s e vereség következtében a husszita foglyok visszanyerik szabadságukat.²⁸⁾

A husszita hadak a magyar határszélén még Ziska alatt megjelennek, de rendszeres beütéseik 1424-ben kezdődnek nagy és kis Prokop vezéreik alatt s a veszélyeztetett vidék védelmét II. Stibor vezeti. 1430-ban kis Prokop vezetése alatt törnek be a vérszomjas hadak hazánkba s a Mátyus-földet tűzzel-vassal pusztítva Nagyszombatig nyomulnak, hol azonban Stibor és Mathis János dandáraikkal útjukat állják s véres ütközetben leverve őket kiszorítják az országból. Elesik vezérük Velkó is. 1431-ben a Fridrik brandenburgi határgróf vezetése alatt álló birodalmi hadakat verik tönkre Trauss-nál s szeptember végén nagy és kis Prokop vezetése mellett Magyarországra törnek s a Vág és Garam völgyét, Trencsén és Nyitra megyét dűlják. Ostrom alá veszik a nyitrai várat, melyet azonban Berzenczei György püspök hősileg védelmez s a Garam és Nyitra völgyének feldulása után Bánon át Trencsénbe törnek. A vár ellen, amely bizonyára ép-úgy menhelye volt ebben az időben a környékbeli nemességnek, mint a tatárjárás, vagy később a török veszedelem idején, nem merészkednek támadást intézni, de a várost csel útján éjjel beveszik, felégetik s elpusztítják.*) Ez alkalommal pusztul el a ferencrendi kolostor is s a

*) „Quod cum pridem Civitas Trenchiniensis per Manus hostites capta, ac ignis voragine vastata ac concremata fuisset.“ „Per Taboritas eo tempore dum Civitas Trenchiniensis per fraudem noctis in silentio fuisset exusta“ Jelezve Starek-nél (1858. 11. l.) a forrás megnevezése nélkül.

ferencesek Trencsénbe soha többé vissza nem jönnek. A város tehát a XV. század elején épüget elpusztul, mint a XIV. elején. Egy századnak fáradságos munkája semmivé lesz. A Morvába visszavonuló csehek azonban Rozgonyi Miklós nyitrai püspök hadainak vezére, Czobor Péter, valamint Ország Kristóf részéről a porrá égetett Illavánál borzasztó vereséget szenvednek. 1432-ben az illavai vereség megboszulása végett újból betörnek s Nagyszombatot semmisítik meg. Ősszel megismétlik betörésüket, de a pozsonyi, nyitrai és trencsényi felkelő hadak a trencsényi vár falai alatt a gyülevész hadat szétverik s nagyrészt megsemmisítik.²⁹⁾

E nehéz esztendő alatt megszűnt a Vág völgyében az a virágzó élet, melynek még Csák Máté vetette meg alapját. A több ízben végigpusztított és felégetett vidék jólléte hosszú időre tönkre ment, lakossága kiirtatott, elpusztult és szétzüllött. Az általános pusztulást csak a várak kerültek el, köztük Trencsén s Zsigmond 1435-ben megigéri, hogy Trencsént s a többi Vágmenti erősségeket saját költségén megerősíti, katonasággal, élelmi szerekkel és egyéb szükségességekkel bőven ellátja.³⁰⁾

A vár ugyanis II. Stibornak 1434-ben történt halálával — fiörköse nem lévén — visszaszáll újból a koronára. I. Albert király pedig 1438-ban az elszenvedett károk kárpótlása fejében a városnak ajándékozza örök időkre a Vágon a hajózási és partjogot (navigium et portum).³¹⁾

Zsigmond és Albert királyok alatt Trencsén, egyéb vágvölgyi várakkal és Trencsén vármegyével egyetemben, egy részét képezi ama nagy, az ország különböző részeiben fekvő javadalmaknak, amelyeket az akkori idők sajátos jogszokása szerint a két király feleségeiknek, a magyar királynőknek adományozott. A királyi és királynői birtokok és jövedelmek e sajátságos, éles megkülönböztetésének csak részben lehetett célja az, hogy a királyné úgy láttassék el, miszerint rangjának megfelelő külső birtoka is legyen; a főcél valószínűleg az volt, hogy a királyi hitves, esetleges özvegyi állapotában is, anyagi gondtól menten élhessen.

Zsigmond 1424-ben ajándékozza meg nejét, Borbálát, Trencsén várával és Trencsén vármegyével, nemkülönben Szúcs, Oroszlánkő, Besztercze, Hricsó, Sztrecsen és Óvár várakkal és — valószínűleg a husszita dúlások következtében — az épületében megrongált és dűledező Budatin várával. Ez adományt Albert, ausztriai herceg és több magyar dignitárius és főúr oklevéllel erősítik meg és biztosítják.³²⁾

Borbála királynő emlékét őrzi a várban a palota keleti részének északi falán, a már leszakadt erkély gyámkövei alatt a falba illesztett címere.³³⁾ Bizonyos, hogy a hányt-vetett életű királynő, huzamosabb ideig tartózkodott a gyönyörű fekvésű, biztos oltalmat nyújtó és királyi

lakhelynek alkalmas várban. A palota keleti oldalát alkotó, még aránylag a legépebb állapotban lévő s részleteiben góth motívumokat feltehető épülettömb építését a hagyomány és a vár régi történetírói Borbála királynőnek tulajdonítják s e részt, melynek középpontja a lovagterem, az ő kastélyának nevezik.³⁴⁾ *)

1439-ben Trencsén megszűnik Borbála királyné birtoka lenni. Ezen évben Albert, Budán, június 11-én kelt oklevelében megfosztja anyósát Trencsén s a többi vágmenti várak birtokától, okúl hozván fel, hogy az özvegy királyné a hon ellenségeivel való szövetkezése folytán ezeknek további birtoklására magát érdemtelenné tette. Egyben nejének, Erzsébetnek adományozza Trencsén várait tartozékaival együtt. **)

Ha ezen adatok nyomán megrajzoljuk a trencsényi vár birtoktestét, látjuk, hogy az magában foglalta Puhó és Vágbeszterczétől lefelé majdnem Beczkóig, illetve Bánig Trencsén vármegyének majdnem egész déli felét, a mai illavai, trencsényi járások területének Vágon inneni és a báni járás területének legnagyobb részét s egyszersmind a vármegyének leggazdagabb, legtermékenyebb vidékét, lehet mondani a vármegye éléstárát.

A hatalmas birtoktest a Vág jobbpartjára alig terjedt ki. Három, négy vágmenti, a Vág jobbparti hídfője körül sorakozó és a várral szembenező község tartozott mindössze hozzá. E vidék a szalkai apátság s a szúcsi vár birtokaitól lefelé, egész Vágújhelyig, a trencsényi köznemesség kezében volt. De bírta a vár a Vág balpartján, Vágbesztercze, Kaszavár, Beczkó, a baáni uradalom és a Vág között elterülő gyönyörű vidéket, a hajdani Mátyus-föld szívét dús televényű földjeivel, bortermő dombláncaival, fenyő és bükk rengeteivel, vadaskertjeivel, hévforrásaival, halban dús vízeivel, sűrű falvaival, munkás, szelíd népével. Királyoknak való birtok volt ez, mely ma is úgy hat ránk, mintha egy óriási park bontogatná ki ámuló szemünk előtt bűbajos szépségét, gazdag természeti kincseit.

Nem sokáig maradt azonban a trencsényi vár Erzsébet királyné birtokában. Albert király ugyanis 15,000 forintért elzálogosítja több más várral egyetemben a Vág mentén Cillei Ulriknak. 1454. június elsején V. László király Prágában kelt levelében megengedi, hogy

*) L. a II. ábrán az öregtorony mellett balra eső palotarészt. A leszakadt erkély gyámkövei alatt sötét folt alakjában a cimer is kivehető.

**) Az oklevél (közétette Teleki J. gr. A Hunyadiak kora X. k. 43. l.) részletesen felsorolja a vár birtoktestét alkotó községeket. Ezek a következők: „Trynchyn et Lewa (Illava) . . . nec non possessiones seu villas felsődrítana, Rybary, Orehowe, Zlatowycz, zohunnye, Monohlehota. Byroucz preritta (?) Rozvacz, dwbnice Belusch, Naghelven, Naghstankowecz, Selcz (Szelec), Kyskwbralehota, Tepla, Torna, Zoblahov, Trischice, zavada Bobotlyhota, dwbowydel (Dubodjel), Zwynna hornijan Bobot, Jaztreby, telsewradna, Alsowradna et hotnachencshy appellatas . . .“.

Hunyadi János Trencsént és más, a Vág mentén fekvő várakat, melyeket atyja, Albert király Cillei Ulriknak elzalogosított s melyeket ez 13,000 forintért hajlandó volna visszabocsátani, visszaváltsa s ezen összeget a szerémi és lippai kerületek következő évi kamara-nyereségéből levonhassa s a várakat mindaddig bírja, míg ő azok visszaadását el nem rendeli, de a várakba helyezendő várnagyok az ő hűségére feleltessenek. A vár azonban aligha került még akkor a Hunyadiak birtokába.

Albert király halála után két királya van ismét az országnak: a csecsemő V. László és a köznemesség, jobban mondva a Hunyadi-párt által megválasztott Ulászló lengyel király. Hathatós érvek szóltak mindkét király mellett. V. László mellett Zsigmondtól való származása s öröklött országainak: Csehországnak és Ausztriának ereje, Ulászló mellett pedig vitézsége s Lengyelország hadi ereje, amellyel való együttműködése a magyar hadaknak a török ellen való elodázhatatlan küzdelmekben a legszebb kilátásokkal kecsegtetett. A két párt között kitör a polgárháború, melynek következményei súlyosan nehezdednek a Vág völgyére és Trencsénre.

Trencsén, melynek zálogbirtokosa V. László nagybátyja Cillei volt, ez utóbbi pártjára állott s mikor az özvegy királyné gyermeke igényeinek érvényesítésére brandeisi Giskra Jánost hívja be az országba, Trencsén megnyitja előtte kapuit. Vezérei: Komorovszky, Axamith és Talafúz sorba hatalmukba kerítik a várakat és városokat erőszak, rábeszélés vagy csel útján, úgyhogy Giskra, mint a bányavárosok főkapitánya, Erzsébet nevében Pozsonytól Kassáig egész Északnyugat-Magyarországot hatalmában tartja.³⁵⁾

Hatalmának alapját, középpontját Trencsén vára alkotta, mely a hrozinkói szoroson át fentartotta Giskra számára az összeköttetést Csehországgal. A csehek saját taktikájuk szerint újabb védőművekkel látták el Trencsént. A puskapornak a hadászatban való alkalmazása újabb elemeket vitt be a támadásba s így átalakult a várvédelem is. Az ágyuk ellenében erős tömör falak, kiugró bástyák váltak szükségessé, melyek a belőtt golyók romboló erejének ellenálljanak s a lakóhelyeket, raktárakat fedezzék s a várvédő ágyuk elrejtésére szolgáljanak. A hadi technika ezen újabb vívmányai szerint Giskra alakította át Trencsént, mely újból oly félelmes erősség lett, hogy Ulászló párt híve, Szentmiklósi Pongrácz, Óvár ura, ki tüzzel-vassal pusztította a csehek által megszállott ezen országrészt, könnyű fegyverzetű csapataival nem merte Trencsén ostromát megkísérelni.³⁶⁾ Giskra egyik kapitánya, Talafúz szintén Trencsénben tanyázott.*)

*) Hölak község a tepliczi fürdővel együtt az ő tulajdona volt. 1465-ben, Menyhértnek, Oróslánkó urának adta el. (Starek, 1859. 4. l.)

A szerencsétlen kimenetelű várnai csata után az 1445-ki országgyűlés Ulászló eleste folytán az ország kormányzását hét főkapitányra bizza. A Vág, Morava és a Duna közti vidék védelme Szentmiklósi Pongrácznak és Ország Mihálynak jut³⁷⁾ s ezidőtől kezdve az utóbbi parancsol a trencsényi várban, tehát Giskrának távoznia kellett onnan.³⁸⁾

1454-ben a vár már Hunyadi János kezében van. A polgárháborúk és a csehek dúlásai következtében e vidéken szomorú lábon áll a közbiztonság, mert Hunyadi még ugyanezen évben a trencsényiek kérésére és panaszára a „ius gladii“-t engedélyezi a városnak a tolvajok, fosztogatók, sírablók és „nobiles devastatores“ ellen; egyben megparancsolja, hogy a trencsényi vár mostani és jövőendő várnagyai e tekintetben a városnak kezére járjanak.³⁹⁾ Ez időtől kezdve állandóan a Hunyadi-család bírja Trencsént. Hunyadi László 1457. március 9-én illavai várnagyához intézett levelében Trencsént sajátjának nevezi.⁴⁰⁾

Hunyadi László kivégeztetése után a király és a Hunyadi-párt között kitört viszály elsimítása végett az 1457. július 13-ra összehívott országgyűlés azt az ajánlatot tette, hogy Hunyadi János özvegye adja vissza a királynak a királyi várakat, köztük Trencsént. Az özvegy azonban az ajánlatot visszautasította.⁴¹⁾ A Hunyadi-párt kitartása meghozta végre is a sikert. 1458. január 24-én a fogoly Mátyás Magyarország királya lesz. Uralkodása fényes napokat hozott Trencsényre is, talán a legfényesebbeket, amelyeket a vár mohos szíklái megértek; a dicsőség, a hatalom és jóllét évei ezek nemcsak az országra, hanem a trencsényi várra nézve is.

Mátyás király szerette Trencsént. Gyakran és szívesen időzött itten. Hiszen a csehek, lengyelek és III. Frigyes ellen viselt háborúi gyakran szólították a Vág völgyébe s különösen a cseh háborúban egy pont sem volt az országban annyira alkalmas a Morvába való betörésre s a seregek összpontosítására, mint Trencsény. A nagy király fényes udvartartásával elelenséget, életet hozott a várba s a városba. Emelkedett a lakosság száma, gyarapodott vagyonban, jóllétben. Mátyás uralkodása az Anjouk korát hozta vissza Trencsényre s a vár épügy mint akkor, most is nem egy országos jelentőségű eseménynek volt színtere. Mátyásnak igen sok oklevele van Trencsénből kelezve s a városi levéltárban őrzött 13 oltalom- és szabadságlevele bizonyítja azt a szívélyes és benső viszonyt, mely a nagy királyt Trencsényhez fűzte.

1461. január havában Trencsényben tart udvart a nagy király fényes kíséretével s majdnem az egész hónapot itt tölti.⁴²⁾

Itt állapítja meg Podjebrád követségével, cseh főpapokkal és főnemesekkel Podjebrád Katalinnal való eljegyzésének és házasságának részleteit. Kötelezi magát, hogy Fülöp és Jakab apostolok napján, amikor Podjebrád leányát Trencsénybe hozza, vagy személyesen

jelenik meg Trencsénben, vagy követek fogják képviselni, kik a királyi arát Budára fogják kísélni. Az új királynénak jegyadományul évi hét-ezer aranyat, a Pest mellett fekvő Duna-szigetet, a kúnok földjének és mindama váraknak jóvedelmét köti le, amelyeket egykor Borbála királyné bírt, tehát a trencsényi várét is. A szerződést, mint tanuk, pecsétjükkel megerősítették: Szécsy Dénes kardinális, esztergomi érsek, János váradi, Albert veszprémi, Vince váci és Döbrentei Tamás zágrábi püspökök; Gúti Ország Mihály nádor, Zápolya Imre kincstartó s Rozgonyi Sebestyén, trencsényi várnagy.

Június 1-én érkezik a királyi ara Trencsénbe, melyet Mátyás roppant költséggel hozatott rendbe.⁴³⁾ Kíséretében voltak Csehország nagyjai. Mátyást elfoglaltsága megakadályozta a személyes megjelenésben s ezért fényes, az ország főpapjaiból és főméltóságából álló követséget küldött, mely hallatlan fénnel fogadta a királyi menyasszonyt s néhány napi pihenés után Budára kísérte, hol az esküvő megtörtént.⁴⁴⁾

Háborús mozgalmak színterévé válik azonban a trencsényi vár csakhamar s Mátyásnak a cseh zsebrákok, majd később Podjebrád ellen indított hadjáratai következtében harci zaj váltja fel a béke csendjét s e harcokban a trencsényi vár, mint Északnyugat-Magyarországnak Morva felé legerősebb végvára, kiváló fontosságot nyer. 1465-ben Swehla, a cseh zsebrákok kapitánya, elfoglalja Nyitrában Kosztolányt és Sternberg Máté, morva főúrral szövetekezve versenyt pusztítják Nyitra és Trencsén vármegyéket. Mátyás pozsonyi és trencsényi banderiumokkal erősíti csapatait és ostromolja meg Kosztolányt, de Swehlának és cinkosainak kivégzése nem adja vissza a Vág völgyének a békét, mert az elmenekült zsebrákok Sternberg Máté oltalma alatt megújítják betöréseiket.⁴⁵⁾

A Podjebrád elleni háborúban gyakran választja Mátyás Trencsént hadműveletei kiinduló pontjául. 1470. április végén Trencsénből tört be seregeivel Morvába.⁴⁶⁾ 1474. július végén ugyancsak Trencsénből tör be Morvába s a következő télen az őt Boroszlóban ostromló cseh-lengyel sereget annyira tönkretesz, hogy az kénytelen fegyverszünetet kérni.⁴⁷⁾ Nehéz küzdelmeiben hűségesen kitartott Trencsén nagy királya és birtokosa mellett. „Trencsén fiai és katonái küzdöttek a törökök ellen a távol Otrantó mellett Olaszországban épúgy, mint Szendrőnél. Jelen voltak Brünn, Olmütz és Boroszló ostrománál, Bécs-újhely és Bécs bevételénél. Teleltek hóba és földbe ásott barakkokban Szapolyai István vezetése alatt.“⁴⁸⁾

Mátyás bőségesen megjutalmazta a trencsényiek hűségét és áldozatkészségét. A királyi jóvedelmekből évi 200 aranyforintot ajándékozott a városnak. 1478-ban a városba bevitt összes árúkat felmen-

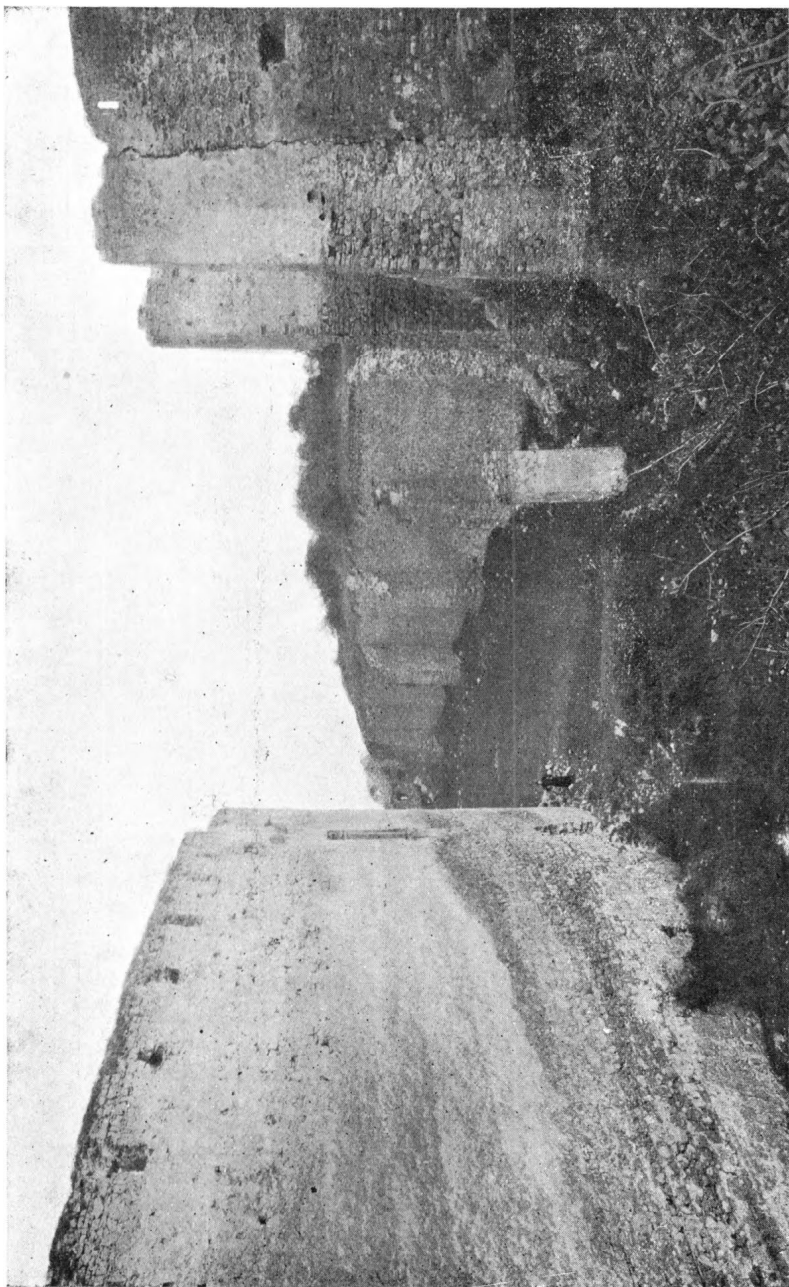
tette a vám alól s viszont áruiknak megadta a vámmentességet az egész országban. A Podjebrád ellen viselt háborúban Szapolyai István nagy szolgálatoakat tett királyának. Nemcsak pénzzel és emberrel segítette, hanem akárhányszor a személyét fenyegető veszedelmektől is megmentette s azért Mátyás a háború befejeztével kedvelt emberének megjutalmazására gondolt és 1475-ben a trencsényi várat tartozékaival, Szúcsa várával és Radna majorsággal együtt 15,000 aranyért Szapolyai Istvánnak adományozza jutalmul a Podjebrád és III. Frigyes ellen viselt háborúban tanúsított hű szolgálataiért a vám- és harmincad jövedelmekkel együtt s ezzel vetette meg alapját e család mérhetetlen hatalmának.⁴⁹⁾ II. Ulászló 1490-ben élte végéig megerősítette Szapolyait a birtok élvezetében, 1499-ben pedig örökre a Szapolyai-családnak adományozza s így Trencsén, Csák Máté óta először, újlag egy hatalmas főuri család örökös birtoka lett.

A Szapolyai-család mindössze az Anjoukig tudta eredetét visszavinni, mégis ebben az időben egyike volt úgy rangban, mint vagyonban a leghatalmasabb oligarcha családoknak. A család a pozsega-vármegyei Zapolya faluból vette eredetét s virágzása Lestár fiai, Imre és István alatt kezdődik.

Imre tevékeny részt vesz Hunyadi harcaiban. Mint Bosznia kormányzója, horvát bán és nádor fényes hivatalokat tölt be. 1487-ben magtalanul hal el.

István még fényesebb életpályát fut meg. Szepesi gróf, az ország északi részeinek főkapitánya, Ausztria helytartója, nádor. Katonai talentum s Mátyás hadvezére és jobb keze. Harcol a hussziták, csehek és lengyelek ellen. Midőn Mátyás Boroszló alatt harcol, Kinizsi Pállal Lengyelországba üt s jutalma a trencsényi vár és uralom. Jelen volt Bécsben Mátyás király halálánál. Mátyás király azon reményét, hogy a nemzet halála után természetes fiát, Korvin Jánost választja királynak, elsősorban Szapolyai István hűségére alapította. De ez rút hálátlansággal viszonzta családjá felemelőjének jótéteményeit. Alig hül ki a nagy király teteme, Szapolyai István legelőször adja el szavazatát Ulászló cseh királynak.

Hunyadi Mátyás trónrajutása nagyravágyó terveket ébresztett Szapolyaiban s ezen terveinek megvalósulását hatalmasan elősegíthette egy olyan árnyék-király országlása, amilyennek Ulászló lenni ígérkezett.⁵⁰⁾ 1493-ban nádor létére törvénytelenül elragadja Korvin János lipcsei, árvai, turóczi és bajmóczi uradalmait⁵¹⁾ s 1493-ban családjá a trencsényi uradalom birtokában örökössé tétetvén az északnyugati felvidék leghatalmasabb birtokosává lesz. 1475-től 1528-ig, tehát 53 évig, a Szapolyaiak a trencsényi várnak nemcsak urai, hanem lakói is s így e korszak fényes lap a trencsényi vár történetében.

IV.) A trencsényi vár déli védművei.

A Szapolyai-féle külső kőszikátor, jobbról a malombástya, balról igen magas fal felső részén ólomöntők maradványaival. Közül a kettőt összekötő hid pillérmaradványai.

Mátyás ausztriai foglalásainak elveszte után Szapolyai István, megszűnván ausztriai helytartósága, Trencsént választja lakóhelyül. A szepesi vár helyett a hatalmas oligarcha család otthona Trencsén lesz, mely kényelem, lakhatóság s biztonság tekintetében semmivel sem maradt a család eddigi otthona, a szepesi vár mögött; a család morva földön fekvő birtokához és az ország középpontjához való közelsége, enyhébb éghajlata pedig határozott előnyei voltak. Ide hozza Szapolyai István haza második feleségét, Premislaw tescheni herceg leányát, Hedviget, ki szintén örömmel tartózkodik a hazája földjéhez közeledő trencsényi várban.

A Szapolyaiak, nevezetesen István alatt a vár nagymérvű átalakításokon ment keresztül úgy, hogy a vár mai végleges alakját a Szapolyaiak alatt nyerte. Szapolyai István új lakóhelyének megteremtésében nem kímélte a pénzt és a munkát, úgy hogy az újjá alakított és jelentékenyen kibővített vár fényben, kényelemben és biztonságban szinte vetekedett Visegráddal, mely pedig akkor világcsoda számba ment. Kisebb-nagyobb javítások, változtatások később is történtek ugyan (1528-ban a vár teljesen leégett s a palota egy részét Illésházi István építette), de a vár a mai végleges alakját, kiterjedését a Szapolyaiak alatt nyerte. Nemcsak a palotában történtek újabb építkezések, gyökeresebb átalakítások (pl. a várkapolna építése, a Szapolyaiakról elnevezett és címerükkel ékesített szárny építése), hanem újból építették a külső erődítményeket is, nevezetesen a várnak természetből meg nem védett, ostromolható déli oldalán a ma is majdnem ép állapotban lévő, hatalmas kővel bélelt sikátorokat; a várost hatalmas falgyűrűvel a várhoz kapcsolva szintén beillesztették a védelmi keretbe, amivel meg is kezdődtek a sűrűlódások a hatalmas várurak és az autonómiájára féltékeny városi polgárság között, amelyek azután századokon át, szakadatlanul napirenden voltak.⁵²⁾

A Szapolyaiak építkezése folytán⁵³⁾ Trencsén az újkor elején — a várostromló eszközöknek a lőpor feltalálása folytán történt nagymérvű tökéletesedése dacára is — oly bevehetetlen erősséggé lett, mint a minő volt a középkor folyamán Csák Máté alatt. Nem csoda, hogy egy századdal később Illésházy István ezt írhatta róla Bocskainak: osztán Trincsén oly erős ház, hogy Magyarorszáiban nem sok vagy on olyan Isztergamnál erősb, sok lövő szerszám is vagy on benne, az törek császár hadának is gond volna megvenni erővel, hanem ha megadják vagy éhséggel veszik meg⁵⁴⁾

Az új építkezések tüntették el a trencsényi vár középkori, külső erődítményeit a vár rohamnak kitett oldalán, úgy hogy ma már a vár-hegy fensikjét nyugaton és délen a környező dombláncolatoktól elválasztó mély és járhatatlan sziklás szakadékokon és mesterségesen

kiásott sáncokon kívül nem találunk semmit azon erődítmények maradványaiból, amelyek ez oldalon a középkor folyamán okvetlen léteztek és a várat oly félelmes erősséggé tették.

A vár belsejét is gyökeresen átalakították, úgy hogy fényben és pompában is egyike lett az ország legkiválóbb helyeinek. A palotában véghezvitt és főttebb említett építkezéseken kívül a várudvarnak renaissance stílusú épület-maradványai, a város felől fekvő oldalon a följárónak kiépítése mind a Szapolyaiak nevéhez fűződik. Szapolyai István alatt ásatja ki a hagyomány török foglyokkal a várkútát és az O m á r és Fatime hűséges és kitartó szerelmét megörökítő gyönyörű regema is él a nép ajkán épűgy, mint az irodalomban. A kettős kőszikáton és mély várárkon kívül, a mai Népliget és a Kossuth Lajos-utca felett húzódó gyönyörű kilátást nyújtó fensíkon — ahol a régi Trencsén állott — Hedvig hercegnő számára gyönyörű kertet létesítettek zöldelő hársfák és egyéb dísznövények által szegélyezett árnyékos sétautakkal.⁵⁵⁾ Természet és emberi művészet egyaránt versenyre keltek, hogy Trencsén méltó lakóhelye legyen a nagytekintélyű és dúsgazdag oligarcha-családnak.

Az ősi vár tanuja és színhelye volt a család sok víg és szomorú napjának. Szapolyai Istvánnak 1499-ben bekövetkezett halála után Hedvig hercegnő mint özvegy itt tartózkodott s itt nevelte négy gyermekét: Jánost, Györgyöt, Magdalenát és Borbálát. S az üdvertartás bizonyára zajt, élénkséget és elevenséget kölcsönzött nemcsak a várnak, hanem a lábai alatt meghúzódó, mintegy oltalmat kereső városnak is. Beh' sokat tudnának ezen omló falak s elpusztult termek, melyek oly irtóztató realitással hirdetik a mindent elemészto mulandóságot, beszélni a régi fényes életről, amely elmúlt, hogy soha többé vissza ne jöjjon! Hová lett a fejedelmi élet minden fénye és ragyogása? Hova lettek a páncélos, sisakos vitézet, kik a béke rövid napjaiban lovagi tornában mutatták be ügyességüket a terjedelmes várudvaron? Hová lettek a várurak és urnők, fegyveres cselédek, kapusok és toronyőrök? Nem adnak feleletet e némán omló falak, melyeket mintha a régi emlékeknek rájuk nehezede sulya döntene napról-napra jobban. Leszakadt már az erkély, hol valamikor a nagyravágyó hercegnő szötte-fonta merész ábrándjait fia királyságáról, mialatt tekintete végigsíklott a gyönyörű tájékon, a kéklő hegyeken s az ezüst szallagként csillogó Vágon. Egy falba illesztett címer maradt mindössze, amely a Szapolyai-család emlékét fentartotta. Ez is leszakadt s eltűnt nyomtalanul.

A vár és város erődítményei újjáépítésének időpontjára és körülményeire világosságot vet az a tény, hogy II. Ulászló 1510. Szent György napján Trencsén városát, tekintettel a megkezdett erődítési

munkálatokra, part- és hídépítésre, Szapolyai János közbenjárása folytán minden rendes és rendkívüli adó alól felmenti.⁵⁶⁾

A Magyarországon abban az időben dühöngő pestis következtében Ulászló Morvába tette át lakóhelyét. Útközben Baánban, Podmaniczky István nyitrai püspök és öccse Mihály birtokán időzött. Innen jött Trencsénbe, ahonnan Szapolyai János Magyarbródba kísérte. Ez volt az utolsó eset, hogy Magyarország királya a trencsényi várban tartózkodott.⁵⁷⁾

Fényes ünnepségek zajlottak le a várban az 1512-ik év telén, mikor lengyel nagyok és püspökök érkeztek, hogy átvegyék Hedvigtől leányát, Borbálát Zsigmond lengyel királynak, Ulászló öccsének mátkáját. A követség tagjai voltak: Lubranz János poseni püspök, Sidlovitz Kristóf, sandomiri várnagy, Gordon Lukács, Rosnov parancsnoka ötszáz lovassal.

Fényes volt a fogadtatás s több napot töltöttek itt ünnepélyekkel, tornajátékkal és lakomákkal, míg az útra elkészült a menyasszony, akit anyja, Hedvig, nagybátyja, Kázmér tescheni herceg és testvérbátyja, János 800 lovas élén kísért el Krakóba. De elkísérték Ulászló követei is: Thurzó János, boroszlói püspök és Sárkány Ambrus pozsonyi gróf, kik Ulászló nevében gyönyörű díszkocsit hoztak a fiatal arának nászajándékkul. Ulászló példájára az udvarban a Szapolyai ellenes párt fejei: Tamás, esztergomi érsek és Szakmáry kancellár és a többi országos méltóságok is követek által képviseltették magukat Trencsénben.⁵⁸⁾

Krakóban koronázták Szapolyai Borbálát Lengyelország királynéjává. Már 1525-ben elragadta ugyan a korai halál, de a minden érényekben bővelkedő, kellemes külsejű, szent életű királyné e rövid idő alatt is megszerezte férjének és a lengyel nemzetnek rajongó szeretetét és tiszteletét, s ezt legjobban jellemzi az a körülmény, hogy a lengyel nemzet az oroszok felett 1514-ben nyert nagy győzelmet az ájtatos életű királyné imáinak tulajdonította. Két leánykával ajándékozta meg férjét, Hedviggel és Annával, kiknek révén számos uralkodó család tiszteli benne ősanját.⁵⁹⁾

Kilenc évvel később, 1521-ben hal meg Szapolyai István özvegye, Hedvig hercegnő s május 12-én temették el férje mellé a szepesi várban. Ravatalánál a trencsényi várban tartott gyászünnep mutatja legjobban a Szapolyai-család hatalmát és tekintélyét. Podmaniczky István, nyitrai püspök végezte a beszentelést s hatszáz pap segédkezett neki, kik a környékről s a Szapolyai-család uradalmaiból jöttek egybe s fejenként hetvenöt dénárt kaptak. Nyolc ló húzta a gyászkocsit, mely előtt Szapolyai György lovagolt fehér lovon. A gyászkocsit az elhunyt meghítt emberei: Rozsny, Lőrinc és Heczko, tizenöt kocsin síró asszonyok, hatvan lovas és harminc huszár kísérte.⁶⁰⁾

Az óriási vagyont, a nagyszámú uradalmat a Szapolyai-fiúk örökölték, de a trencsényi várban Hedvig hercegnő halálával kihalt a zaj, megszűnt a mozgalmas élet. Szapolyai Jánost és Györgyöt a közpályán való szereplés elszakítja az ősi vártól, hol gyermekkoruk boldog éveit töltötték. Szapolyai János a pórlázadás leverése által félelmes tekintélyre tesz szert s a meginduló ádáz pártküzdelmekben a köznemesség vezére lesz. Szapolyai György nem vágyódva bátyja babérait, a királyi udvarban tölti napjait. 1515-ben elkíséri Ulászló királyt Bécsbe a Miksa császárral folytatott tárgyalásokra s ott az április 11-én tartott versenylovaglason első díjat nyer.

Az események gyors egymásutánban követték egymást. Szapolyai György 1526. augusztus 29-én, a szerencsétlen mohácsi ütközetben Tomorinak vezértársa. Csak bátyja megérkezéséig fogadta ugyan el a nehéz tisztséget, de a sors másképp intézkedett. Szapolyai János elkíséri s György a nemzet virágával s hadserege zömével halva marad a csatamezőn. Az 1526-ik év őszén Podmaniczky István nyitrai püspök Szapolyai Jánost királynak koronázza, míg az ellenpárt Habsburg Ferdinánd körül csoportosul s a polgárháború tüze gyullad ki a szerencsétlen országban épen akkor, mikor az összetartásra a legnagyobb szükség lett volna. A két vetélytárs kardra bizza a döntést s Ferdinánd csakhamar felülkerekedik.

Amily fáradhatatlan kitartást tanúsított Szapolyai a korona megszerzésében, époly gyengének bizonyult annak megtartásában. A tokaji, majd a szinai csata után, hol Ferdinánd hadvezérei: Katzianer, Fels Lenárd és Thurn Miklós Szapolyai megegyeszer akkora seregét verik széjjel, Szapolyai Lengyelországba szorul, Ferdinánd győztes serege pedig Szapolyai felvidéki várai ellen fordul, hogy a Szapolyai-hoz szító országrészt is Ferdinánd hűségére térítse.

Szepes várát szinte kardcsapás nélkül foglalja el Katzianer s innen a Felső-Vág völgyébe nyomulva minden nagyobb ellenállás nélkül veszi meg Likavát és Hradeket (Liptóújvár.) Ezután Trencsén ellen indul. A tavaszi esőzések következtében felázott úton a sereg csak lassan nyomulhat előre s különösen az ágyuk szállítása csak nagy erőfeszítés által lehetséges.⁶¹⁾ Mindazonáltal április közepe táján a vár és város már körül vannak kerítve.⁶²⁾

Trencsénnek megszerzése égetően fontos feladat volt Ferdinánd és hadvezérei előtt nemcsak az osztrák ház tartományaihoz való közelségénél fogva, hanem azért is, mert e vár volt Magyarország északnyugati részének, nevezetesen a Vág völgyének kulcsa.

Trencsén vármegye Szapolyai pártján volt, sőt ama évtizedes, szoros kapocsból kifolyólag, amely a Szapolyai családot Trencsénhez fűzte, e vidék Szapolyai királyságának egyik legerősebb támasza volt,

noha a várat és birtokot Szapolyai megkoronáztatása után, valószínűleg sürgős indíttatva, elzálogosította Szlopnai Miklósnak, Oroszlánkő urának, Menyhért fiának; a város szabadságát és kiváltságait azonban 1527. február 2-án Esztergomban kelt oklevelében megerősítette.⁶³

Trencsén nagyon erős, szinte bevehetetlen erősség volt. A város felől, valamint észak és északkelet felől a várhegy természet és ember-kéz munkája következtében szinte függőlegesen eső, szédítően meredek sziklafalban végződik szorosan a sziklafal szélére épített falakkal és bástyákkal, úgy hogy a szem szinte alig képes észrevenni, hogy hol végződik a természet, s hol kezdődik az emberi kéz munkája. Ezen oldalról az akkor még szorosan a várszíkla alatt folyó Vág is védelmezte, úgy hogy a vár három oldalról teljesen ostrommentes volt. A déli és délnyugoti oldalon azonban a várhegy messzeterjedő fensíkban végződik, melynek egyes, kimagaslóbb pontjai nemcsak egyenlő magasságban vannak a várral, hanem azon felül is emelkednek. A vár ezen oldalról ostromolható, löhető.

Szapolyai István azonban — mint már említettük — ezen oldalról óriási költséggel és fáradtsággal erős védőműveket készíttetett, amelyek a várat ezen egyedül ostromolható oldalról is kitűnően védték. A vár védőműveit ezen oldalról sikátorok, vagy falközök (zwinger) képezik. E védőművek a talajnak rendkívül kedvező alakulása következtében (két oldalt meredek, szinte meghághatatlan szakadék) hegyes szög alakban nyomúlnak a fensík felé oly módon, hogy a szög csúcsát egy hatalmas, mély árokkal körített kerek ágyubástya képezi (a ma u. n. malombástya, mert békés időben tetejére szélhalmot állítottak); ennek árkából jutunk a sziklatalajból óriási fáradtsággal kivájt, sarlóalakú első falközbe, amelyet kb. 12 magas fal zár el a második, szélesebb, az első felett terrasz-szerűen emelkedő falköztől; ebbe bejutva, több emeletnyi magasságban emelkedik fejtünk felett a tulajdonképeni várfal, közepén erős ágyubástyává átalakítva, mely magasságánál fogva úgy a védőművek mint az egész fensík felett uralkodott ágyuival; a két falközt elválasztó fal a melső oldalon gyilokjáróval, lörésekkel, a külső oldalon ólom- és szurokontökökkel volt ellátva, melyeknek nyomai még mai nap is kivehetők. (L. a II. és IV. képet.)

Ha e mai napig eléggé épen fenmaradt erődítményekbe leereszkedünk s az előttünk emelkedő szédítően magas falakra s a sikátorokat két végükön záró ágyubástyákra tekintünk, könnyen meggyőződhetünk, hogy ha az ostromló sereg a külső, kerek bástya elfoglalása után a külső várakokba be is nyomult, tulajdonképen mély verembe jutott s a falakon a mellvédek mögött sorakozó őrség keresztűze megsemmisítette volna, mielőtt e borzalmas falak megmászására vagy ostromlására csak gondolhatott volna is.

Egymás fölött lépcsőzetesen sorakozó erődítményeknek egész sorozata ellensúlyozta tehát ezen oldalról a talaj kedvezőtlen alakulását oly sikeresen, hogy ha kellő számú, élelemmel és hadi szerekkel bőven ellátott, elszánt őrség volt a várban, az bevehetetlen volt, aminthogy Katzianer sem lett volna képes Trencsént kiostromolni bármely kitűnő tüzérséggel rendelkezett is, ha a véletlen kedvezése, vagy inkább a várbeliek vétkes gondatlansága végzetes katasztrófát nem idéz elő a várban, melyről Szapolyai kitűnően gondoskodott, jól tudva azt, hogy Ferdinánd Trencsén megszerzése érdekében mindent el fog követni. 2000-nél több, válogatott gyalogos, puskás zsoldos katona volt a várban;*) hadiszerről és élelemről oly bőségesen gondoskodott, hogy a várudvarban nedves ökörbőrrel leterítve állott a gabona, amely a rak-tárakban el nem fért. A vár erődítményei körül a szükséges javításokat és munkálatokat személyesen vezette, a felszerelést személyesen ellen-örizte.

A parancsnokságot két jóhírű, kemény katona, Baracskay Pál és Kozár Benedek viselték. A rendes katonaságon kívül kardforgató ember volt a várban bőven, mert a környékbeli, János pártján lévő nemesség és papság a Trencsén bevehetetlennek hitt falai között húzta meg magát Katzianer bosszúja elől.**)

A vár sorsához kötötte a magáét Trencsén város polgársága is, mely a templom drágaságait s saját értékes dolgait a várba helyezve a Főtéren letette a parancsnokok kezébe a hűségeskűt, amelyért később drágán fizetett meg.⁶⁴⁾

Istvánfi szerint egy hónapnál tovább folyt már az ostrom, anélkül, hogy Katzianer bármi eredményt is elért volna. E szerint május elején vette kezdetét a vár ostromlása. Az ostromló sereg a feladat nagyságához képest igen csekély volt. 3700 némettel s néhány száz magyar lovassal küldte Ferdinánd Katzianert Szapolyai ellen s ha e sereg néhány Ferdinánd pártján álló magyar ur dandárával szaporodott is, viszont a háború s az osromok fogyasztották is, úgy hogy száma Trencsén őrségének alig volt kétszerese, de tüzérsége, tábori felszerelése kitűnő volt.⁶⁵⁾ Tüzérségét Katzianer a délkeleti magaslatokon, a Szapolyai-féle díszkertek közepén állította fel s lövette a várat.

Az ágyuharc alatt serege többi részével a város ellen operált, melyet, mint említettük, a Szapolyaiak hatalmas, részben ma is fennálló körfallal illesztettek be a vár védelmi rendszerébe.

Mikor esett el a város, nem tudjuk, de tekintve, hogy az átadási szerződésben a városról nincs szó, el kell fogadnuuk Istvánfi állítását, hogy a város korábban került Katzianer kezébe.

*) Mednyánszky csak 1000 embert említ.

**) L. az átadási szerződés 5. és 6. pontját.

Hogy pedig a város nem kapitulált, hanem rohammal vétetett be, azt bizonyítja az a körülmény, hogy helyi források⁶⁶⁾ szerint Katzianer barbár kegyetlenséggel járt el Trencsén városával szemben. Rablás-vágya s kegyetlenkedése szinte határtalan volt, úgy hogy neve a városban szállóigévé vált s aki valamely embertelen kegyetlenséget követett el, „Kaczian“ névvel illették.

A vár azonban erősen állotta az ostromot, úgy hogy Katzianer Török Bálinttal, Pekryvel, Serédyvel s a többi urakkal haditanácsot tartott, hogy mitévők legyenek? abbahagyják-e az ostromot, vagy pedig tovább folytassák? Ekkor Czobor Gáspár előadja, hogy ő ezelőtt sokat tartózkodott Trencsénben, ismeri a várat töviről-hegyire; tudja, hogy az őrség bőven el van látva minden szükségessel s ennek következtében nem hiszi, hogy rendes ostrommal boldogulhatnának. Csak egy mód vezetne szerinte sikerre, ha sikerülne valamikép felgyújtani a várat; de ez, tekintve hogy a tetők üvegcserepével vannak fődve, nem könnyű feladat.

Katzianer tréfásan jegyzi meg, hogy néha a konyhakertész is beszél okosan s magához hivatva Globics János főpattantyúst s a többi tűzmestereket, nagy jutalmat ígér nekik, ha a várat felgyújtják. Ezeknek csakugyan sikerül is a vártetőnek egyik nyitva felejtett ablakán több, kénből, szurokból és gyantából szerkesztett tüzes labdát belőni s egy hatalmas vörösfenyő-gerendát meggyújtani; a vár kigyulad; hirtelen támadt szél végighajtja a lángot a tetőzeten, belekap a puskaportornyokba s azok légbe repülnek; a várőrség egy része áldozatul esik a katasztrófának, mert nemcsak azokat, akik a tűz megfékezésével foglalkoztak, hanem még a távolabb tartózkodókat is agyonverték, vagy súlyosan megsebesítették a robbanás nyomán aláhulló gerendák és kövek.

A helyzet borzalmasságát növelte, hogy Katzianer tűzérsége borzasztó ágyuzást intézett az égő vár ellen. A várőrség, mely hősi bátorsággal védte idáig a rábizott erősséget, tehetetlen a dühöngő elemmel szemben s fejét veszti a vár földalatti helyiségeiben s a bástyák üregeiben keres menedéket. A dühöngő tűzvészt a szélvihar átcsapja az ősrégi plebánia-templomra s azzal együtt az egész város áldozatává lesz a pusztító elemnek.*)

*) A tűzvész után nyomban megindul a tárgyalás a vár átadása iránt; június 24-én aláírják a szerződést s így a katasztrófa június 20-a körül történhetett. A plebánia-templommal együtt semmisült meg szent Pál első remete holtteste, melyet Nagy Lajos királyunk szerzett meg Velencéből s ajándékozott a magyar eredetű pálosrendnek, mely a drága ereklyéket Buda mellett, a szent Lőrincről nevezett zár-dájában őrizte 145 évig. A mohácsi vész után a Budafelé vonuló török elől Trencsénbe hozták s a plebánia-templomban helyezték el. A templomnak egyéb, a várban elrejtett drágaságai elkerülték a pusztulást. (L. az átadási szerződés 3. és 4. pontját).

E végzetes katasztrófa következtében a vár tovább nem volt tartható. A tűzvész megsemmisítette az összes élelmi szereket; a büszke, bevehetetlen vár romokban volt, csak csupasz, kormos falai meredeztek az ég felé; a várparancsnokok akarva, nemakarva kénytelenek voltak követni Török Bálintnak jóindulatú, magánúton tett figyelmeztetését, hogy a további ellenállás csak az egész várórség pusztulását fogja eredményezni, mert Katzianertől, ki emberben igen nagy veszteségeket szenvedett, a várnak ostrommal való bevétele után irgalmat nem remélhetnek; az Istentől és embertől elhagyott, földön futó Szapolyai vesztett ügyéért kár lenne életüket kockáztatni.

Török Bálint izenete nem tévesztette el hatását; megindulnak a tárgyalások s június 24-én aláírják az átadási feltételeket azon kikötéssel, hogy ha hat nap alatt Szapolyai János segítséget nem küld, június 31-én naplemente előtt a várat átadják Katzianernek. A segítség — amint előre látni lehetett — elmaradt s június 31-én Katzianer bevonúl a rettenetesen elpusztult s itt-ott még füstölgő várba s Ferdinánd örömmel írja nővéreinek Sopronba: „Trencsén, Istennek hála már kezemben van!”⁶⁷⁾

Az átadási szerződés pontjai, melyek érdekesen világítják meg az ostromlott vár és város egyes körülményeit, kivonatossan a következők:

1) A kapitányok Szapolyai minden ingóságaival, aranyával, ezüstjével, drágaságaival és egyéb vagyonával, amelyek a várban már biztonságban vannak, szabadon rendelkezhetnek, hogy zsoldos katonáik iránt való kötelezettségeiknek megfelelhessenek.

2) Az ágyukat, golyókat, puskákat, a lőport és az ennek készítésére szolgáló eszközöket és az összes egyéb, a várban lévő hadi eszközöket Katzianernek tartoznak a várral együtt átadni.

3) A várban letétbe helyezett királyi szabadság- és kiváltság-levelek, amelyek Szapolyai, vagy a kapitányok tulajdonát képezik, elvihetők; de Katzianer kezeihez szolgáltatandók a várat, Trencsén vármegyét és Trencsén város polgárainak vagyonát illető kiváltság-levelek és jegyzőkönyvek; amelyek a polgárok tulajdonát képezik, a vár átadása után vissza fognak adatni. (A várost és lakosait illető okleveleket az ostrom kezdetén vitték a várba, mely mindenesetre nagyobb biztonságot nyújtott, mint a város).

4) A vár átadása után a városi polgárok a kapitányok vagyonával együtt szabadon elvihetik onnan saját vagyonukat és az egyházi kincseket.

5) Más egyházi kincsek, melyek sem a városi polgárok, sem Szapolyai tulajdonát nem képezik, Katzianer kezeihez szolgáltatandók érintetlenül s nem fognak egy egyháznak sem odaadani.

6) A várban tartózkodó nemesek ingatlan és öröklött vagyonukat, nemkülönben amelyekből a polgárháború folyamán elűzettek, nemkülönben amelyeket Szapolyai ajándékozott nekik saját vagyonából, úgyszintén a nekik elzálogosított javakat szabadon és háborítatlanul bírják. De kötelesek a kapitányok visszatérni mindazon ingatlanokat, amelyeket Ferdinánd híveitől és alattvalóitól a háború folyamán elvettek.

7) A várban tartózkodó egyházi személyek javadalmaikat ő felsége további rendelkezéséig, felülvizsgálatáig és beleegyezéséig szabadon birtokolják tovább, de ő felsége tetszésének megfelelően.

8) A kapitányoknak becsületük érdekében megengedtetik, hogy Szapolyai Jánost végső szorultságukról tudósítsák s tőle június 31-ig segítséget várhassanak, azon kikötéssel, hogy ha ezen időpontig Szapolyai segítséget nem küld, vagy pedig az ostromló sereget meg nem veri, a kapitányok kötelesek naplemente előtt a várat átadni, még abban az esetben is, ha az ostromló sereg szükségből, vagy egyéb okból az ostromzáratot abbahagyva két, vagy akár négy mért-földnyire is eltávozna a vár alól.

9) Megengedtetik a várbelieknek, hogy két órányi távolságra takarmány- és élelemszerzés céljából a várból lóval és szekérrel kimehessenek Katzianer jelenlétében, ki biztos embereket ad melléjük; tizenkét szekérnél és tíz lovasnál több azonban a várból ki nem mehet s figyelmeztetés után kötelesek a várba visszamenni; az éjtszakát másutt nem tölthetik.

10) Gondoskodás történik, hogy a fentiek minden szükséges dolgot méltányos áron szerezhessenek be.

11) Ha valaki a kapitányok vagy nemesek közül kimenetelének idejére a generális-kapitánytól szalvusz-konduktuszt kér, ez tartozik ezt az illetőnek megadni.

12) Ha valaki a szalvusz-konduktuszt megsérti vagy megszegi, csak a vétkes bűnhődjék, de a bűn másnak fel ne rovasse.

13) Ha a várbeliek között valamiféle viszály, vagy egyenetlenség támadna, önmaguk a generáliskapitány minden beavatkozása nélkül elintézhetik.

14) A vár kapitányainak és birtokosainak a vár átadása után három egymásután következő hét engedélyeztetik, hogy ezen idő alatt ő felsége a magyar és cseh király országaiból másfelé távozzanak, de Magyarországon semmiféle erősségbe be nem vonulhatnak; a távozók szalvusz-konduktuszt és megfelelő útlevelet kapnak. Végül az ezen ostromban s az egész háborúban foglyúl ejtettek mindkét részről kivétel és akadály nélkül szabadon bocsáttassanak; ezenfelül Katzianer és vezértársai keresztény hitükre, vagyonukra, életükre és

becsületükre fogadják, hogy a fenti pontokat betartják és seregük által is megtartatják s ennek hitelül ezen egyezséget pecsétjükkel és névalírásukkal megerősítik.

Az egyezés aláírói között szerepelnek: Katzianer János, Nagy Imre vicepalatinus, Pekry Lajos a könnyű fegyverzetű katonaság főparancsnoka, Fels Leonárd báró, a gyalogság főparancsnoka, Thurm Miklós gróf, a nehéz fegyverzetű katonaság főparancsnoka, Lepczelter János, aransarkantyús vitéz s hadi fővezér, Leysser a tűzérség főparancsnoka, Hardekk Gyula gróf, Manders Rupert gróf, szentmihályi Czobor Gáspár, Zarkel Lukács báró és Thurm Kristóf a zólyomi vár kapitánya és Zólyom vármegye főispánja.

Szerémi György emlékirataiban⁶⁹⁾ egészen eltérőleg adja elő Trencsén ostromát és elfoglalását. Szerinte Szapolyai Kápolnai Ferencet küldötte Trencsénbe, hogy a vár védelméről gondoskodjék, de ez betegséget színelve Trencsénből eltávozott s így a parancsnokság valami Puich Mihály nevű ember nyakába szakadt, kit foglalkozása után Deáknak is neveztek s aki a várat minden ellenállás nélkül Katzianer kezére játszotta. Szeréminek azonban, ha nem saját szemével látott eseményekről ír, hitelt adnunk nem lehet. Trencsén ostromát pedig csak mende-mondák után írta le. Fontosabb azonban közlésében az, hogy ő maga is ott volt Szapolyai környezetében Tarnowban, amely a Trencsén átadása után odaérkezett Deák Mihályt a legnagyobb gyalázzal illette. Valószínű, hogy ez a Puich Mihály azonos volt Piskey Mihállyal, ki a helyi feljegyzések szerint⁷⁰⁾ az ostrom idejében a trencsényi vár várnagya volt.*)

*) Szalay (IV. 78. l. 150. j.) részletesen megemlékezik a forrásokról, amelyek szerint Szapolyai valamelyik kapitánya megkísérelte Trencsén felmentését és az ostromló sereg nagy veszteséget, sőt konstantinápolyi, túlzott híresztelések szerint, nagy vereséget is szenvedett. Nagyon valószínű, hogy ha egyáltalában történt kísérlet a vár felmentésére, az a Lietava várát birtokló Kosztka Miklós, vagy a besztercei vár urai, a hatalmas Podmaniczki testvérek, János és Ráfael részéről történhetett, kik a vármegyében Szapolyai pártjának vezetői s mivel a vármegye 1524 portájából 319-et birtak, a János király által nekik ajándékozott szűcsi vár birtokában a vármegye leghatalmasabb oligarchái voltak s bizonyára nem nézték öllebe tett kézzel Trencsén ostromát. Trencsén eleste után a vármegye északi részét sokáig megtartották még Szapolyai birtokában s sok gondot okoztak Ferdinándnak és az országgyűléseknek (L. Art. Diet. 45. anni 1542), míg végre 1542-ben, Szapolyai halála után, Ferdinánd hűségére tértek.

Jegyzetek.

- 1) Anjoukori okmánytár VI. 89. l.
- 2) Hormayer-Mednyánszky Taschenbuch für vaterländische Geschichte, 62. l.
- 3) 30—31. ll.
- 4) Pór 44—45. ll.
- 5) Pór függelék, 164. l.
- 6) 36—37. ll.
- 7) 54. l.
- 8) 40—45. ll.
- 9) 21. o., 41. l.
- 10) Thuróczi 258—9. ll.
- 11) Hormayer-Mednyánszky 64. l.
- 12) Pór Antal 132. l. s Botka 46—47. ll. Ez utóbbi szerint a teljes kibékülést, melyre mindkét oldalon megvolt a hajlandóság, Csák irigyei, de különösen Tamás esztergomi érsek hiúsították meg.
- 13) Pór 157. l., Botka 53. l.
- 14) Botka 59. l.
- 15) 22. l.
- 16) Botka 63—64. ll.
- 17) Rupp J.: Magyarország helyrajzi tört. I. 637. l. és Schematismus prov. Hung. s. Mariae ord. S. Francisci, 1904—5. 16. és 47. ll.
- 18) János püspök memorandum.
- 19) Fejér: Cod. d. VIII. 2. 328. l. és VIII. 3. 415. l.
- 20) Starek 1858. 2. l.
- 21) Hormayer-Mednyánszky 65. l. és Starek 1858. 3. l.
- 22) Fejér X. 8. 174. l.
- 23) Starek 5—6. ll.
- 24) Szalay II. 274. l. és Starek 6. l.
- 25) U. o. 301. és Hormayer-Mednyánszky 67. l.
- 26) Fejér X. 2. 293. l.
- 27) Városi a. é. jk.
- 28) Scriptores Rer. Bohemicarum, tom. 3. pag. 61. id. Stareknél 10. l.
- 29) Szalay II. k. 380—1. ll. Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria 283. l. Hormayer-Mednyánszky 68. l. és Starek 11. l.
- 30) Sigismundi imperatoris decretum quintum 1435. Bevezetés.
- 31) Starek 7. l.
- 32) Az okleveleket a budai kir. kamarai és bécsi cs. titkos levéltárból közli Wenzel Gusztáv Történelmi Tár XII. 268—285. ll.

- 33) A négy részre osztott címer jobb oldalán a felső mezőben az országos négy folyó, az alsóban a cseh oroszán, a baloldalon a felső mezőben sas, az alsóban a Cillei-család három csillaga látható.
- 34) Starek: Trencsiner Wegweiser für 1858. 4. l.
- 35) Szalay László: Magyarország története, III. 38. l.
- 36) Hormayer-Mednyánszky: Taschenbuch für vaterländische Geschichte, 69. l.
- 37) Szalay 3. k. 79. l.
- 38) Starek 4—5. ll.
- 39) U. o.
- 40) Zsolna város levéltárában. Idézi Starek: Wegweiser in der Trenchiner Burg-Ruine, 22. l.
- 41) Szalay IV. 169. l.
- 42) Ráth: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei, 214. l.
- 43) Hormayer-Mednyánszky, 70 l.
- 44) Bonfini: Dec. III. lib. X. p. 524.
- 45) Starek: Trenchiner Wegweiser für 1859. 6. l.
- 46) Ráth: 228. l.
- 47) U. o. 232. l.
- 48) Starek, 7. l.
- 49) Mednyánszky: Malerische Reise auf dem Waagflusse, 161. l. és Hormayer-Mednyánszky 71. l.
- 50) Szalay, III. 354. l.
- 51) Schönherr Gy.: Hunyadi Corvin János, 202. l.
- 52) Starek, 8. l.
- 53) Starek, 8. 9. ll.; Vályi: Magyarországnak leírása, 530. l.; Könyöki: Trencsén vára és Középkori várak c. műveinek Trencsénre vonatkozó helyei; Istvánfi: Hist. lib. IX. 147. l.
- 54) Szilágyi Sándor, Bocskay István és Illésházy István levelezése 1605. és 1606-ban. Történelmi tár 1878. évf.
- 55) Istvánfi, Hist. l. IX. 147. l.
- 56) Starek, 10. l.
- 57) U. o.
- 58) Hormayer-Mednyánszky, 73. l.
- 59) Excerpta ex Jodoco L. D. de Barbara Zapolya a Wagner: Analecta Scepusii 122—24. ll. és Starek 12. l.
- 60) Starek 12. l.
- 61) Az ostromot részletesen leírja Istvánfi Historiarum liber IX. 146—148. ll. Foglalkozott még vele Vlahovics Emil: Trencsén várának ostroma 1528-ban. A trencsényi kir. kath. főgimn. értesítője 1882—83.

- ⁶²⁾ Szalay L. IV. k. 77—78. II. s 150 j.
- ⁶³⁾ 1527-ben Szlopnai Miklós Trencsén vármegye főispánja. L. Starek: 14 l. Nagy Iván: Magyarország családai 10. k. 765. l.
- ⁶⁴⁾ Starek 15. s köv. l. A polgárok soraiban áruló is akadt egy György nevű kereskedő személyében, kit közönségesen „Kupecz”-nek neveztek, ki átszökött Katzianer táborába. Később hosszadalmas pör fejlődött ez áruló ügyéből, melynek folyamán kiderült, hogy a kohanóczi, drietomai, szoblahói és biróczi lelkészek látták őt Magyarbródban Katzianer embereivel tárgyalni s később tanúk látták az elővárosban, amint a várba vezető utakat s az erődítmények gyengébb pontjait az ellenségnek mutogatta.
- ⁶⁵⁾ Szalai IV. 71. l. A vár palotájának délnyugati homlokzatába, valamint az u. n. Mátyás- vagy óratoronyba félig belőtt s még ma is látható hatalmas kőgolyók emlékei az 1528-i ostromnak s egyuttal világosan mutatják az irányt, ahonnan az ágyuzás történt. A város déli kapuját védő sáncok lebontása s a városháza toronyutcai homlokzatának építése alkalmával hetven fontos kőgolyóra is bukkantak.
- ⁶⁶⁾ Kamin: Von den Begebenheiten des Trenchiner Schlosses des Trenchiner Comitats und der Königlichen Freistadt Trenchin, 1—5. II.
- ⁶⁷⁾ Szalay, IV. 78. l. 150. j.
- ⁶⁸⁾ Másolata Trencsén város levéltárában.
- ⁶⁹⁾ Magyarország romlásáról, 223—224. II.
- ⁷⁰⁾ Kamin, 1—5. II.

HARMADIK FEJEZET.

A trencsényi vár a nemzeti közdelmek korában Bocskay és Bethlen felkelései alatt. — A vár mint korona-birtok. — Thurzó Elek, Archó Péter, Orthenburg gróf és Forgács Imre gróf zálogbirtokosok. — A vár romjaiból kiépül. — A város újabb erődményei a déli oldalon. — Az alsó kapú építése. — Illésházy István a trencsényi vár ura és a vármegye főispánja. — Pöre és üldöztetése. — Hajdúk a Vág völgyében. — A vár és város nehéz helyzete az alkotmányharcok alatt. — Illésházy Bocskay pártjára áll. — A hajdúk Ujváry és Zmeskál vezérlete alatt 1605-ben Trencsént kiostromolják. — Illésházy visszatérése. — Bellosicsot kivégezteti. — A hajduság dúlásai. — Illésházy és a Bécsi béke. — Szereplésének történeti jelentősége. — Építkezései a trencsényi várban. — Összeütközések a várossal s ezeknek okai. A trencsényi vár és uradalom Illésházy István halála után oldalágra száll. — Illésházy Gáspár II. Mátyástól grófi rangot nyer. — A reformáció túlsúlyra jutása Trencsénben. — Illésházy Gáspár sógorával, Thurzó Imrével Bethlen oldalán küzd. — A város magatartását a vár szabja meg. — Trencsén mint refugium. — Frigyes cseh király pénzverői. — A szent korona Trencsénben. — Hol őrizték?

Trencsén 1528-ban történt bevétele után tehát újból királyi birtok lesz. *) Katzianer cseh zsoldos hadat helyez el a várban s minden

*) A vármegye azonban Trencsén eleste után sem hódol be egészen Ferdinándnak. Az északi részek még jósokáig megmaradnak Szapolyai hűségében. Az ellenállás fészkei Lietava vára, melyet Turi György 1531-ben csellel akar bevenni, de a vár ura, Kosztka Miklós véres fővel veri vissza, (Domino Nicolaus de Tura, quum Letaviam expugnare astu nitebatur. Városi számadások, 1531.) s Besztercze vára, melyet a Podmaniczky-testvérek védelmeznek.

jogot durván eltipró erőszakosságát híven jellemzi az a tény, hogy a szalkai apátságból a szerzeteseket elűzi s az apátság jövedelmeit a várórség eltartására foglalja le.¹⁾

Nemsokáig marad azonban Trencsén királyi birtok. A vár ugyanis az országnak a két király között való megosztása után, egész a nemzeti küzdelmek koráig, elveszti stratégiai fontosságát egyrészt, mert a török hódítási vonalától ebben az időben még messze esik, másrészt, mert a szomszédos morva földdel egy és ugyanazon uralkodó hatalma alá kerülve, megszűnik nyugat felé az ország végvára lenni. Ez a körülmény s Ferdinánd szorult pénzügyi viszonyai okozzák, hogy már 1534-ben elzálogosítja a trencsényi várat és uradalmat 40,000 tallérért Thurzó Elek grófnak, ki a várat a romokból, amelyekben az 1528-i ostrom óta hevert, nagy költséggel kiépíti.²⁾

A Thurzó-család — köztük Thurzó Ferenc nyitrai püspök — birtoklása azonban rövid életű. A kamara ugyanis már 1548-ban visszaváltja a várat Thurzó Elek özvegyétől, Székely Magdolnától. Ebben az időben t. i. Fráter György az 1538-i nagyváradi béke pontjainak végrehajtása által az országnak Ferdinánd alatt való egyesítése érdekében buzgólkodott s a kiskorú János Zsigmondot atyja családi birtokainak — köztük a trencsényi várnak — visszaadásával akarták kárpótolni. A királyi birtoklás abban az időben együttjárt a várakban elhelyezett idegen katonaság féktelen dúlásával s a lakosság ember-telen sanyargatásával.*)

A vár — Thurzó Elek építkezései dacára is — nehezen heveri ki az 1528-i pusztulást. Nagyobb építkezések történtek 1551-ben is, mert ez évben a pénzügyi kamara elnöke meghagyja a verbói, újhelyi, trencsényi, illavai, puchói, zsolnai és turdossini harmincadosoknak (*tricesimatoribus et contrascribis Regiae Mattis in Warbo, Uyhel, Trynychyn, lewa Pukho, Solna et Twerdossin constitutis et existentibus*), hogy a vár egyes részeinek (*ad certa aedificia et reparationes arcis suae Trinchiniensis*) kijavítására az illető harmincadok jövedelméből ezer forintot fizessenek ki Baracska Pálnak**) „ad vicecomitem

*) 1550-ben a várparancsnok az 1528-i ostrom alatt leégett plebánia-épületet istállóvá alakítja át. A város tiltakozására azt feleli, hogy ő Miksa főherceget várja Trencsénbe s szüksége van istállóra. A főherceg távozása után azonban a város az épületet visszakapja. A városnak volt oka, hogy e biztatásnak ne higgyen s a kamarához fordul panaszával; az istálló azonban mégis felépül s később a várral együtt Szécsy Margit birtokába kerül, ki azt borméréssé alakíttatja át. (A mai Závój.)

**) Az 1528-i ostrom idejében, mint fentebb láttuk, Szapolyai párthíve s a vár egyik parancsnoka. Később Ferdinánd hűségére tért s magas méltóságokra emelkedett. Családjának emlékét őrzi a tepliczi fürdőben vendéglővé átalakított nemesi kuria az u. n. „Baracska.“

et provisorum Trinchiniensem ac Tricesimarum superiorem superintendentem.“³⁾

Az 1556-i országgyűlésen a rendek azt határozzák, hogy ő felségének az országban, nevezetesen Óváron, Komáromban, Győrben és Trencsénben parancsnokló idegen tisztjei a jogtalanokodástól tartózkodjanak, a lakosság bántalmazásával hagyjanak fel, engedelmeskedjenek az ország törvényeinek s ha erőszakosságaikat folytatnák, az ország törvényei által sujtassanak.⁴⁾

Az ország egyesítéséből azonban Ferdinánd erőtlensége és Fráter György megöletése következtében nem lett semmi s Trencsén újból sűrűn váltakozó magánosok birtokába kerül zálogjog címén. Így bírják Trencsént tartozékaival, a báni birtokkal és a szúcsi várral Archó Péter gróf, illetve felesége, Szécsy Margit, Salm Miklós gróf özvegye, majd később Forgács Imre gróf s felesége, Zrinyi Kata birtokába jut.*)

1578. és 1579-ben Orthenburg Ernfried gróf Trencsén várának felerészben való birtokosa.**)

1594-ben Forgács Imre gróf Trencsénre való zálogjogát eladja Illésházy Istvánnak 32,000 arany forintért.***)

Igy Trencsén zálogbirtokosa s mint ilyen Trencsén vármegye főispánja Illésházy István gróf, kir. tanácsos, főudvarmester s Liptó vármegye főispánja lesz, ki 1600-ban Rudolf királytól Trencsént megvásárolván, erre királyi donációt szerez.†)

Ezzel a ténnyel a trencsényi vár állandó birtokost kap s Felső-magyarország eme egyik leghatalmasabb dynasztia családjának birtoka, lakóhelye lesz majdnem egészen a család kihalásáig. Főfontosságú szerepet nyer újból a nemzetnek alkotmányáért folytatott százados küzdelmeiben, melyeknek megindulása Illésházy István személyéhez fűződik.

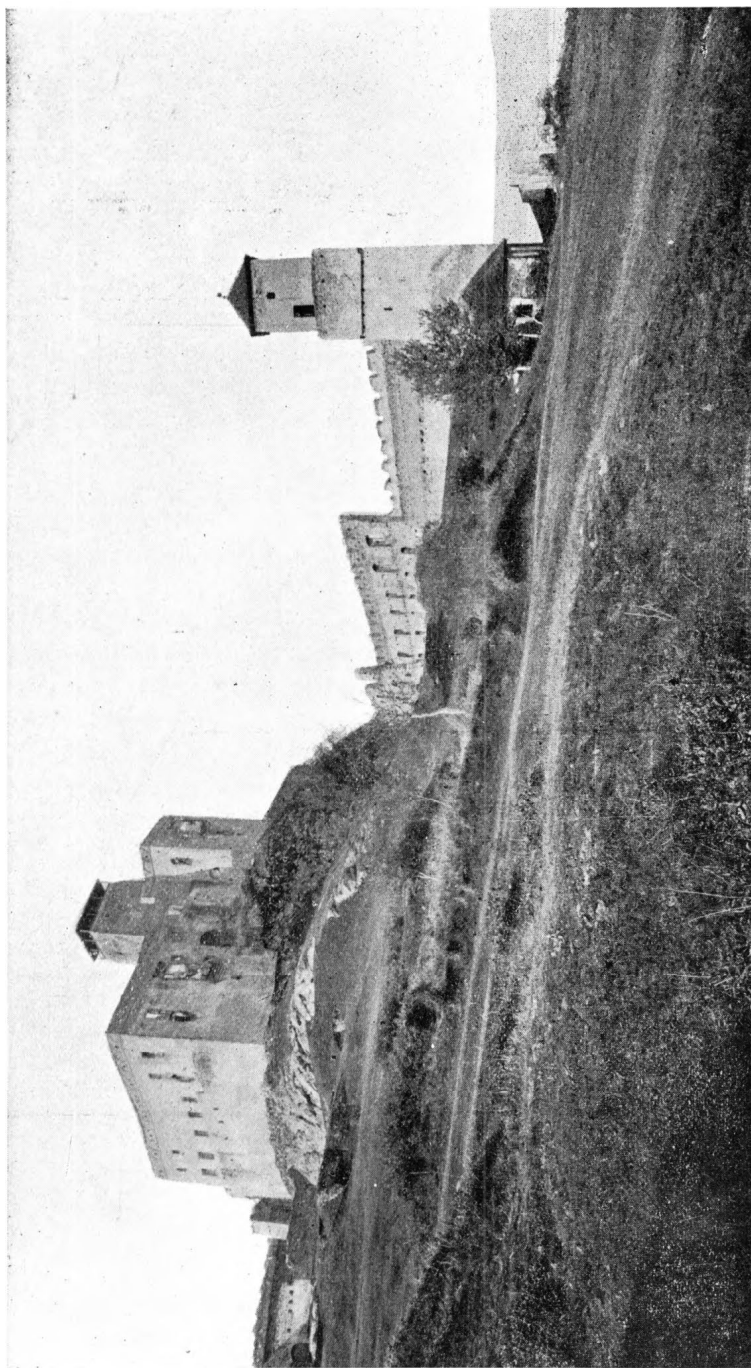
Trencsén városa csak hosszú évek múlva birta kiheverni az 1528-i pusztulást, habár Ferdinánd minden módon azon volt, hogy a

*) Az Archó, Szécsy és Zrinyi családok festett címerai a lovagteremmel délnyugati oldalon szomszédos, ma már rombadőlt terem ablakmennyezetén még ma is kivethetők.

**) 1578-ban Trencsén vármegye oly értelemben ír fel a királyhoz, hogy szorítsa rá Orthenburg grófot arra, hogy a trencsényi vár és tartozékai jövedelmének reáeső részéből Trencsén vármegye alispánjának fizetéséhez úgy a multa visszamenőleg, mint a jövőben hozzájáruljon. (Trencsén vármegye levéltárában: Történeti nevezetességű iratok 46/1578. és 91/1579.)

**) Bejelentve Trencsén vármegye rendjeinek az 1594. január 8-i kongregáción. Prot. com. Tren. 1541—1604. 398. l.

†) Trencsén és a surányi uradalom 200,000 forinton kerül Illésházy István birtokába. (Károlyi Árpád: Illésházy István hűtlenségi pöre 23. l.)

V.) A trencsényi vár

északkeleti oldala a várudvarral, a palotával s az óratoronnyal, mely alsó részében románkori építés.

várost királyi kegyének ismételt megnyilatkoztatásával hűségében megtartsa s a romokból való felépüléséhez segédkezet nyújtson. 1528. nov. 23-án megerősíti Károly Róbert 1324-i, Mátyás 1474-i és Ulászló 1495-i kiváltságlevelleit. 1528. decemberében felmenti a várost tíz évre minden adótól és megerősíti Mátyás király 1464-i adománylevelét, melynek értelmében Trencsén városa a harmincadjövedelemből évente 200 arany forintot kap, melyet Miksa király 1567-ben 300 ezüst forintra változtat.*) 1546-ban engedélyt kap a város árpasör-főzésre, 1548-ban pedig megerősíti a város hídvámszedési, halászati, madarászati és szabad faízási jogát a Vág két oldalán elterülő erdőségekben.**)

A város rá is szorul a királyi támogatásra, mert az egész 16. század folyamán nehéz küzdelmeket kénytelen folytatni léteért. Sokat szenved az átvonuló seregektől. Ferdinándot a török ellen folytatott hadműveleteiben haddal kénytelen támogatni, melynek élelmezése is a várost terheli.

Nehéz a város helyzete a várurakkal és a várban parancsnokló vártszisztekkel szemben is, kiknek szemében szálla a várhegy tövében, a vár ágyui alatt meghúzódó városka önállósága, kiváltságos helyzete, kikkel szemben a város évről-évre megújuló egyenlőtlen küzdelmet folytat védelmezve jogait, anyagi érdekeit, úgy, ahogy tudja s bár a zsarnokoskodó várbeliek ellen királyi beavatkozást is sikerül több ízben kieszközölnie, e szomorú korszakban, amikor legtöbbszörre a kard hegye szabta a törvényt, ő volt rendesen a vesztes.***)

E század folyamán s a rakoncátlankodó s szorosan a várhegy alatt s a város mellett folyó Vág ellen is nehéz küzdelmet folytat a város s költséges partvédő munkálatokkal kénytelen ellene védekezni.†)

*) Trencsén mint határszéli város ezidőben harmincadszedési hely volt.

**) Ez oklevelek Trencsén város levéltárában. 1541-ben Roggendorfnak Budát ostromló seregébe 28 embert küld, kiknek legnagyobb része ott vész. (Városi számadások, 1541.)

***) 1535-ben királyi parancs megy a várnagyhoz, hogy a város rovására felállított borméréseket szüntesse be, a visszaélésektől tartózkodjék s a város szabadságait tartsa tiszteletben. 1548-ban királyi rendelet tiltja meg a várnagnak, hogy a város ügyeibe avatkozzék s polgárokat törvényszéke elé idézzon. 1566-ban Miksa király megparancsolja Szécsy Margitnak, a vár urnőjének, hogy a város lakosságát a legelő szabad használatában s a szénégetésben ne háborgassa. (E királyi leiratok a város levéltárában.)

†) Az 1909. év nyarán folyó csatornázási munkálatok alkalmával a Marsovszky-út északkeleti végében, a Sándor-féle ház sarkán mélyen a földben cölöpzetnek s védő-sövényzetnek maradványaira bukkantak. A hajdani partvédő munkálatoknak ezen maradványai híven mutatják a Vág akkori folyását, mely a mai Frigyes fűg-út mentén szorosan a várhegy alatt folyt, annak szikláit mosva s az Erzsébet-szálló sarkán elhajolva a Marsovszky-út északi házsora s a báni vasuti töltés mentén határolta a várost. (L. a vár és a város régi képét, hol a várhegy szikláit alatt kanyargó Vág egész jól kivehető).

Természeti csapások is sújtják a várost ez években. 1585-ben borzasztó pestis dühöng s a halálozások száma oly nagy, hogy a környékbeli: dubniczi, dobrai, teplai, drietomai, turnai, bíróczyi és kohanóczi lelkészek alig képesek ellátni a temetéseket, miután a város plebánosa, Schmidt ezúttal korán áldozata lett a dühöngő vésznek.

1593. július első napjaiban felhőszakadás következtében kiáradó Vág az egész völgyet elönti s a városban házakat ragad el. 1599. év őszén török-tatár csapatok törnek a Vág völgyébe tűzzel-vassal pusztítva mindent. Trencsén falai alól ugyan visszavetik őket, de a foglyok kiszabadítása nem sikerül.

A város, okulva 1528-i pusztulásán, e század folyamán erősítményeit részint átalakította, részint egészen újakkal pótolta, különösen a déli kapu körül, mely részen a város a leggyengébb volt.)*

E részen volt a Szapolyai István által emelt, a vár délnyugati sarkából kiinduló s a plebánia-templom terrassa mellett lefutó, e részen maig elég ép állapotban fenmaradt, igen mély sáncárokkel**) övezett fal védte a várost őrházakkal, lőrésekkel és gyilkjáróval ellátva***), mely az izraelita iskola sarkán erős sarokbástyában megtörve északkeletnek fordult s a Vággal párhuzamosan haladva a Vármegyeház előtt emelkedő toronyban végződött.†) E falgyűrű a várost szorosan belekapcsolta a vár védelmi rendszerébe s úgyszólván annak kiegészítő részévé tette. A belvárost s a mai Kossuth Lajos- és Kubicza-utcából álló előváros (Vorstadt) között az összeköttetés kapún történt, melyet erős torony védelmezett.††)

Az 1528-i ostrom tanúságain okulva e részen 1543-ban egy másik kaputornyot is építettek s a két tornyot jobbról és balról erős bástyafalakkal kötötték össze, ami által erős falközt (sikátor, kapuköz vagy zvinger) létesítettek.†††)

*) A város ostroma csak a déli oldalról volt lehetséges, mert három oldalról a vár és Vág folyó által védelmezett megközelíthetetlen volt.

**) E sáncárok később feltöltetett s vonalán ma a Népkert-utca van.

***) L. a vár és város régi képét.

†) A főgimnázium tornatermének belső falát e régi fal alkotja.

††) A torony-utca közepe táján zsinddal fedett, emeletnyi magas tornyot, 1857-ben bontották le. Az elmúlt év nyarán folyó csatornázási munkálatok alkalmával rábukkantak több méter széles alapfalaira s csak robbantó szerek alkalmazásával voltak képesek szétrombolni. Az elővárost a külvároستól (Humna) s ez utóbbit a nyílt mezőtől a várhegy déli nyulványaitól a Vágig haladó sáncárkok választották el. Ezek fölé épültek később az Alsósánc és Felső-sánc-utca, amelyekben a régi sáncok maradványai még ma is kivehetők.

†††) A mai városi torony. A mai Torony-utca jobb- és baloldali házai a régi, összekötő bástyák helyén épültek s az utca mai alakjában híven megőrizte a régi falköz alakját, terjedelmét és erőszerű jellegét. Az új tornyot 1573-ban a Habsburg-ház és Trencsén város címerével s a következő szép feliratokkal díszítették: Nisi

Hogy végre a plebánia-templom terrassán, a Szent Mihály-kápolna mellett 1568-ban épült fegyvertárukat s a városi falnak ottani részét veszély idején gyorsan és kényelmesen megközelíthessék, 122 fokból álló, fedett lépcsőzetet készítettek.*) Ez építkezésekkel a város erősítményei végleges alakot nyertek. Többé számottevő építkezés e téren nem történt.

I. Rudolf uralkodásával kezdődik nemzetünk történetének egyik legszomorúbb korszaka. Két dolog lett nyilvánvalóvá az ő uralkodásával, mindkettő alkalmas arra, hogy a legnagyobb aggodalommal és keserűséggel töltsse el a lelkeket. Az egyik az, hogy a nemzetnek bele kell törödnie, hogy a török uralom a hódoltsági részekben végleges lesz; a másik pedig az, hogy Rudolf gyenge, zsarnoki uralma alatt a bécsi kormány nyíltan megkezdi támadásait az elgyengült nemzet alkotmánya, szabadsága, önállósága és mindazok ellen, kik történeti nevük vagyoniuk, nemzetükre való befolyásuk következtében e rövidlátó politika kerékkötőinek lenni látszottak Magyarországon.

Az első áldozata e politikának Illésházy István, Trencsén ura volt s így a 16. és 17-ik század alkotmányos küzdelmeinek az ő pöre és üldöztetése képezi bevezetését. De történeti jelentőséget nem ez a tény ad az ő szereplésének, hanem az a körülmény, hogy a nemzet és az uralkodóház között kitört küzdelemben az események fejleménye a közbenjáró szerepét osztja ki neki, melyben a török segítség értékét túl nem becsülve s személyes sérelmei megtorlásának vágyától el nem ragadtatva biztos kézzel, államférfiúi éleslátással tereli vissza az ország politikáját azon alapokra, melyeket Fráter György vetett meg és pedig: a török védelem alatt független erdélyi fejedelemség, mely azonban elismeri a magyar király felsőbbbségét; béke a törökkel mindaddig, míg a külpolitikai helyzet úgy alakul, hogy az egész, osztatlan magyar nemzet segítve a Habsburgok külhatalmától, felveheti a küzdelmet nemzetünk ősi és legádázabb ellenségével.

A bécsi béke, melynek megvalósításában Illésháznak orosz-lán-része van, e politika jegyében született s ha nem is váltotta valóra a hozzáfűzött reményeket, Illésházyt hazánk akkori helyzetének helyes felismerése, a bölcs mérséklet a pillanatnyi siker közepette, legnagyobb államférfiaiunk egyikévé teszi.

1540-ben született pozsonymegyei, előkelő nemesi családból s 32 éves korában már Pozsony vármegye alispánja. Családja nagyságának s fényes vagyoni helyzetének alapját akkor veti meg, mikor

Dominus custodierit Civitatem frustra vigilat qui custodit eam. Ecce agnus Dei qui tollit peccata mundi dona nobis pacem. Anno Domini 1573.

*) E lépcsőzet ma a vártemplom és a plebániái épületek, nemkülönben a vár feljárójául szolgál.

1581-ben nőül veszi lepoglavai Krusith Péter dúsgazdag özvegyét, a hős Pálffy Miklós néniét. Felesége kezével óriási vagyont — hat kövárat köztük Likavát — kap melyet vasszorgalommal gyarapít s emellett van ideje a közügyekkel is foglalkozni. 1582-ben, mint Likava ura, Liptó vármegye főispánja, 1584-ben a kir. tanács tagja és főudvarmester, majd Trencsén megszerzése után a vármegye főispánja lesz. Mátyás főhercegnek szókimondó természete dacára kedveltje s csakhamar az országnak egyik vezető embere, a hazai protestantizmusnak egyik főtámasza lesz, midőn megkezdődik súlyos konfliktusa a koronával, mely őt oly nehéz megpróbáltatások elé állította.

Híres pöréről, mely leplezetlenül mutatja be a bécsi körök fel fogását Magyarország alkotmányáról, törvényeiről s mely az absolut uralom hazánkban elkövetett bűneinek legjellegzetesebbje, a részrehajlatlan történetírás⁶⁾ az egykorú források alapján kimutatta, hogy tulajdonképeni oka a bécsi kincstár üressége, célja a kincstárnak Illésházy vagyonával való megtöltése volt, aminthogy a mag is, amelyből a híres pör kisarjadt, a bécsi irányadó körök által kieszelt alacsony pénzügyi művelet volt. Szentgyörgy és Bazin városokat ugyanis zálogjogon bírta Illésházy s a zálogidő leteltével elővételi joga is volt azokra. Rudolf a nevezett városok kérelmére beleegyezik, hogy azok magukat kiváltsák s a kérdéses uradalmak nekik adassanak el. Illésházy azonban a birtokokat kezéből kiadni vonakodik s 1600. november 8-án erőshangú levélben tiltakozik a koronabirtokoknak parasztközségeknak, tehát nememeseknek való eladatása ellen s hangsúlyozza ezáltal az ország törvényeinek súlyos megsértését.⁷⁾

Rudolf az ellentmondást még szerényebb alakban sem tűrte, különben is Illésházyt, ki az ország sanyarú állapota és kiszípolozása felett érzett elégedetlenségnek nem egyszer merészelt hangos kifejezést adni, nem jó szemmel nézték az udvarban s kapva-kaptak az alkalman, mely önkényt kínálkozott a hatalmas főur megtörésére s melytől nemcsak a kincstárnak a dúsgazdag főur elkobzott vagyonával való megtöltését, hanem azt is remélték, hogy az elítéltetése nyomán keletkezett rémület ajkaikra fogja fogyasztani a szót mindazoknak, akik a nemzet érdekeinek és élő törvényeinek lábbal tiprását szó nélkül nem tűrnék.

A áldozat belekerült a hálóba s a kormánynak volt gondja rá, hogy a menekülésre rést ne találjon. A Hármaskönyv I. r. 14. c. alapján hűtlenségi perbe fogják; azonban nem az ezen ügyben egyedül illetékes bíró, az országgyűlés elé idézik Illésházyt, ki Trencsénben várja be ügyének eldőlését, hanem 1603. elején Pozsonyban kir. tanácsosokból álló rendkívüli törvényszék elé terjesztik az ügyet, hogy az bűnéről véleményt mondjon. A vádat Somogyi István, a királyi ügyek

szomorú hírnévre vergődött s kegyetlenül megbűnhődött igazgatója képviseli. Illésházy ártatlansága tudatában férfiasan védekezik s a rendkívüli törvényszék Bécsbe küldött véleményes jelentésében kijelenti, hogy Illésházy vétett ugyan, de ügyében ítélni egyedül csak az országgyűlés illetékes. Ennek dacára különféle ürügyek alatt Bécsbe csalják, hogy letartóztassák. Ő azonban, élve a gyanúpörrel, 1603. november 4-én — valószínűleg Mátyás főherceg tudtával és beleegyezésével — elmenekül. Menekülése után két nappal Istvánfit, a nádori ítélőmestert, kényszerítik, hogy a pozsonyi rendkívüli törvényszék nevében március 13-i kelettel ítéletlevelet hamisítson, mely Illésházyt fej- és jószágvesztésre ítéli.^{*)}

Illésházy, az ország egyik legelső főura, mint az üldözött vad menekülni kénytelen, hogy legalább pusztá életét megmentse s lengyel földön talál oltalmat, hol eleinte Landskronban, később Scavinya várában húzza meg magát. Az a lelketlen mohóság, mellyel óriási vagyona elkobzásához hozzáláttak, tisztán megvilágítja az okokat, melyek miatt buknia kellett s melyeket a felső vármegyék panaszirata világít meg legjobban.^{*)}

Nemcsak az ő vagyonát, hanem Somogyi István lelketlen gonoszsága következtében a törvény és igazság nyílt arcucsapásával neje vagyonát is lefoglalják és azt Hodolinból kiűzik, Likava várát ostrommal beveszik. Lefoglalják unokatestvéreivel közösen bírt családi javait, sőt Pálffy Katának s az általa nevelt nemes kisasszonyoknak ruházatát is.^{9) **)} Az elkobzott vagyon értékét egy millió forintba becsülték.

A bécsi kormány azt hiszi, hogy Illésházy a trencsényi várba menekült s azért 1603. november 4-én, tehát menekülése napján, leír Rudolf a városhoz, melyet különben a várral együtt már 1604. elején német katonaság száll meg, hogy akadályozza meg Illésházyt a várba való bejövetelét, küldjön értesítést hollétéről s vagyonának a várból való kivitelét akadályozza meg.^{***)} A város november 18-án azt feleli,

*) „Magnificum Stephanum Ilieshazy Marsalcum Regni Hungariae, qui facile omnium iudicio prudens, domi forisque magnus et clarus divitem esse postquam consideraret et quia publice et privatim is moneret Regem ejusque adultores, ut iurium Regni et juramentorum aliquam rationem haberent: quasi hoc nomine Majestatis reus esset, ex composito consultandi gratia Viennam vocatus, ibi clausis Civitatis portis, a militibus capiendum ordinat: atque is quidem Deo sic volente, effugit in vicinam Poloniam, ut vitam conservet.“ (Querela excusationes et protestatio Regni Hungariae praessertim partium Superiorum coram Deo ac toto orbe Christiano. Trencsén vármegye levéltára. Történeti fontosságú iratok. 118/1606. sz.)

**) „... sed et vestimenta mundusque muliebris uxoris ejus, cum tamen illa esset soror illius Pálffy ... violenter armis ademit et occupavit.“ (Querela Hung.)

**) „... exitum ipsi atque quorumcunque rerum suarum praeter mandatum nostrum exportationem prohibeatis, nosque statim noctes diesquen de ejusdem ibidem praesencia edoceatis“ (Trencsén város levéltárában).

hogy Illésházy jelenleg a várban nincs s bár a várba külön bemenete van, a város vigyázni fog. *)

1603. nov. 8-án jelzi a kamara, hogy Almássy Pál apát és Peck Lipót kamarai tisztviselők és a hírhedt Somogyi István Trencsénbe érkeznek. Bizonyos, hogy Illésházy vagyonának átvételére jöttek, azonban Eszterházy Farkasnak még előbb sikerült Trencsénből 39,000 tallért és nagymennyiségű ezüstműt számára lengyel földre kivinni.

Amily mohósággal látnak az Illésházy-vagyon elkobzásához, époly hírtelen adnak túl rajta s azon ötszázezer rajnai forint fejében, mellyel Rudolf és a kamara Henkel Lázárnak tartozott s a később kölcsönvett százötvenezer forint fejében az elkobzott Illésházy-javakat kötik le s Rudolf kiállítja az inskripcionalist Henkel Lázárnak Trencsén, Surány és Likavára s a bécsi kamara útján parancsot küld, hogy az említett birtokokba Henkelt bevezessék.¹⁰⁾ Az új birtokos azonban Trencsént nem vehette birtokába, mert ugyanaznap, október 28-án, Kassa már megnyitotta kapuit Lippai Balázs hajdui előtt.

A vérig sértett nemzet ugyanis, melynek pohara Illésházy és Bocskay üldözőbe vételével és a protestánsok üldözésével betellett, Bocskay alatt fegyvert ragad Rudolf hallatlan önkényuralma ellen. A felkelés villámgyorsasággal terjed a Tisza-vidéken és Felső-Magyarországon és hullámai a Vág völgyén keresztül Ausztriáig és Morvaországig terjednek. 1604. őszén Bocskay hajdui már benyomulnak a vármegyébe s néhány kastélyt és várat elfoglalnak.

Illésházy üldöztetése külföldben Trencsén vármegyében keserítette el legjobban a lelkeket. A megye a megürült alispáni széket is csak Dersfi Miklós rábeszélésére tölti be s a nemesség Bocskaihoz szít. Illésházy főispáni széke megüresedett s a vármegye élére megválasztott Thurzó György, miután a vármegye többszörös sürgető kérelmével sem tudta ez intézkedéséhez Rudolf jóváhagyását megnyerni, leköszönt s Ostrossics András sem akart erre vállalkozni.

Az 1605. pünkösdi előtti szombaton a Dubniczon tartott kongregáción felolvassák Bocskay kapitányának, Ujváry Miklósnak levelét, melyben ez vezére, Rhédey Ferenc nevében a vármegyét hódolásra, a hűségeskü letételére, a tárgyalások céljából összejöveteli hely kitzetésére s a trencsényi vár megostromlásához segélyadásra szólítja fel s ezek fejében védelmet ígér a morvák becsapásai és pusztításai ellen s ezzel a trencsényi vár környékén is kezdetét veszi a nemzeti küzelmek kora.¹¹⁾

A 16. és 17. század alkotmányharcaiban a földrajzi helyzet nehéz állapotokat teremtett e vidéken. A nemesség lelke mélyén a nemzeti

*) „cum habet peculiarem introitum et exitum.“ Megfordult-e menekülése után trencsényi várában is, mint megfordult Illaván, nincsenek adatok.

ügyhöz szított, de az örökös tartományokhoz való közelségénél fogva nehéz volt meggyőződését követni, mert a hadi szerencse változása esetén az ellenfél bosszújának védelem nélkül ki volt téve.

Ez a körülmény tette elhatározásában habozóvá, ingadozóvá. Az osztrák határ felől fenyegető császári katonaság, a morva beütések, a trencsényi várban tanyázó német katonaság, a másik részen Bocskay hajdúi, dúló török segédcsatatok közepette hogy követhette volna a vármegye meggyőződését? A nehéz földrajzi helyzet okozta, hogy igazságtalanul vádolják meg a nemzeti ügytől való húzódással, illetik „labanc” névvel, másrészt, hogy a nemzeti felkelések korában összehasonlíthatatlanul többet szenvedett, mint a keleti vidékek, melyeket egy ország választott el az örökös tartományoktól. Az alkotmányharcok alatt a legszörnyűbb sebeket a nyugati részek szenvedték s erre a legszomorúbb példa II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában a túladunai vidéknek s a Vágmentében Trencsén városának pusztulása.

A szomszédos morva föld lakossága husszita időkre emlékeztető izzó gyűlölettel rabolja és pusztítja a Vág vidékét s így nem csoda, ha a vármegye rendei Ujváry felszólítására azt felelik, hogy meg van bennük a hajlandóság Bocskayhoz állani, de védelmet kérnek a morvák ellenében, kik a vármegyét állandóan rabolják, zsákmányolják és nép-telenítik. Az 1605. év eleje óta húzódik a csatlakozás ügye. Követségek járnak-kelnek Rhédeyhez, Bocskayhoz Kassára, de a felkelés ügyéhez való nyílt csatlakozásról szó sem lehetett addig, míg Trencsén vára német kézen volt. A várban ekkor Princenstein generális parancsnokolt, ki április 27-én a tisztikarral s a város közönségével gyűlést tartott a teendőik megbeszélésére s ott kölcsönösen becsületszavukat adták, hogy egymást el nem hagyják s a várost védelmi állapotba helyezték. *)

Bocskay, ki élénk levelezésben állott Illésházyval, leveleiben szüntelenül sürgeti ezt, hogy álljon a nemzeti ügy mellé s „hogy amit eddig szívében hordozott, azt immár cselekedetivel is bizonyítsa meg”. Illésházy roppant tekintélyét a felkelők előtt legszebben Bocskay ezen szavai bizonyítják: „Én kegyelmedet nemcsak úgy látom, mint barátomat, hanem mint jóakaró uramat és nekem jó kívánómat és kegyelmedet úgy tartom, mint édes apámat.” ¹²⁾

A száműzött főúr hitét, a törvény erejébe vetett törhetetlen bizalmát legszebben bizonyítja az a tény, hogy Bocskay hívó szava s a felkelés sikerei dacára is megmarad Rudolf hűségében s sorsának jobbra fordulását nem a felkelés sikerétől, hanem annyi keserű csalódás után

*) E katonaság élelmezésére a vármegye önként megajánlott hetenkén 500 kenyert és 600 font húst; a tisztek számára 3 akó bort, 20 ludat, 40 csirkét és 25 mérő zabot. (Prot. com. Tren. 1604—12.)

is a bécsi udvartól várja. A felkelés sikerének hatása alatt Illésháznak jóakarója, Mátyás főherceg sürgetésére hajlandóvá is lesz Rudolf kénytelen-kelletlen Illésháznak kegyelmet adni, de oly lealázó feltételek mellett, — többek közt, hogy Illésházy feltétlenül mondjon le Trencsén, Surány és Likava várak birtokáról — hogy Illésházy, ki teljes joggal várhatta a restitutio in integrum-ot, el nem fogadhatja s a lelke mélyéig elkeserített ember, miután Mátyás főherceg minden törekvése megkegyelmeztetése érdekében hajótörést szenved a beteg lelkű Rudolf konokságán, 1605. jun. 4-én Nyáry Pállal és Tökölyi Sebestyénnel nyíltan Bocskay pártjára áll, átveszi a felkelők kezéből Likava várát s sokat szenvedett nejét oda költözteti.¹³⁾

Mig Bocskay az 1605. év közepére Szerencsen országgyűlést tartott s azután Erdélybe indult, vezérei Felsőmagyarország legnagyobb részét hatalmukba ejtették. A hajdúk Zmeskal, Nagy, Bartakovics, Kovács, Czudar, Ujváry és Bellosics vezérlete alatt török és tatár segítőcsapatoktól támogatva május 14-én megszállották Trencsént és 17-én már hatalmukba kerítették a külvárost és az elővárost és május 31-én Bellosics is benyomult az elővárosba.¹⁴⁾*) A várat ostromló hadak parancsnoka, Ujváry, a vár meghódítására a vármegyétől is segítséget kér, de ez azt feleli, hogy vezető nélkül levén, nem adhat. Az ostrom egyébként átnyulik június hónapba is s a vár alatt táborozó hajdúk szanaszét, de különösen az alsó járásban a lakosság rovására igen sok kihágást és erőszakosságot követnek el.¹⁵⁾

Bocskay Illésházyt is biztatja, hogy mielőtt hazajönne, igyekezzék megvenni Trencsént és Lietavát, de Illésházy azt feleli, hogy Trencsén nagyon messze van a lengyel határtól s különben is Lengyelországból a császár ellen semmi hadi népet ki nem bocsátanak s Trencsén olyan erős vár, hogy még a török császár hadának is gond volna megvenni. Egyébként azt hallja, hogy Trencsén már megadta magát s kéri a fejedelmet, hogy ha az ott levő jószágai kezéhez jutottak, ne engedje prédára, hanem tartsa meg.¹⁶⁾

A Trencsén megvételéről szóló hír azonban még igen korai volt. Az ostromlók mindössze annyi eredményt értek el, hogy a belváros

*) Hogy a város a hajdúk vezetőivel egyetértett, bizonyítja az a körülmény, hogy 1621. szept. 27-én Bethlen hadvezérétől, Thurzó Imrétől követtség útján kéri, hogy ne kívánja addig a város nyílt színvallását, míg a vár urával tisztába nem jön, mert a város a vár ágyúival szemben teljesen védtelen s hivatkoznak arra, hogy az 1605-i ostrom idején is így történt. „Ita actum fuerat cum Civitate etiam tempore Bochkaiano: nam Antesignani Haydonum viso atque intellecto statu sive conditione Civitatis sub Arce ipsa situae et periculis diversis expositae, nullam deditionem Civitatis apertam, priusquam Arce potiti fuissent, urserant, quin potius omnia ea, pro exigentia rei atque temporis (eventum deditionis Arcis praestolantes) dissimulabant.“ (Városi a. é. jk.)

kapút nyitott előttük. A városiak és az ostromlók vezetői közt lévő titkos megegyezésről már fennebb szoltunk. Hogy most már nyíltan mertek eljárni, mutatja, hogy a várbeliektől nem kellett már tartaniok. Június 13-án ugyanis a város már védlevelet kér Bocskaytól a törökök és tatárok ellenében és hivatkozik arra, hogy „maga jó akaratjából alá adta magát.“¹⁷⁾

A belváros elvesztése megpecsételte a vár sorsát, melynek őrsége a vár óriási terjedelméhez képest különben is csekély volt s a körülzárolás folytán csakhamar nélkülözéseket szenvedett. Miután több rohamot sikeresen visszavert s becsülettel megtett a vár megtartására minden töletelhetőt, június 29-én kegyelemre megadja magát s július 1-én Ujváry, Zmeskál és Bellosics kíséretében elhagyja a várat.

A kapitulációs-levélnek,¹⁸⁾ mely részletesen beszámol a két hónapos ostromról, tartalma a következő: „Mi domanoviczi Zmeskál Jarosláv, Ujváry Miklós, Bársony János, Kovács Demeter és Kenessey János, István ő felségének, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelmének és a székelyek grófjának stb. kapitányai: adjuk tudtúl összesen és egyenként mindazoknak, akikhez tanúságlevelünk eljut, akár ezenkívül bármely más országban tartózkodnak, hogy mi, fentnevezett fejedelmünk parancsa s különös megbízása folytán csapatainkkal és nem csekély hadi készülettel a trencsényi várat a várossal együtt — minthogy falakkal van a városhoz hozzákapcsolva — két hónapon át vitézül és kitartóan katonai erővel minden oldalról körülzártuk s úgy a várost védelmező németeket, mint a fentnevezett város lakóit és polgárait oly nagy szorultságba hoztuk: nem csekély károkat okozván, elpusztítván termésüket, hogy eltorlaszolja és azután elfoglalva először tőlük úgy a városnak, mint a várnak mindkét kapuját, elvevén tőlük a külső sáncokat és löszerszámokat, mindkét részről véres küzdelem után — amint az ilyen ostromoknál történni szokott — ami szüntelen megújuló rohamaink alatt többször vereséget szenvedtek, ugyannyira hogy a sok küzdelemben kifáradva, segítséget és támogatást nem remélve, az élelem- és védelmi szerekből kifogyva a gyöngék, kifáradtak, sebesültek és teljesen megremültek nem voltak képesek többi semmő módon a mi erőinknek ellenállani s szüntelen megújuló támadásainkat kitartani. Ezen nyilvánvaló okoknál fogva akarva — nem akarva kénytelenek voltak tőlünk kegyelmet és életben maradásukat kérni. Mi tehát számotvetve kérésükkel, hogy a keresztény vér tovább ne folyjon, szabad elvonulást engedtünk nekik a várból a mi seregeinken keresztül szalvusz konduktuszt és erős kíséretet adván nekik. A fentebbiek megerősítésére jónak láttuk a nevezett őrségnek használatos pecsétünkkel és névaláírásunkkal ellátott ezen védlevelet kiadni az ország szokása és a

közigazság ezt követelvén. Kiadatott a trencsényi várban az Ur 1605. évében, június 29-én.“

A város még ugyanaznap ír a fejedelemnek s minthogy a vár — Istennek legyen hála — inkább fortély mint fegyver által megadásra kényszerítettett, kéri, hogy a várost fogadja kegyelmébe.

Illésházyt, ki lengyel földről július 17-én érkezik Kassára s tevékeny részt vesz a Mátyás főherceg megbizottaival folytatott tanácskozásokban, Bocskay bőségesen kárpótolja szenvedéseiért. Kincstárnokává s a dunántúli vidék főkapitányává nevezi ki, visszahelyezi régi méltóságaiba és megerősíti javai birtokában. Trencsén vármegye főispáni székét az augusztus 13-án tartott kongregáción foglalja el. Beszédében elmondja, hogy ő felsége részéről nem az ország törvényei szerint, hanem fegyver által megtámadtatva, az abszolút hatalom elől kénytelen volt Lengyelországba menekülni.*) Megemlíti, hogy Bocskay óhajására részt vett a kassai egyezkedésen és figyelmeztette a rendeket, hogy oratorok és a papság útjain gondoskodjanak arról, hogy a nép a béke és nyugalom szükségességéről meggyőzőssék.

És hogy a rendbontók elé ijesztő példát állítson, Bellosics hajdúvezért agyonlövötte, fejét a városkapúra tűzte, holttestét pedig a hídról a Vágba dobatta. A vad hajdúvezér, ki egyideig Trencsén ostromában is részt vett, Biccse vár és város barbár feldúlásával rászolgált a kegyetlen büntetésre.**)

Trencsén megvétele után a vármegye területén visszamaradt s az 1605—6-i telet itt töltő hajdúság általában iszonyatos károkat okozott. Különösen Szilassy János tette nevét a rablásokban hirhedtté. Illésházy Bocskayhoz intézett leveleiben többször panaszkodik rájuk: „... az vitézek közül némelyek az egész országot nemcsak feldúlták hanem ugyanúgy megrabolták, hogy semmi török, tatár ellenség inkább meg nem rabolhatta és pusztíthatta volna; azonkívül egyébféle marhát . . . iszonyúságokat, az mit cseleköttenek, semmi pogányság szörnyebbet nem cselekedhetett volna.¹⁹⁾

*) „... quod per Caesaream Majestatem non Legibus Regni et Juris Via, sed et Armis magis sit infestatus, unde motus absoluta Potentia in Poloniam se recepisset coactus.“ (Prot. com. Tr. 1604—1612.)

**) Bellosics (Závodszyk szerint Biely Stecz) gyűlevész népével Túróczból Rajeczen át Trencsénbe nyomulva, Biccse a lakosságot meg akarta sarcolni. Közben megtámadta a várat, de kudarcot vallott. A veresége és néhány cinkosa elestén felbőszülve a várost kirabolja és felgyújtja. A nagy tűzben elpusztúl a templom, az iskola, a vár mellett lévő palota és vagy ötven ember életét veszti. A megrémült várnagyok a várat is megnyitják a gyűlevész tömeg előtt, mely azt annyira kifosztja, hogy Thurzó György 80,000 tallérnyi kárt szenvedett. A vad csőceselék még a templom sírboltját is feltörte s a csontokat széthányta. (Georgii Závodszyk: *Diarium Rerum Hung. Memorab.* Kiadta Bél: *Adparatus ad Hist. Hung.* című művében Pozsony 1735.)

1606. február 4-én ezt írja: „Az hajduság ellen való panaszt mi itt teljességgel eluntuk, az egész földet mind elpusztították és semmivé tették . . . bizon az úristen is megszanja az sok nyomorult községnek sirását és fohászkodását, bizon fölséged az istenért is találjon valami módot benne és az mennyire lehet, szállítsa és osztassa őket“.

Február 9-én ezt írja: „Azóta, hogy felséged Korponáról elmene, az mi kevés jószágom Trincsen, Liptó, Turócz vármegyében is vagyon, az hajduk mind rajta éltek, lovokat, barmokat Szilasi és az többi mind elvitték, magokat házokból kiölték, semmijek nincs, éhhel kell meghalniok feleségestől, gyermekestől, verik, ölik őket.“

A vármegye, amennyire képes, védekezik ellenük. Az 1605. augusztus 8-án tartott kongregáción a megye, az alispán előterjesztésére elhatározza, hogy a Morvából a megyén átvonuló és pusztító hajdúk és tatár hadak ellen had állttassék, melybe minden négy porta egy embert küldjön fegyverrel és kézi puskával ellátva.

Trencsen város Kenessy János várnagynak előadja, hogy a városba Ujváry vezetése alatt benyomuló hajdúk 4000 tallérnyi kárt okoztak s ámbár a városnak oltalomlevele volt, az ajtókat betörték s erőszakkal vitték el a lakosság fegyvereit és egyéb dolgait.²⁰⁾ Illésházy panaszainak mégis volt annyi eredménye, hogy felhatalmazást kapott a hajdúknak a vármegyéből ágyúkkal ellátott megyei hadakkal való kiverésére.

Illésházy Trencsenbe való visszatérése után véres tettel hűtötte le bosszúszomjas lelkét. Ugyanis Somogyi Istvánt, a királyi jogügyek igazgatóját Nagyszombatban, házában elfogatta s augusztus 30-án Trencsenben, a város alsó kapuja mellett felakasztatta. A holttest öt órán át függött az akasztófán s csak azután temettetett el.

Tisztább fényben ragyogna ugyan Illésházy jelleme, ha e véres tett helyett a keresztény megbocsátás magaslatára emelkedik, de viszont el kell ismernünk, hogy a feketülelkű ember, ki Illésházy pörében oly gyászos szerepet vitt s ki legtöbbet vétett abban, hogy Pálffy Katát vagyonából kiforgatták s földönfutóvá tették, gyászos sorsát teljesen megérdemelte.*) Egyébként Illésházy nemcsak Bocskay részéről részesül

*) A csallóközi származású Somogyit gróf Forgács Imre, a trencseni vár és uradalom zálogbirtokosa s trencseni főispán hozta magával 1582-ben s alkalmazta mint magyar jegyzőt, minthogy a vármegyei jegyzőkönyveket 1540—1582-ig tótul szerkesztették. Rendkívül ügyes ember létére Trencsenben házat és polgárjogot szerzett s idővel a királyi táblánál nyervén alkalmazást a királyi jogügyek igazgatója lett. Trencseni házat a város konfiskálta, amiből azután nagy kellemetlensége támadt, mert Illésházy halála után Somogyi András, galgóczi harmincados, a kivégzettnek testvére a konfiskált vagyont visszakövetelte s II. Mátyás 1609. július 22-én elrendeli, hogy a város Somogyi István házat adja vissza a jogos örökösnek. (Trencsen város 1609-i jk, 77—78. ll.)

kiváló megtiszteltetésben, hanem a bécsi udvar is azon van, hogy feledtesse vele az elmúlt évek keserves megpróbáltatásait.

1605. október 19-én Mátyás főherceg az uralkodó nevéhez köszöni meg neki, hogy vállalkozott az ország lecsendesítésére s pár hó múlva kiadatta a kamaránál lévő szőnyegeit és ezüstneműjét.²¹⁾ És ez a mindkét oldalról jövő megbecsülés nemcsak minden tiszteletre érdemes személyének szólt, hanem az általa képviselt politikának, amennyiben államférfiúra valló éles ítélő tehetséggel és bölcsességgel ismerte fel a nemzet szükségleteit és a hivatást, mely reá várakozott: intézményekkel biztosított kiegyezést eszközölni király és nemzet között s visszaadni a békét az országnak.

Menedéklevelet kapván, december 26-án ötven lovassal és hat kocsival indul Trencsénből Bécsbe a béketárgyalásokra, melyeket szinte korlátlan megbízással, egyedül intéz s a többi megbízottak úgyszólván csak a formaság kedvéért adattak melléje.²²⁾ Mindenek előtt június 24-ig fegyverszünetet hoz létre a küzdő felek között s körvonalozzák a béke-megyezés pontjait, melyeknek legfontosabbja az, hogy a beteglelkű király helyébe Mátyás főherceg neveztessék ki az ország kormányzójává.²³⁾

E pontok alapján jön létre június 23-án a Bécsi béke, melyet nyomon követ július 4-én Illésházy visszahelyezése javaiba és méltóságaiba. Rudolftól újabb adománylevelet nyer Trencsén birtokára s családjában Trencsén vármegye főispáni méltósága örökössé tétetik.²⁴⁾ Tevékeny részt vesz a török hatalommal kötött zsitvatoroki béke létrehozásában is, az 1608-i pozsonyi országgyűlésen pedig, mely Rudolf letétele után Mátyást királlyá választotta, a rendek bizalma a trencsényi vár urát a királyság után a legnagyobb országos méltóságra, a nádori tisztségre emeli. Nem sokáig viselhette azonban e magas méltóságot, mert már 1609-ben, május 5-én elhal Bécsben, 68 éves korában, gyermektelenül. Holttestét Bazinban tették örök nyugalomra. Özvegye, Pálffy Kata 1616. április 25-én hal meg Gödingban.

Pálffy Kata férjének emlékére Baánban 1609-ben nagyobb alapítványt tesz egy protestans gymnasium létesítésére. Az alapítólevélben elmondja, hogy férjének hő kívánsága volt, hogy Baánban iskolát létesítsen, sőt Wittenbergából Magister Scholae-t is hozatott. A halál megakadályozta az alapítvány megtételében, de szóval megtette végső rendelkezését, melyet most ő, az özvegy végrehajt. Az iskola rektora, Elias Ursinus kap 150 forint fizetést, ruházatra 25-öt. Asztala a baáni papnál lesz, ki ezért 32 forintot kap, kollégája 45 forintot kap. A szegény tanulók fentartására férje évi 123 forintot szánt. (Studiosis adolescentibus Eleemosinariis ad sustentationem illorum Maritus meus deputavit in sing. annos fl. 123).

Az összes évi költség kitesz 400 forintot és 71 denárt és 270 mérő gabonát s erre a baáni uradalom egyes jövedelmeit jelöli ki, biztosítékul pedig a szentgyörgyi és bazini szőlőket köti le. Az iskola és a jövedelmek felügyelői (curatores) a baáni pap (Dominus Pastor in Ecclesia Baán) a baáni kastély provisor a és 2 baáni polgár. Ha az iskola valamiképp nem existálhatna Baánban, átvitetik Trencsénbe „una cum praedecarato Beneficio“. Az ellenreformáció viharában elpusztult ezen iskola meddig virágzott Baánban, nem tudjuk? Valószínű, hogy Illésházyaknak a katolikus hitre való visszatérése után jövedelme elvonatott s ennek következtében szűnt meg. *)

A trencsényi várban emléket még most is őriz a palota nyugati főbejárata fölött a falba illesztett kölap az Illésházy és Pálffy család domborművű címerével, hirdetve emléket egy rég letűnt viharos korszak e nagy alakjának s az ideális feleségnek, ki törhetetlen hűséggel és ragaszkodással osztotta meg férjének jó- és balsorsát. A címeres kövön az 1608-as évszám azt az időpontot jelöli, amikor említett főbejárat körül és fölött Illésházy és neje által emelt, ma már nagyrészt romokban heverő palota-részletek elkészültek. **)

E háborús években nehéz napokat látott Trencsén városa is, mely helyzeténél fogva kénytelen volt osztozkodni a vár balsorsában. Ha a békés évek folyamán magához jött s a sebeket kiheverte, az újabb háborús évek viharai, melyek a trencsényi vár körül rendesen nagyon erősen dühöngtek, újból elpusztítottak mindent, tönkre tették a jóllétet, megapasztották a lakosságot. A béke helyreállítása után a városban számos ház állott gazdátlanul és elhagyatva s ezért a város 1607. január 31-én elrendeli, hogy azon házak, amelyeknek birtokosai a városból eltávoztak s vissza nem tértek, nyilvánosan eladassanak.²⁵⁾

A város különben, mely féltékenyen őrizte, mint szabad királyi város különállását s a különböző királyoktól nyert kiváltságait, nehéz küzdelmeket folytatott ezek miatt Illésházyval, Csák Máté és a Szapolyaiak után a trencsényi vár leghatalmasabb birtokosával; a jogoknak önkényűleg való tágítása s az abból folyó erőszakosság főjellemvonása volt e kornak s legnagyobbjaink sem voltak attól mentek s a városok, melyek mindenüket a koronának köszönhették s mindent attól vártak, a nemesi osztály körében — érthető okokból — valami nagy népszerűségnek sohasem örvendtek, de különösen ebben a korban nem.

Az összeütközés főoka abban rejlett, hogy a korona a város évi adóját a várbirtokosoknak engedte át valószínűleg hozzájárulásként a vár jókarban tartásához. Ezen adó kvantuma és behajtási módja

*) Pálffy Kata alapító-levele Trencsén vármegye levéltárában. Történeti jelentőségű iratok, I. 133/1609. Ad Gymnasium Baanovicense.

**) L. II. ábrát.

körül nagy összeütközések lehettek Illésházy s a város között s megtörtént, hogy a városi polgárokat, kik vele dacolni merészeltek 1603. január 7-én, a legnagyobb hidegben, éjnek idején ragadta ki ágyaikból s hurcoltatta a vár tömlőceibe.²⁶⁾

A városnak mégis sikerült kieszközölni, hogy Mátyás főherceg 1601. június 20-án kelt s a pozsonyi kamarához intézett dekretumában elrendelte, hogy Trencsén város adóját ezentúl a kamara szedje de s fizesse ki Illésházynek „ne censum illum ulterius memorato Illyesházy pendendo quasi tributarii eius esse videantur. aut Jacturam aliquam Privilegiorum suorum habeant.“²⁷⁾ Ezen adót Pálffy Kata, férje halála után, a városnak engedte át jó tanulók megjutalmazására.

A viszony különben mindjárt akkor romlott meg köztük, mikor a várnak és tartozékainak Illésházy által történt megvétele után a város a birtokba vételnek ellene mondott. Illésházy a várost, mint a királyhoz 1602-ben intézett felterjesztéséből kitűnik, nem ismerte el szabad királyi városnak sem: „Constat Civitatem hanc non esse ex liberis Civitatibus Corone Regni unam, sed ante paucos annos vicum piscatorium fuisse Arcis Trenchin. Postea tandem a Divis Regni Hungariae olim Regibus adeptam esse.“²⁸⁾ Jobbágyainak büntetés terhe mellett tiltotta meg, hogy a városba élelmi szereket szállítsanak és a Vágban halászó városiakra rájuk lövetett.

Rudolf 1602-ben Forgács Ferenc nyitrai püspökből, Joó Jánosból és másokból álló bizottságot küldött a viszályok kiegyenlítésére, amelyek az Illésházyak birtoklása alatt szakadatlanul tartottak. A vár erődtímenyeinek és tartozékainak kellő közepében fekvő szabad királyi városnak sajátos helyzete kiapadhatatlan forrása volt az összeütközéseknek, amelyek minden Illésházy alatt szüntelen kiújultak s a hevesebb, erőszakosabb természetű Illésházy Gáspár és György alatt borzasztó jelekben nyilvánultak. A határösszeütközések, vitás épületek, a Vág hídja, a városnak vámszedési joga, a Vágon a halászat és a tutajozás joga, később a vallási ellentétek újabb és újabb anyagot szolgáltatottak a viszálykodásokra s a vármegyei levéltárban temérdek irat szól a hosszadalmas pörökről, processusokról, tiltakozásokról s a mindkét részről való felterjesztésekről úgy a királyhoz, mint a vármegyéhez.

Illésházy nádor egyenes utódok hátrahagyása nélkül halt el s ennek következtében roppant vagyona megoszlott. Az özvegy, Pálffy Kata, a házasságába magával vitt nagy vagyont visszakapja s arról saját rokonai közt tesz osztályt, a szerzett vagyon, közte a trencsényi vár és uradalom s a trencsényi és lipcsei főispánság a nádor öccsének, Ferencnek ifjabb fiára, Illésházy Gáspárra száll. A vármegye nem szívesen fogadja az új főispánt. Jobb szeretne megyebeli embert, de Pálffy Kata résen áll s az 1609. szeptember 9-i kongregáción tiltakozást jelent be.

Az ügy a király elé kerül s II. Mátyás 1610. január 10-én kelt leiratában Illésházy Gáspár jogait a főispáni székre nemcsak elismeri s helybenhagyja, hanem kijelenti, hogy a főispáni méltóság mindaddig az Illésházynak illeti, amíg a családnak egy arra alkalmas sarja van; „... ac in casu defectus seminis eiusdem uni ex reliqua familia Illésházyna idoneo“ s egyúttal Illésházy Gáspárnak a grófi méltóságot adományozza.²⁹⁾

A 17. század első fele a vallási küzdelmek és vallásháborúk jegyében folyik le a Habsburgok jogara alatt lévő országokban, tehát hazánkban is. II. Ferdinánd trónraléptével osztrák és német földön megindul az ellenreformáció s a protestantizmus mely hazánkban a 16. század végén s a 17. század elején annyira túlsúlyra jutott, hogy egymásután két protestáns: Illésházyt és Thurzó Györgyöt volt képes a nádori székbe emelni, túlsúlyát féltve, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt fegyverrel kezében siet a II. Ferdinánd által fenyegetett német protestánsok megsegítésére.

A protestantizmus erős gyökeret vert a Vág völgyében is. A két protestáns nádor a vármegye két leggazdagabb és legtekintélyesebb családjából kerül ki.

Egyébként is a vármegye főuri családainak legnagyobb része az új vallásnak híve s ennek következtében a „cuius regio, eius religio“ elve következtében a vármegye lakosságának túlnyomó részét az új hitre vonják uraik, melynek első szervezése a vármegye területén történik. Thurzó György nádor 1610. március 28-ra a felvidék tíz vármegyéjének protestánsait Zsolnán zsinatra hívja egybe, melyen 16 cikkelyben megállapítják az új egyház szervezetét s megválasztják a superintendenseket. Az 1610. május 7-én tartott kongregáció jegyzőkönyvébe a 16 cikkelyt szóról-szóra beigtattatja.³⁰⁾ 1616-ban Biccseán tartanak egy másik zsinatot.

Az új hit túlsúlyra jutott Trencsén városában is, hol a vár hatalmas uraiban erős pártfogóra talált. A katolikusok üldözése valamint az egész vármegyében, úgy Trencsén városában is napirenden van. 1610-ben a protestánsok elveszik az ősrégi katolikus templomot, a két temetőt, kiszorítják a katolikusokat a hivatalokból sőt 1610. augusztus 30-án Illésházy Gáspár a katolikus lelkészt, Raymannt a plebánia-épületből is kiszorítja.

E körülmény irányítja a megye s a város állásfoglalását a kitört harcokban s mindkettő Bethlenhez szít, habár meggyőződésüket az osztrák örökös tartományokhoz való közelségüknél fogva nincs mindig módjukban követni. A városnak különösen nem. Az ő magatartását teljesen a várur szabja meg. Midőn 1621-ben híre jár, hogy Thurzó Imre haddal közeledik a város felé s megadásra fogja szólítani, a

város követséget küld hozzá s kéri, hogy ne kívánja addig a város meghódolását, míg a vár urával meg nem egyezett. A város, mely a legkisebb és a legszegényebb a szabad királyi városok között, Bethlen ügyének akadályára úgy sem lehet.

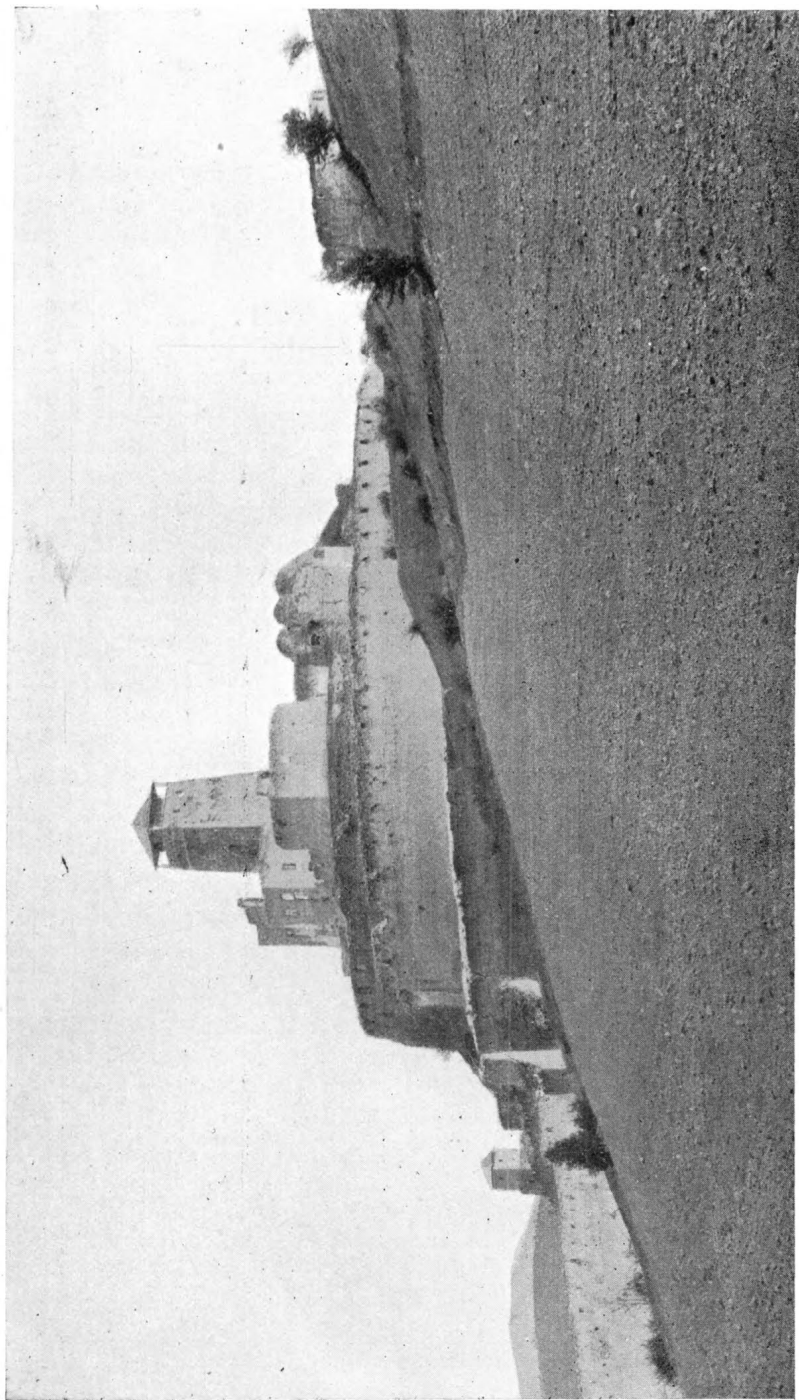
A városnak legfőbb hivatása a nemzeti felkelések idejében egész Rákóczi Ferenc szabadságharcának lezajlásáig az, hogy menedékhelye lesz a környék és a szomszédos vármegyék nemességének, mely e nehéz időben feleségstül, gyermekestül menekül Trencsénbe, mely ez időben egy oldalról a Vág, három oldalról a vár és részben saját, illetve a várral közös erődítmények által védelmezett az Északnyugati felföld legerősebb helye volt s úgyszólván abszolút biztonságot nyújtott.)*

Illésházy Gáspár különben sógorával, a nagytehetségű, külföldi egyetemeken tanult fiatal Thurzó Imrével egyetemben — ha valamivel később is — szívvel-lélekkel csatlakozik Bethlenhez s mint Bethlen hadainak főkapitányai, a harctéren is kivették részüket a küzdelemből. A földrajzi helyzet elképzelhetetlenül nehéz viszonyokat teremtett úgy ezen mint a későbbi harcok folyamán a Vág völgy számára, amelyből sem éléslátás, sem furfang nem nyújtott utat a szabadulásra. A küzdő feleknek mindegyike feltétlen meghódolást kívánt e területtől, mely mintegy határmezsgyéje volt a harcoló felek terrenumainak. A küzdelmek hullámai át-átcsaptak rajta s a hadi szerencse minden legcsekélyebb szeszélyétől oka volt remegni, mert az reá nézve végpusztulást jelenthetett.

Bethlen készülődéseinek hírére a nádor 1619. szept. 6-án megparancsolja a városnak, hogy ostromállapotba helyezkedjék; minden polgár lássa el magát puskával, karddal és egyéb fegyverrel s a következő csütörtökön a belvárosban álljon ki szemlére; a házzal bíró özvegyek maguk helyett férfit küldjenek s a polgárság birtokvesztés terhe alatt jobban, rosszban tartson ki. A bíró rendkívüli hatáskörrel ruháztatik fel.³¹⁾

Ugyanazon hó 29-én a megye elhatározza, hogy Bethlennek hódoló levelet küld s egy hónappal rá már Thurzó Imre kényszeríti Trencsént hűségesküre. Nem csoda, ha ily körülmények között forró vágyakozás szállja meg a szíveket a békének messze elszállt fehér galambja után, melynek megható nyilvánulásai a városi jegyzőkönyvben a következő sorok: „Discute Bella Deus crudelia his diebus, Et fac, ut in nostris floreat alma quies.“

*) „Arcenses enim facile manu armata invadere, omnia in praedam convertere, imo etiam incinerare eandem et in nihilum redigere possent, sique et ipsa Civitas et quam plurimi domini nobiles, qui illuc cum carissimis uxoribus et liberis tutoris permansionis ergo confluerint, insperata damna perpassi oppressique, eo augustiarum redigerentur, ut tempore necessitatis vel sibi ipsis, vel Regno nulli auxilio esse possint.“ (1621. szept. 27. Trencsén város a. é. jkben.)

V.) A trencsényi vár

nyugati ostromolható oldala a Szapolyai-féle bástyákkal. Az előtérben a fensík, hol a város egykor feküdt.

Bethlennek sikerei, október 14-én Pozsonynak és a szent koronának kézrekerítése eldöntötte a Vág völgy sorsát. Okt. 16-án Trencsén összes polgárai hűséget esküsznek Bethlennek s a város védlevelet kap. Dávid Pál prépost és szkalkai apát, Ferdinánd híve, külföldre menekül s Thurzó Imre szeptember 29-én Biccseről rendeletet küld a városnak, melyben kijelenti, hogy mindazoknak javai, akik az országból eltávoznak, konfiskáltatni fognak s a Bethlentől reáruházott hatalomnál fogva elrendeli, hogy a szkalkai apátságban lévő bort és zabot szolgáltatassa ki a város Kállnay Ferencnek. Dávidtól az apátság is elvételre került. 1622-ben azonban visszanyerte.⁶²⁾

A vármegye és a város Bethlen kívánságára ismételve segítyezik őt haddal. A város követei részt vesznek az 1619-i pozsonyi országgyűlésen — hol három hónapig őrzik a szent koronát, — úgyszintén a besztercebányain.*) A vármegyének nagyon sok bajt okozott Homonnay György, Ferdinánd hadvezére, ki lengyel és kozák hadakkal pusztította a vármegye felső részeit. A vármegye 1620. február 14-én Belluson tartott kongregációjában Dávid János alispán előterjesztésére elrendeli, hogy a Galicziába és Sziléziába vezető utak és szorosok fával és kővel eltorlaszoltassanak s Bethlentől is segítyt kérnek. Ennek dacára a lengyel földön, valószínűleg mérgezés következtében elhunyt Homonnaynak Ferdinánd számára fogadott lengyel-kozák hada Zsolna külvárosát felgyújtja, vagy 80 embert levág, pusztít és rabol. A büntetés azonban csakhamar utóléri őket. A megyei hadak egyrészüket a Vágba szorítják, a többit levágják, úgyhogy csak kevesen érik el rendeltetési helyüket.⁶³⁾

A lengyel becsapások még ezután is napirenden voltak, úgy hogy Bethlen Árva, Turóc, Liptó és Trencsén vármegyékben felkelést rendel ellenük s vezéréül Illésházy Gáspárt nevezi ki. Trencsén vármegye szeptember 24-i kongregációján 200 lovasból és 400 gyalogosból álló had felállítását rendeli el.

A trencsényi vár és város erős falai által nyújtott védelmet és biztonságot többször igénybe veszik e háborúk folyama alatt Bethlen Gábor német szövetségesei. 1621. szeptember 6-án Bethlen felszólítja

*) A követeknek ez országgyűlések lefolyásáról szóló jelentései be vannak vezetve az a. é. városi jkbe. Szokásban volt abban az időben, hogy a város az előkelőségeknek safránnal kedveskedett, melynek termesztését a várhegy mögött és alatt elterülő földeken nagy mértékben üzte s melynek emlékét a Na Seřráníčkach elnevezés máig fentartotta. 1601-ben Szuhay István egri püspök, a kamara elnöke a királyi udvar számára kér safránt, 1518-ban Forgács Zsigmond nádornak küld ajándékba. Egy font safrán értéke 8 forint is volt. (L. Kamin: Von den Angelegenheiten und Gebrauchen in dem Trenchiner Comitате und der k. Freistadt Trenchin, 81—82. ll. s a városi a. é. jk.)

a várost, hogy, mivel János György, brandenburgi választó, Frigyes cseh király hadvezére pénzverő hivatalnokokat és kézműveseket óhajtana Trencsénbe küldeni „pro conficienda et cudenda omnis generis moneta“, fogadja a város azokat szívesen és adjon nekik megfelelő szállást és helyet. Szeptember 7-én maga János György, brandenburgi választó ír és ugyanarra kéri a várost és jelzi, hogy Unsinn Tóbiást „aerarii nostri militaris praefectum“ fogja ideküldeni. A város a Popellházat — a később jezsuita-konviktus s a mai városi bérház helyén — jelöli ki számukra.³⁴⁾ 1621. augusztus 16-án jelzi Bethlen a városnak, hogy a Csehországból elmenekült Berbirstorf Ernfriednek, a bukott Frigyes cseh király egyik főemberének családja fog Trencsénbe érkezni; felszólítja a várost, hogy fogadja azt szívesen s a királyi adóból hetenként 16 forintot fizessen ki neki; ugyancsak elrendeli, hogy a királyi adóból a város 100 forintot fizessen a protestáns lelkészeknek, kiket — féltvén az üldözéstől őket, — Trencsénbe küldött.*³⁵⁾

A vár által nyújtott szinte abszolút biztonságban kereshetjük annak okát is, hogy a nikolsburgi béke egyik pontja a Bethlen által kiadott szent korona ideiglenes lakóhelyéül Trencsént tűzi ki s így a város abban a ritka kitüntetésben részesül, hogy a magyar királyság legdrágább ereklyéjét, a magyar állameszme szent szimbolumát falai között őrizhette. Január 10-én királyi leirat jelzi a városnak a szent koronára vonatkozó megállapodást s trencséní lakóhelyéül a városházát jelöli ki s elrendeli, hogy a város klenódiumai addig a bíró házához vitesse-
senek s ott őriztessenek.

Április 5-én d. u. 5 órakor érkezett meg a szent korona Kassáról, illetve az ecsedi várból. Kiséretében voltak Révay Péter koronaőr és turóczi főispán, Pyber János, székesfehérvári püspök, Czobor Imre és Ostrossics János nagyszámú katonasággal. Trencsén megye határánál a vármegye küldöttei fogadták nagy ünnepséggel, „splendido et insigni equitum et peditum stipatorum comitatum ingressus est.“

*) Mikor a fehérhegyi csata után a győztes hatalom megkezdte a visszatörölést kegyetlen munkáját, a társadalom minden rétegéből számosan menekültek Bethlen és Illésházy Gáspár oltalma alá a Vág völgyébe. Idetartoznak a Zahradeczky és Reichenberg grófi családok és a Czeizel, Meltzer, Custos, Spolsky, Livy, Konopitzky stb. ma már nagyrészt kihalt családok. A Morvaországból kiűzött heruhettek szintén Illésházy Gáspárnál találnak oltalmat, ki Czobolyfalván (Szoblahó) telepít le sokat közülök. A török hódoltság részekről is szakadatlan tart a birtokából kivert nemesség beszivárgása a Vág völgyébe s Trencsénbe. Ilyenek: az Eszterházy, Baracska, Vizkelethy, Bogády, Szilányi, Marezibányi, Serényi, Bársony, Motesiczky, Zongor, Bossányi, Bona, Petróczy, Leszenyei, Kubinyi, Somody stb. családok. E menekülők refugiuma a vármegye két legbiztosabb helye, Beczkó és Trencsén volt, hol a legnagyobb részük házat és polgárjogot szerzett. (L. Kamin, 104-105. ll.)

Előbb a városi tanács, majd április 14-én az egész városi polgárság esküt tett, hogy a szent koronát élete árán is megvédelmezi.)*

A szent koronát — a kir. leirat rendelkezése értelmében — először a városházán (ma a Főtér 13. szám alatt Kostyál-féle ház) helyezték el egy boltozott szobában, melynek ablakát hármassal vasrács, hármassal ajtaját tíz kisebb és két nagyobb lakat védelmezte. Ez a helyiség azonban nem tetszett a koronaőrnek, mert közvetlen szomszédságában nem volt helyiség, melyben ő lakhatott volna.**)

Ezért később este átvitték a szent koronát Suskovics Mihály bíró házába (ma Főtér 6. sz. alatt Fried-féle ház) s itt őrizték teljes tizenhárom hétig. Révay Péter koronaőr, kit a város szép billikkel ajándékozott meg, a megye pedig eltartására minden négy portától egy mérő búzát és egy csirkét rendelt, június 14-én elhalálozik. Június 18-án ír III. Ferdinánd és Thurzó Szaniszló nádor a városnak, hogy a szent koronát illő tisztelettel kísérik ki a városból. Elvitelére a király Pyber Jánost, Czobor Imrét és Ostrossics Istvánt, a rendek pedig Petrőczy Pált és Pálffy István és Apponyi Pál koronaőröket rendelik ki, kik július 6-án szállították el a szent koronát Pozsonyba.

A nikolsburgi béke azonban nem hozta meg az országnak az annyira szükséges és óhajtott békét. A harmincéves háború tovább dühöngött Németországban és újabb beavatkozásra bírta Bethlen Gábort és a magyar protestánsokat. 1623. augusztus 18-án Thurzó Szaniszló nádor Pöstyénből rendeletet küld a városnak, hogy ötven embert küldjön a király seregébe, s egyszermind elrendeli a polgárság felfegyverkezését s a városnak védelmi állapotba való helyezését. A bajokat tetézte az, hogy az alsó járásban kitört a pestis. A város, mely zsúfolva volt a háborús hírek hallatára falai közt védelmet kereső megyebeli nemességgel, erélyes óvintézkedéseket tesz a vész elhárítására: az alsó kaput elzáratja, a heti vásárokat beszünteti, a városba vezető útakra őrséget állít s a nemesség által behozott élelmi szereket összeszedeti s a városházán őrizteti. 1625-ben a Vág rendkívüli áradása egy egész utcát elpusztít és két hidat magával ragad.

1626. szeptember havában a háború hullámai Trencsénbe is átcaptak. Bethlennek és külföldi szövetségeseinek hadi tervük az volt, hogy Mansfeld és János Ernő veimári herceg hadai a magyar határ-

*) A tót szövegű eskümintá, a királyi és nádori leiratok, nemkülönben a szent korona itt tartózkodására vonatkozó adatok a város 1622-i jegyzőkönyvében a következő cím alatt: *Sacrae angelicae et apostolicae Regni Hungariae Coronae Civitas Trenchin hospitium praebet.*

**) Ez adat kétségtelenné teszi, hogy a szóban forgó helyiség nem az emeleti szobák egyike, hanem a földszinten, a kapubejárat mellett lévő terem volt, mely ma bolthelyiségül szolgál.

szélen egyesüljenek Bethlen hadaival. E hadi tervet azonban Wallensteinnek Desau-nál nyert győzelme megghiúsította. Mansfeld ugyanis csak hadserege roncsaival, mintegy 8000 emberrel lépte át a magyar határt s az időközben Szécsényig visszavonult Bethlennel egyesülni törekedett. A körülmények sajátságos találkozása folytán a trencsényi vár urának, Illésházy Gáspárnak feladata lett Mansfeld hadait Bethlenhez vezetni s viszont Trencsén városnak kellett volna ezt az egyesülést, illetve Mansfeld hadainak a Vágon való átkelését megakadályozni.

Szeptember 19-én ugyanis a város levelet kap Wallensteinől, a nádortól és a beczkői várból, melyekben figyelmeztetik, hogy Mansfeld Morvából a hrozinkói szoroson át törekszik Bethlenhez eljutni; meghagyták, hogy a városba be ne bocsássa, a hidat pedig rombolja le, máskülönben Trencsén a király ellen lázadók közé soroztatik.³⁶⁾

A parancsokat osztogatni azonban jelentékenyen könnyebb feladat volt, mint azokat teljesíteni. Hogy a város a vár ellenében valamit tegyen, azt a város és a vár közt lévő viszony, melyet más helyen részletesen vázoltunk, kizárta. Hogy tehát a város a vár ágyúi által védett hidat le nem rombolhatta, az természetes. Illésházy Gáspár a trencsényi hídon vezeti át Mansfeld hadait s ügyes kalauzolása mellett az szerencsésen elér Szécsénybe.³⁷⁾

A háború hullámai lassanként lecsendesedtek. 1627. július havában Jakusics György szerémi püspök és Forgács Péter koronaőr jönnek a király nevében Trencsénbe, hogy a polároktól a hűségeskűt kivegyék. Ugyanakkor nyer bocsánatot Illésházy Gáspár is, Bethlennek rendületlen híve, ki 1626, július 5. óta — neje Thurzó Ilona, Thurzó György gróf nádor leánya volt — mint a Thurzó nádor örökösei által az árvai vár és uradalom élére megválasztott igazgató — a fiatal Thurzó Imre gróf még 1621-ben, élete virágában meghalt — az árvai főispáni méltóságot is viselte.^{38 *)}

*) Ez időben történik először említés arról, hogy a vármegyének a városban háza van. 1607. előtt a vármegyei kongregációkat rendszeren a várban tartották, 1607. után pedig a vármegye egyes községeiben: Illaván, Belluson, Dubniczon, Vágbeszterczén stb., az alispán vagy a főjegyző birtokán. 1633-ban a vármegye 206 forintot megvásárolta Bona Miklós házat (ma 38. 72. és 73. számmal jelzett s a Főtér, a Badik-féle ház átvezető kapúköze s a Váralja-utca által határolt háztömb, melynek a Főtér felé néző homlokzatát a Badik-féle ház alkotja.) A megye azonban reversalist kénytelen adni, hogy a város szabadságait és kiváltságait tiszteletben fogja tartani. E házak tözsomszédságában a vármegye még egy házat vásárolt (ma a Főtér 39. sz. a. Chladek-féle ház) és az egész háztömböt még ugyanazon évben elcserélte az Illésházy grófoknak a felső kapú mellett a városfalakra épült három házával, amelyeknek helyén azután a mai vármegyeház Mária Terésia alatt felépült s amely házakban ezután a megyegyűlések rendszeren tartottak.

Jegyzetek.

- 1) Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria, p. 173.
- 2) Mednyánszky: Malerische Reise auf dem Waagflusse, 162. l.
- 3) Trencsén vármegye levéltárában: Történeti nevezetességű iratok 26/1551.
- 4) Art. diet. XXXVII. anni 1556.
- 5) Starek, 1860. évf. 14—16. ll. s a város a. é. számadás és jegyző-könyvei.
- 6) Károlyi Árpád: Illésházy hűtlenségi pöre.
- 7) U. o. 39. l.
- 8) U. o. 122. s köv. ll.
- 9) U. o. 143. l. és a „Querela Hungariae“.
- 10) U. o. 152. l.
- 11) Prot. com. Tr. 1604—12.
- 12) Szilágyi S.: Bocskay és Illésházy levelezése 1605—1606. Tört. Tár. 1878.
- 13) Károlyi: 160. l.
- 14) Kamin: 39. és köv. ll.
- 15) Prot. com. Tren. 1604—1612.
- 16) Illésházy levele 1605. jún. 6. Tört. Tár. 1878. 7. l.
- 17) Városi a. é. jk.
- 18) Másolata Trencsén város levéltárában.
- 19) Levele Bocskayhoz 1606. jan. 10. Tört. Tár. 54. l.
- 20) Városi a. é. jk.
- 21) Károlyi: 160—161. ll.
- 22) Hormayer-Mednyánszky: 80. l.
- 23) Szalay IV. k. 450—51. ll.
- 24) Hormayer-Mednyánszky: 80. l.
- 25) Városi a. é. jk.
- 26) Károlyi: 25. l.
- 27) Bevezetve a város a. é. jk-be.
- 28) Másolata Trencsén város levéltárában.
- 29) II. Mátyás adománylevele bevezetve Protoc. com. Tren. 1677—1692. 134. l. Illésházy György végrendelkezése alkalmából.

- ³⁰⁾ Prot. com. Tren. 1604—1612.
 - ³¹⁾ A leirat Trencsén város levéltárában.
 - ³²⁾ Kamin, 79. l.
 - ³³⁾ Szalay, IV. 531. l. és Závodszy 376. l.
 - ³⁴⁾ Bethlen Gábor s a brandenburgi választó levele bevezetve a városi a. é. jk-be.
 - ³⁵⁾ Bethlen rendeletei Trencsén város levéltárában.
 - ³⁶⁾ A levelek Trencsén város levéltárában.
 - ³⁷⁾ Szalay IV. 557—558. ll.
 - ³⁸⁾ ifj. Kubinyi Miklós: Árva vára, 124—125. ll.
-

NEGVEDIK FEJEZET.

A trencéni vár I. Rákóczi György felkelése és az 1663—4-ki török hadjárat idejében. — Az ellenreformáció Trencsénben. — A jezsuiták betelepítése. — Illésházy Gáspár halála és fiainak, Gábornak és Györgynek visszatérése a katolikus hitre. — Egy temetés az ellenreformáció idejében. — Illésházy György, az ellenreformáció előharcosa. — Összeütközések a vár és város között. — Az Illésházyak a vár ágyúival argumentálnak. — A török veszedelem közeledése. — A trencséni, nyitrai és barsi nemesség menekülése Trencsénbe. — A vármegyébe vezető szorosok elzárása. — A lehotai kapú, a „Jarcki“. — A török becsapás. — A Vágvölgye a török behódolás küszöbén. — Német őrség a várban. — Az újbári pasa levele és a város válasza. — Illésházy György a királynál a várost a törökkel való cimboráskodással vádolja. — A német katonaság kihágásai. — Kivonulása a várból.

III. Ferdinánd trónralépte 1637-ben nem hozta meg az annyira szükséges békét az országnak. Külföldön a harmincéves háború a svédek beavatkozása folytán egyre dühöngött s nehéz napok virradtak a Vágvölgyére is a harctérhez való közelségénél fogva különösen akkor, mikor Bethlen példájára I. Rákóczi György is szövetségre lép a franciákkal és svédekkel és Nagykállóból csatlakozásra szólítja fel a felvidéki vármegyéket a protestánsok sérelmeit hangoztatva. A haditerv szerint Rákóczi hadai a morva határszélen akartak a svédekkel egyesülni s így a Vágvölgye, ha nem is a harc színtere, de az átvonuló hadaknak valóságos országútja lett. A megyében táborozó és átvonuló német katonaság nagy károkat tesz, sőt az 1644. február 16-án Trencsénben tartott megyei kongregáció a német katonaság féktelenkedései következtében kénytelen hirtelen széttoszolni. A király azt követeli a

várostól, hogy a hídat bontassa le s mikor ez ezt megtenni vonakodik, összes privilégiumai elvételével fenyegeti meg.

A megyére is nehéz terheket rónak. Kénytelen telekkatonaságával a turóczi és árvai szorosokat őriztetni, a megyében elszaporodott rablók üldözésére 100 főnyi katonaságot állandóan készenlétben tartani, insurrekcióját s a portánként beszedett élelmi szereket a bányavárosokban Rákóczi ellen küzdő császári sereghez küldeni. 1645-ben a Bajmócznál táborozó császári hadak fővezére, Puchaim Kristóf nagy mennyiségű szénát és szalmát kér.¹⁾

1645-ben nagyobb erővel újul meg a küzdelem. Puchaim Kristóf seregét a svédektől fenyegetett Bécs védelmére rendelik s így a Vág-völgye is megnyílik Rákóczi hadvezérei előtt, kik egyesülnek a Brünnt ostromló Torstensonnal s Bakos Gáspár, Rákóczi egyik alvezére, 1645. június 27-én a vármegyétől partikuláris insurrekciót követel a Sziléziából Budatin vidékére betört s a Budatin várához tartozó falvakat pusztító németek ellen s ezt a vármegye ki is állítja.²⁾

A trencsényi vár urai, ha nem is nyíltan, de titokban a felkelőkkel tartottak. Erre bizonyosság az a tény, hogy Bakos Gáspár 1645. július 13-án Hodolinból kelt levelében Illésházy Gábor embereit: Mérleg Gáspárt és Rajcsányi Gábort megjutalmazza hű szolgálataikért feltételeken a fejedelem jóváhagyásáig.

Az 1645-i linzi béke véget vet hazánkban is ama háborús mozgalmaknak, amelyek a harmincéves háborúval párhuzamosan folytak s a nemzet erejét és figyelmét a létét állandóan írtó töröktől elvonták. E küzdelmekben a trencsényi vár — kivéve Bocskay alatt történt bevételét — nem volt ugyan közvetlen harcok színhelye; a küzdelmek ugyanis nagyobbára az Alsó-Vág mentén, Pozsony körül s az Ausztriával szomszédos részekben folytak, de az Illésházyaknak a felkelők ügyéhez való csatlakozása jelentékenyen elősegítette e küzdelmek kedvező kimenetelét.

A 17. század második felében új korszak kezdődik a sok vész és vihart látott vár életében, amennyiben a török hatalom újabb előnyomulása alkalmával Érsekújvár, Nyitra, Léva és más erősségek eleste után mint végvár védelmezi a többi trencsényi várakkal együtt a Vág vonalát és megmenti a végleges behódolástól.

A linzi béke évében történik a jezsuitáknak betelepítése Trencsénbe s veszi kezdetét Trencsénvármegyében az ellenreformáció. A jezsuita kollégium megalapításának érdeme Lippai Györgynek, az esztergomi érseki székhelyen Pázmány utódjának, Püski János nyitrai püspöknek és szkalkai apátnak nevéhez fűződik, ki 1644-ben III. Ferdinánd király engedelmével a szkalkai apátságot a jezsuitáknak ajándékozza. Lippai a nagyrészt protestánsokból álló városi tanács

minden ellenzése dacára is Trencsénbe vezeti őket s nagy alapítványjaiból, nemkülönben más jötevők adományaiból nagyszerű kollégiumot s fényes templomokat emel.)*

1648-ban halt meg Illésházy Gáspár, a vármegye főispánja és a trencsényi vár ura.**)

Két fiút hagyott hátra: Gábort és Györgyöt. Még az ugyanazon év április 27-én tartott kongregáción az alispán előterjesztette, hogy mivel Illésházy Gáspár idősb fiát Gábort jelölte meg utódjául a főispáni széken, a vármegyei rendek válasszák meg és eskessék fel. Többen tiltakoztak e szokatlan s törvénybe ütköző eljárás ellen, de mégis az alispán előterjesztése értelmében határoztak s ezt jóváhagyás végett a királyhoz felterjesztették.^{3)***)}

A király leiratában rosszalását fejezi ki ezen eljárás felett, mely királyi jogait megsértette „quia Gabrielem Illésházy in munus supremi Comitatus non saltem elegerint, verum etiam confirmaverint“.⁴⁾ A rendek, hogy a dolgot jóvátegyék, elhatározzák, hogy feliratban kérnek elnézést és bocsánatot s ezt küldöttség útján terjesztik a király elé. Ezen időre esik az Illésházy család trencsényi ágának a katolikus hitre való visszatérése. Illésházy Gábor áttérését Pető Gergely 1665-re teszi; öccsének, Györgynek azonban korábban, még 1551 előtt kellett áttérnie, mert az ugyanezen év április 7-én tartott vármegyei kongregáción Kalinszky Joachim, illavai prédikátor, egyszersmind Trencsén, Liptó és Árva vármegyék superintendensének panaszát tárgyalják, mely szerint Illésházy György a tepliczi, Illésházy István és Pálffy Kata által alapított protestáns templomban misét mondát⁵⁾; 1652-ben pedig Trencsénben a jezsuitáknak ajándékozza templom helyéül a Bársony-féle házat.

Az összeütközések okait érdekesen világítja meg még két eset. Trencsén város protestál az ellen, hogy Illésházy Gáspár hajói a Vágon közlekednek, mert „nemini praeter ipsos in territorio eorum licitum sit intervenire cymbas vel aliquod navigiorum“. (Protest. civium Trinch. contra Gasparum Illéshazy. Trencsénvárm. levélt. Fasc. Arcis et Civitatis Trenchin N. 15.)

*) Hogy Trencsénben már a legrégibb időben volt magasabb iskola, azt töredékes adatok bizonyítják. Így I. Lajos király 1351-i privilegium-levelében bizonyos János említettik, mint „Scholae Rector“. Ezt bizonyítják a régi jegyzőkönyvek, melyek iskolai felügyelők „inspectatores Scholae“ választásáról beszélnek. Hogy ez adatok nem alsófokú iskolákról szólnak, azt abból gyaníthatjuk, hogy 1596-ban a tanulók a mesterlegényekkel civódásba keveredtek, melyben az utóbbiak nemcsak a rövidebbet húzták, hanem a tanács arra is kényszerítette őket, hogy a tanulóktól bocsánatot kérjenek. (V. a. é. jk.)

**) Alabastrom-szobra a plébánia-templom Illésházy-kápolnájában van.

***) Az ifjabbik fiú György Liptóvármegye főispáni székében követi atyját, de mint az Illésházy-vagyon kormányzója állandóan a trencsényi várban tartózkodik, sőt a török becsapása idején a várban ő parancsnokoskodik.

Ugyancsak panaszt tesz Trencsén város az úriszék előtt, hogy Hodossy András, Illésházy Gáspár várnagya őket gyalázzal illette „ignominiis se tractavit“. (U. o. N. 47.)

De korábbi áttérésére vonatkozólag van még egy adatunk, mely egyúttal érdekesen világítja meg, a jezsuiták és a lutheránusok között a városban folyó elkeseredett küzdelmet. 1645-ben elhal a grófi párnak kicsiny fia, István. A város a jó szomszédságra való tekintettel megengedi, hogy a kis halottat a lutheránusok birtokában levő vártemplomban temessék el, — de az evangélikus szertartás szerint, a katolikus szertartást pedig végezzék a városon kívül. A gróf intézkedése folytán a Nemsováról megérkező gyászmenetet azonban a jezsuiták fogadták, kik a holttestet nem a rendes úton, hol az evangélikusok várták azt, hanem átjárókon és egyéb járhatatlan helyeken vitték fel a templomba s ezáltal az evangélikus szertartást megzavarták.)*

Az Illésházyak áttérése a protestánsokat, úgy a városban, mint a vármegyében legfőbb támaszuktól fosztja meg. A majdnem teljesen protestáns város és a vár hatalmas urai között a viszony — mely a már tárgyalt okoknál fogva barátságos sohasem volt — lassankint nyílt ellenségeskedéssé fajul s az összeütközések közöttük csakhamar napirenden lesznek.**)

*), nos in templo superiori usitatis et antiquis Evangelicorum ceremoniis studio bonae vicinitatis ducti sepelire concessissemus. Cum autem dictus Ill. comes circa praemissas exequias Catholicorum Ceremonias (quas extra Civitatem peragi et continuari debuissent), in Civitate nostra Patribus Jesuitis peragendas dedisset, corpusculum exanime non per illam viam, per quam Evangelici progressi fuissent, sed declinando ab ea, per domos et impervia et inconsueta loca in sui absentia per suos deduci curasset, sicque consequenter Ceremonias Evangelicorum turbare permisisset.,“ (Protestatio fisci Civitatis Trenchiniensis contra Georgium Illésházy, 1645. Trencsénvármegye levéltárában. Fasc. arcis et Civitatis Trenchin, N. 102.)

**) Hogy mily nehéz volt a kisdéd s a vár erődítési rendszerébe belekapcsolt város helyzete a vár uraival szemben, arra nézve jellemző esetet mond el a városi jegyzőkönyv. 1619. október 1-én Várkonyi Simon, a szkalkai apátság javainak Trencsénben lakó provisor, Illésházy Gáspárnak egyik szolgáját Zomorai Balázst, ki Apátfalváról, az apátság birtokáról szénát lopott és hozott Trencsénbe, meglötte. A sebesültet a várnak a városban lakó orvosához vitték, a tettest pedig kulesárjával Drozd Istvánnal együtt a városi börtönbe zárták. Csődület támadt s egyszerre csak jön a várból szolgálai és katonái kíséretében Illésházy Gáspár s követeli a tettes kiszolgáltatását. A bíró kérlelő és csillapító szavai süket fülekre találnak nála s vad haraggal távozik. A bíró a városi jegyzőt s egy másik polgárt küld a várba a haragos várúr megengesztelésére, ezeket azonban minden törvény és jog lábbal tiprásával lecsukatja. Egy másik engesztelő küldöttség a töltött s a városra irányított ágyuknál találta. A város — mit tehetvén egyebet — enged az erőszaknak s Várkonyit kiszolgáltatja. Nem csoda, ha a városi jegyző a következő keserűen hangzó panaszban tör ki: „Istique afflictiae Civitatis perpetui et indefessi impetitores sunt fluvii rapidissimi et Arcenses Civitatis non temper faventes“.

A kiélesedett vallási kérdéseket azonban leszorította a napirendről az a veszedelem, mely a török részéről fenyegette a Vág völgyét és Trencsént. II. Rákóczi Györgynek szerencsétlen lengyel hadjárata lobbantotta újra lángra a török háborúnak már-már kialvó félben lévő tüzét. Könnyelműbb, következményeiben véssesebb vállalkozást keveset jegyzett fel hazai történetírásunk Rákóczi e botor vállalkozásánál, melylyel nemcsak Erdélyt, a török és német lába alatt vérző Magyarország egyedüli védőbástyáját tette tönkre s juttatta a végromlás szélére, nemcsak családja hatalmának és önmagának sírját ásta meg, hanem Magyarországra is rázúdította a török háború veszedelmét és a török hódítást újabb és újabb területekre tolta ki. Ekkor jutott veszedelembe az északnyugati felföld is, mely a töröktől ezideig nagyobbára ment maradt.

A Kemény Jánosnak I. Lipót részéről nyújtott segítséget a török a béke megszegésének tekintette s 1663-ban megindította a háborút, melyben a szerencse újból a hanyatló török birodalom kardjához szegődik s melyben Zrinyi Miklós, horvát bán hősi küzdelme az egyedüli felemelő tény. 1663. aug. 5-én Forgács Ádám, érsekújvári parancsnok, elveszti a meggondolatlanul kezdett párkányi csatát, melyben Illésházy György gróf vezetése alatt a trencsényi hadak is részt vesznek.

Érsekújvár elestét nyomon követte Nyitra, Léva, Galgóc és más erősségek behódolása és így a török előtt két oldalt is út nyílt a Vág völgyébe és Trencsénbe, melyre 1656 óta a részint átvonuló, részint beszállásolt német katonaságnak, Plauta, Kob, Montecuccoli erzeideinek élelmezése iszonyú terheket rónak.

Emellett a szorosokat a lengyelek és sziléziaiak beütései ellen állandóan őrizni, a katonaság ágyúinak és málhájának tovaszállítására nagy mennyiségű fuvart előteremteni s a megyei hadakat is minduntalan kiállítani kénytelen. 1662-ben két ezred, a Caprara- és Fábri-féle feküdt a vármegyében s ezt kicsapongásaival, a föld népének zsarolásával a tönk szélére juttatta. Az 1662. július 12-i megyei kongregáció szívtettépő panaszokban fordul a királyhoz: „ob viscera Dei misericordiae exoramus, dignetur iam miserere nostri et Militiam a cervicibus nostris amovere.“^(*)

A megye egyébként más csapásoktól is szenvedett, amennyiben ugyanezen év nyarán a Vág rendkívüli áradása elöntötte a vidéket s egész falvakat sodort el.)*

*) A várhegy északkeletre kiugró meredek sziklafalán az Erzsébet-szálló által elfödve egy befalazott füke van, rajta kőbe vésett feszülettel. Szájhagyományok szerint ez a Vág 1662-i áradásának magasságát jelentené. E hagyomány azonban tévedésen alapúl. A Vág ily magasságra nem áradhatott, mert ez esetben az egész város elpusztult volna. Sokkal elfogadhatóbb egy másik tradíció, mely szerint ez a

Amint nyilvánvalóvá lesz, hogy Küprili Amhád nagyvezér Érsek-újvár megvétele tüzte ki a háború célját, aggodalommal néz Trencsén és a Vág völgye a jövő elé, hiszen az eddig csak hírből ismert török veszedelem a küszöbön volt. A török közeledésének hírére a nyitrai, honti és barsi nemesség menekül a Vág völgybe, nevezetesen Trencsénbe, melyet a trencsényi vár védelme alatt bevehetetlennek tartottak.

A vármegye helyzete rendkívül nehéz. Népessége szerfölött le-
apadt s emellett a rablók annyira elszaporodtak, hogy házakat, nemesi udvarokat fosztanak ki, úgy hogy a megye gyalogságát kénytelen ellenük küldeni, melynek élére Prileszky Mártont állítják, ki havonta 4 forintot kap.⁷⁾

A Garam és Nyitra völgyében dülő török hadak minden pillanatban betörhettek s ezért a vármegye nem küldheti hadait a Dunántúlról a Vág vonalának védelmére felrendelt Montecuccoli táborába, mert öntestét kellett védelmeznie; a párkányi vereség és Újvár ostrom alá vétele imminensé tette a török veszedelmet.

Ezért a megye az 1663. július 25-én tartott kongregáción elrendeli a Nyitrából Trencsénbe vezető szorosok elzárását és elsáncolását s őrzésükre hadakat rendel, melyeknek élére „vajdákat“ választ; „ut passus Jarcki, Machnác et Kraszna includantur, fossataque et aggeres antiqui reformantur“, az e szorosokban régtől fogva létező védművek kijavítását a vajdák kötelességévé teszi s e célra minden egyes portától két embert rendel. A muzsika, tánc és egyéb excessusok határozatlan időre vármegyeszerte betiltatnak. A szorosok őrzésére minden portától (négy jobbágy vagy nyolc zsellér-telek) 6 embert rendel s e hadaknak lustrációját (szemléjét) augusztus 16-ára tűzi ki a várostól északra fekvő legelőn.^{*)} E katonaságból a Jarcki-szoroshoz 440 embert, a krasznaihoz 416-ot s a Machnácshoz 282-et rendel.^{**)}

kiugró sziklafok abban az időben, mikor a Vág közvetlenül a várhegy szikláit mosta, a tutajosokra nézve igen veszedelmes volt. Egy tutajon utazó asszony e helyen halálos veszedelemben került. de csodálatos módon megmenekült s ő állította kegyeletből ezen emléket.

^{*)} A mai szigetnek nevezett katonai gyakorló-téren.

^{**)} Mindahárom szoros Nyitrából, illetve a báni völgyből — melynek megvédelmezését a vármegye kénytelen volt feladni — Trencsénnek a szorosan vett vágvölgyi részébe vezető út. A Jarcki Barát-Lehota község mellett volt ott, hol ma a bán-tapolcsányi vasút a hámososi völgyből a bániba átmegy.

Az egyes váruradalmak s járások katona-illetménye portánként van feltüntetve s e számok megdöbbenő bizonyosságai annak a pusztulásnak, melyre Trencsén vármegye lakossága a szakadatlan háborúk következtében jutott.

A Jarcki-szoros őrzésére katonát állít az alsó járás, kivéve belőle Beczkót, Kálniczot, Újfalut, Vieszkát és Kocsóczot, amelyek a Nyitrából bevezető hradekiszorost őrzik, 15^{3/4}-, a ledniczi vár 21-, Oroszlánkő vára 7- és a trencsényi vár 13 porta után. Az alsó járás portainak száma tehát 56^{3/4}.

A vármegye egyúttal elrendeli, hogy ágyújelzésre az összes nemesség álljon fegyverbe. Az augusztus 26-i kongregáció minden egyes portára 8 katonát vet ki s ebből a Jarckihoz 488, a Krasznához 500 és a Machnácsra 200 embert rendel.

A Jarcki-szorosban várták leginkább a veszedelmet, azért az egész nemesi insurrekciót ide rendeli a vármegye. Ugyanide jön a főispán, Illésházy Gábor lovasságával, valamint öccse, Illésházy György; a a hradeki szoros megőrzéséhez segélyadásra szólítják fel Révay Lászlót, Csejthe várának urát. A sáncok elkészítésére portánként négy embert rendelnek, vajdáknak pedig megválasztják: a Jarckihoz Ottlik Miklóst és Tarnóczy Andrást, a Krasznához Trsztyánky Jánost és Kvassay Istvánt, a Machnácshoz Jeszenszky Imrét.⁸⁾

Serényen készül a védelemre Trencsén városa is jól tudva, hogy a villámgyors török-tatár portyázó lovasság ellenében a külvárost és az elővárost a várnak és a hozzákapcsolt belvárosnak erős védművei meg nem oltalmazhatják.

Augusztus 17-én a tanács elrendeli, hogy míg a sáncok el nem készülnek, minden lakos hetenként egy garast fizet e célra; a gazdálkodók termékeiknek húszadát kötelesek beszolgáltatni; a városba menekülők kötelesek a maguk számára élelmi szerekről gondoskodni s több idegent a városba be nem bocsátanak; megteszik a szükséges óvintézkedéseket tűzveszedelem esetére, szóval készülnek a rendszeres ostromoltatásra.⁹⁾ Augusztus 24-én a belváros és a Vág között húzódó utca és az előváros védelmére még egy sáncot húznak*) s a városi (alsó) torony őrségét 10 puskás emberrel megerősítik.**)

A rendbontók felett a városi kapitány és a várból Lessenyei-Nagy Ferenc, nádori főjegyző látnak törvényt. Az esetleges ostrom alatt megrongált sáncok kijavítása az idemenekült nemesek soraiból Beniczky Ferencre és Horvát Györgyre, a városi polgárok soraiból pedig Lipszky Dánielre és Potucs Györgyre bízott. Szeptember 5-én Illésházy György kívánságára kijelölik a házakat, amelyeket telje-

A krasznai szoroshoz katonát ad: a középső-járás 25-, Kasza vára $7\frac{1}{2}$, a besztercei vár 29 és Illava vára $8\frac{1}{3}$ porta után. Ez összesen $69\frac{5}{6}$ porta.

A Machnácshoz katonát állít Bittse vára 22, Budatin 14 s a felső-járás nemessége 11 porta után.

A facskói szoroshoz Lietava vára, a zliechóihoz mindkét Podhrágy állít katonát.

*) Ennek helyén ma az Alsósánc-utca húzódik egészen a Vágig.

**) 1659 óta a háborus idők következtében naponta este 8 órakor városi trombitás ment végig az alsókapútól egészen a sáncokig. A trombitászó jeladás volt a belvárosban lakóknak, hogy az alsókapú felvonó hidjának felhúzása előtt térjenek haza, a külváros lakóit pedig, kik őrségi szolgálatot teljesítettek, figyelmeztette, hogy készüljenek éjjeli őrségre. E régi szokás 1861-ben szűnt meg az itt állomásozó katonaság kívánságára.

sen le kell rombolni és azokat, amelyeknek fedelét kell leszedni, hogy az ellenség a várost fel ne gyújthassa.*)"

A város viszont a maga részéről követeli Illésházytól, hogy közvetlen a vár mellett áttört sáncok javíttassanak ki s a várudvarban a fák vágattassanak ki.

A veszedelem csakugyan fenyegető közelségben tünt fel. Az Új-várt ostromló török seregbe tatárok érkeznek, kik Galgócnál falkákban átúsznak a Vágon s Ausztria és Morva-felé veszik útjokat.

Montecuccoli a Csallóköz védelmét a hős Zrínyi Miklós, horvát bánra bízva kénytelen visszavonulni Pozsonyig. Gyilkolás és égetés jelzik e vad hordák útját. „Kard és tűz járt előttük, halál és pusztulás maradt utánuk“¹⁰⁾. Aggodalmas napok virradtak Trencsénre, s a város sürgős kérésére a hradeki parancsnok száz katonát küldött segélyül egy-egy zsák lőporral. A tatársereg zsákmánnyal megrakodva a hrozinkói szoroson tért meg Morvából, de Trencsén határát elkerülte.

Közben egyenetlenség tör ki a város és a várban parancsnokló Illésházy György között. A város szeptember 13-án a nádornál panaszt emel, hogy Illésházy szükség nélkül házak lerombolását követeli, a város összelövetésével fenyegetődzik, a bíróval pedig gorombáskodik.

Pedig teljes egyetértésre lett volna szükség e nehéz napokban, mert október másodikán csakugyan rázúdult a városra s a Vág völgyére a veszedelem.

E napon jött a hír, hogy tatárhordák a Vág jobb partján, Nyitra vármegyében Őrvistyét bevették s azután Bothfalúig nyomulva ezt felperzselték és visszavonultak. A nép azt hitte, hogy a veszedelem elmúlt, az innenső oldalon pedig bízva a Jarcki-szorosban, Barát-Lehotánál őrködő megyei hadakban, házában maradt, vagy a mezőn foglalatostkodott. A jobb oldalon azonban a török visszafordult s Morva-Lieszkónál Bossácnál kezdve meg az öldöklést és gyújtogatást a bohuczlaviczi völgyben ért a Vág mellé s északnak fordulva a sűrűn egymás mellett fekvő falvakban folytatta véres munkáját fel egészen a ledniczi várig.**)

Egy másik csapat, — számra mintegy ötezer — a báni völgyet végigpusztította s a Jarcki szorosban, Lehotánál ásott sáncokat kikerülve az Inovecz-hegy lejtős oldalán egérutat talált s ezen átkelve a Jarckinál

*) E házak között volt a jezsuita-kollégium és templom is. Az akkor még tisztán protestánsokból álló városi tanács és a jezsuiták közt lévő viszonyra jellemző, hogy a tanács a jezsuita-épületek fedeleinek leszedését csak azon feltétel alatt rendeli el, ha a nádori főjegyző tanúságlevellet állít ki arra nézve, hogy ezen intézkedés nem magánérdekből, gyűlöletből vagy haragból, hanem a várúr és a szomszéd vármegyékből idemenekült nemések kívánságára történik.

**) A felégetett és elpusztított falvak nyomán, melyek a vármegyei jegyzőkönyvekben fel vannak sorolva, pontosan meg lehet állapítani a török hadak útját.

örkődő megyei hadakat megkerülte s levágta, vagy szétugrasztotta — éppen mikor a lovasságot szerencsétlenül az érkező nádor, Vesselényi elé küldték s ezen az oldalon is benyomult a Vág völgyébe s Beczkótól, hol véres fővel verték vissza támadásukat, északnak fordulva a védtelen falvakon töltötte ki dühét.

Becsaptak Trencsén külvárosába, felgyújtották azt s nagy vérengzést vivén véghez, a marhát s a szolganépet elhurcolták három városi polgárral s a protestans prédikátornak, Chalupka Sámuelnek feleségével együtt. Ravasz taktikával még kétszer jöttek vissza s azután a várhegy keleti lábánál megütközve a nemesi banderális lovassággal tovább vonultak s Apátfalvánál újból elkezdtek az égetést. A külváros a felperzselt házakkal s a szanaszét heverő holttestekkel borzalmas látványt nyújtott. Valami csekély kárt a várbán is tehettek, mert Illésházy György segélyt kér később a vármegyétől az okozott kár helyrehozatalára.

A megyébe érkezett nádor Oroszlánkő várában talált menedéket a veszedelem elől.¹²⁾ Ellenállás nyomaira nem találunk. A rettegés lett urrá a lelkeken s mindenki menekült, aki szerét tehetette. A pusztulás azonban a három napig tartó dúlás folytán nagy volt vagyongyan és emberben egyaránt. Sok embert megöltek, sokat hurcoltak fogságba. A vármegye éveken át fizetgeti a váltságdíjat a török rabságban sínylődők kiváltására s egész sereg részben, vagy egészben felégetett falunak engedi el az adót.^{13)*)}

A trencsényi vár urai: Illésházy Gábor és György — tekintettel a napról-napra várható török veszedelemre — már régebben megbarátkoztak azzal a gondolattal, hogy német katonaságot kérnek és fogadnak be a várba, amennyiben saját erejükből, kellő tüzéség hiányában, az óriási terjedelmű vár ostromállapotban való tartására húzamosabb ideig nem vállalkozhattak.

A bécsi kormány hajlandó is volt e kívánság teljesítésére főként azon okból, mert Trencsén eleste és a Vág völgy behódolása kaput nyitott volna Morvába s az örökös tartományokba.

Az Illésházynak azonban a Bécsben, október 3-án aláírt szerződésben a német katonaság eltartásának terhét a város nyakába varják ennek megkérdése nélkül, mely rászorult ugyan a védelemre, de fél

*) A jobb parton: Bossác, Morva-Lieszkő, Drietoma, Nagy- és Kis-Chocholna Melesitz, Velsicz, Kohanócz, Adamócz, Liboresa, Tuchina, Bohunicz stb.; a balparton: Kocsócz, Újfalú, Kálnicz, Szedlicsna, Bobrovník, mindkét Sztankócz, Apátfalva stb. egész Bellusig; hasonlóképen a báni járásban: Ribény, Dubodjel, Podluzsány, Nagy-Szlatina stb. részint most, részint a később több ízben megújuló török becsapások alatt pusztultak el; legtöbbje mellett a következő kitétel: „voragine ignis combusta“; „domus funditus sunt igni combustae“ stb. található.

a német katonaságtól és méltán, mert ezidőben a birodalmi zsoldos-hadak által megszállott területek sorsa nem sokban különbözött a török hódoltságokétól.

Lipót király a szerződés megkötése napján kelt levelében értesíti a várost, hogy német katonaságot küld s felszólítja, hogy fogadja barátságosan „*quin vos alis quoque mediis, vobis fors minus gratis ad id compellemus.*“¹⁴⁾

A szerződés¹⁵⁾ pontjai a következők: 1. Souches tábornok seregéből Trencsénbe jön 1 mérnök, 3 tüzér 200 mázsa puskaporral és 300 gyalogos, kik közül 200 a városban, 100 a várban helyeztetik el; a tüzekek a gróf tüzéireivel együtt fognak működni. 2. E gyalogság felett a parancsnokság a grófnak és a nádornak tartatik fenn. 3.) Az elővárosba könnyű lovasság s 100 draganyos jön, kik kellőképpen ellátandók. 4. A katonaság és főtisztjük köteles a grófnak a kellő tiszteletet megadni; a falvakat nem sanyargatják, a királyi haszonélvezeteket el nem tulajdoníthatják; épületeket maguknak nem emelhetnek; a várnagyok este a várkapú kulcsait kötelesek a grófnak kezeihez átszolgáltatni; a veszedelem megszűnésével a katonaság a várból kivonul. 5. A gróf húsvétig köteles nemcsak a főtisztek hanem a 100 katona ételmezéséről is gondoskodni.*)

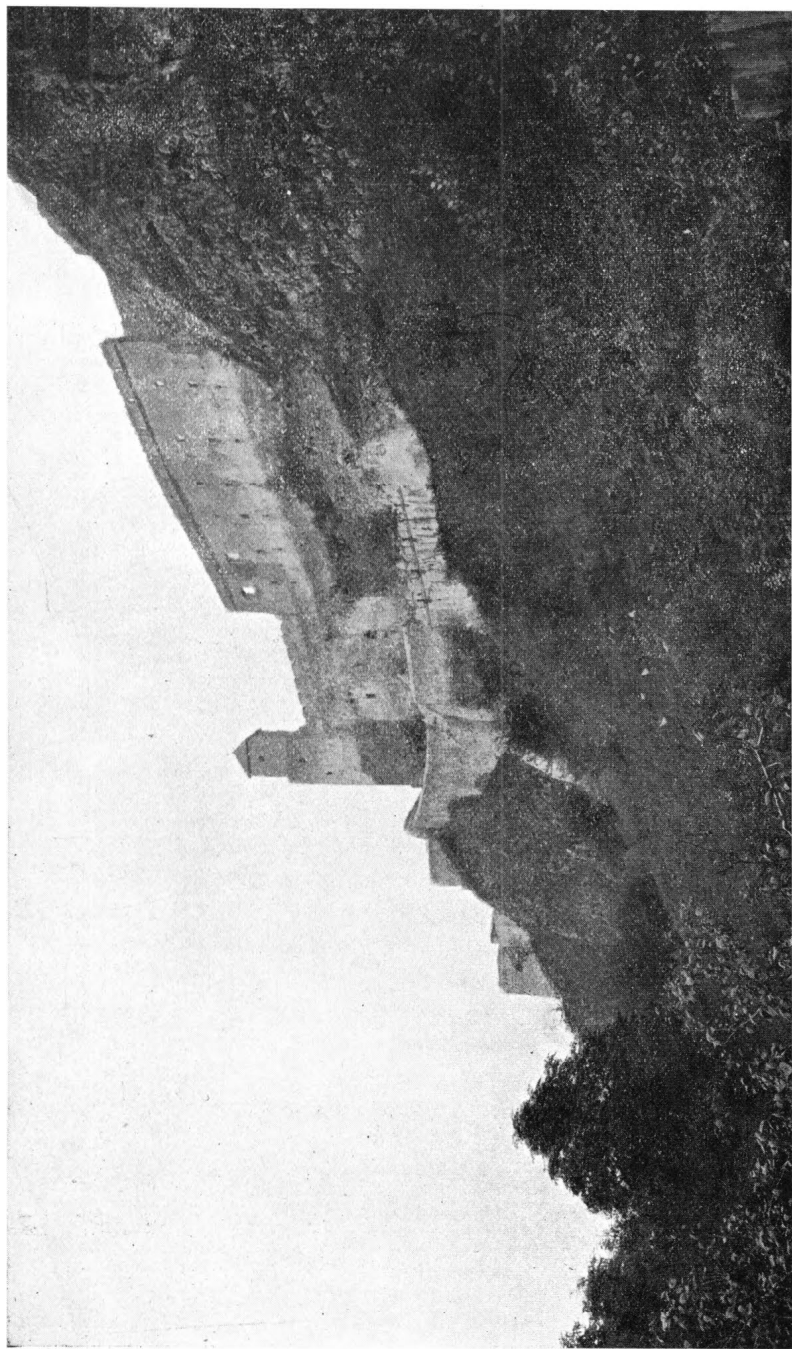
E pontok eléggé védik a várúr érdekeit, de a városról, mely a terhek nagyobb részét viseli, egy szóval sincs említés.

A török-tatár csapatok betörése és pusztítása közben szüntelen megújul. A lakosság pusztul, fogy. A kit le nem vágnak vagy fog-ságba nem hurcolnak, az a Vág reketyés, bozótos szigeteire menekül, hol hal az egyedüli tápláléka.¹⁶⁾ A nemesség vagy kiköltözik, vagy a várakban és más erődített helyeken húzódik meg, búzáját s egyéb terményeit vermekbe rejtve. A megye annyira elnéptelenedik, hogy insurrekcióját nem képes kiállítani, amint ezt a vármegye a nádornak keserves panaszok közt említi.

Október 15-én kapja meg a város Hussain budai basának Érsek-újvár megvétele után, szept. 28-án kelt levelét, melyben a várost megadásra szólítja fel, ellenkező esetben pedig végpúsztlúással fenyegeti. A város nehéz helyzetében mindenekelőtt időt akar nyerni, míg segítséget nem kap. Ez a szándék csendül ki azon sorok közül amelyeket válaszképen Hussain basának küld, s a melyben nem utasítja vissza mereven a basa követelését, hanem hitlevelet kér követői számára, akik majd a végleges választ elviszik.¹⁷⁾ **)

*) E szerződésben nincs szó a katonaság zsoldjáról, de a városi a. é. jk. említi, hogy ámbár zsoldjukat Morva és többi örökös tartományok fedezik, a város lakosságán hajtják azt be.

**) Rendkívül érdekes hangjuknál és tartalmuknál fogva közöljük mindkettőt.

VII.) A trencsényi vár

város felé néző oldala, alul a Szapolyai-féle rovátkás fallal.

I.

„Tik megh nevezet Trinchiny Biro és Eskötek és Trineshinhez való kastilok és Városok és Várak és Faluk ez Czimeres és pechites levelönk rendiben hagyunk és hatalmas erősen parancsolunk ti nektek, hogy az mi hatalmas Vezér Urunk giö-jetek és Valamenni az Országghban város és kastil és falu vagon, jötteen jöietek semmi filelem nilkül, minthogy senkitul bantastok nem leszen, Török igaz hi-tunkre foghadiuk: Mert valamely Várnak, avagy Városnak avagy kastilnak avagy Falunak az mi hatalmas Vezértül Hitt levelei nem lisznek, minden Táborokkal, Tatárral és kozakkal reájok megíunk és Országotokat el rabollyük Semmitek nem marad, job hogy haszon pénz hayesatok és szolgalljatok az hatalmas Csaszarnak. Azért tudoshitottunk benneteket, tudjátok mihez tartany magatokat. Isten mind-nyajunkal. Dat' Uyvar Várban die 28 Sept anno 1663.

Intiulatio:

Adassék az Czimeres és pechites Levelönk az Trinchini Birónak és ahoz valo falusi és kastili Birónak és minden féle rendbeli Embereknek tulajdon keziben nagy hamarsággal.“

II.

„Tekintetes és nag'hos Ur.

Nag'hod levelét, az mely 28 September kült, csak ma Szintin tizen nyolczad napra vettük, de mivel Nagy Tartomány az időt is kíván maghában az dologh a Vighre, hogy az kiknek írt Nag'hod irtására lehessen. Nag'hodat kirjuk nehéssigre ne legien hogy Nag'hodnak bizonios választot amazoknak hire nilkül nem adhattunk mostan. Alkalmatosznak itélvén hogy ha Nag'hod ezen követek által egy Hitt levelet köldene, a mely mellyet Nag'hodhoz bizonios Attiankfiait boczathatnank az választal. Ezzel Isten sokáigh iltesse Nag'hodat. Datum Trinchinben 26 Oktobris Anno 1663.

Nag'hodnak

Alazatos szolgálja

Trinchiny Biro Esköttekkel edgyött.

Titul.

Az Tekéntetes és Nag'hos Urnak Buday vezir Huszain Passanak az hatalmas és giözhetetlen Török Császárnak minden vigh hadainak Elő Járóianak, adassík ő Nag'hanak ezen Levelönk.“

A várost ezen lépésében a legjobb szándék vezette: időt nyerni, mig megsegítésére lépések történnék; dacos, visszautasító válasz-adását a város erőforrásai meg nem engedték. Még ugyanaznap el-küldik királyhoz úgy a budai basa levelét, mint az arra adott választ. A város elsorolja a török részéről már eddig szenvedett károkat és őszintén kinyilvánítja, hogy ily hatalmas ellenséggel a város háborút nem folytathat, — „per viscera Dei misericordiae“ segélyt kér a király-tól, utasítást, hogy mit tegyen, mit remélhet?¹⁸⁾ Ugyanezt írja a városba menekült trencséni, nyitrai, honti és barsi nemesség a ná-dornak október 20-án s lovas emberrel küldi el Murány várába.*)

*) „... Mihez képest akarvan mi is, az kik ide Trinchin városába szorul-tunk tovbis eo Felségihez való hűsighunket megh tartanunk, irattuk ugian valaszt Trinchiny Biro neve alatt, hogy az ő gonosz szándikját, mellyel bizonyossan vagon ehez az helhez, retardalljuk.“

A város magatartása tehát érthető és természetes. Mégis Illésházy György „a város legnagyobb ellensége“ azon, a város szorult helyzetében magyarázatot lelő tényt, hogy a törökkel tárgyalásba bocsátkozott, kihasználja ellene s hűtlenséggel, törökkel való cimboráskodással vádolja.

A város ennek következtében Fánecs György, Ocskay Kristóf, Gosztonyi Miklós, Zsaluszký János, Apponyi Péter, Sándor Ádám, Bossányi András és Duchon Zsigmond előkelő nemes urak által bizonyságlevelet állíttat ki, mely szerint a budai basa levelére a trencséni, nyitrai és barsi nemeseknek és mágnásoknak ösztönzésére és jelenlétében — amint ez a nemeseknek a nádorhoz küldött leveléből is kitűnik — szerkesztette meg a választ tisztán azon célzattal, hogy a várost fenyegető veszedelemet elodázza. Ugyanilyen bizonyságlevelet állít ki a város részére Leszenyei Nagy Ferenc, nádori főjegyző. Ugyancsak bizonyságlevelet állítanak ki Fánecs György, Sándor István és Apponyi Péter arra nézve, hogy a város birtokában csak három mázsa puskaapor van s nem százötven mázsa, mint azt Illésházy György állította. Október 22-én a nagyvezér táborába érkezett Apafi Mihály erdélyi fejedelem szólítja fel a vármegyét megadásra, amit azonban ez visszautasít.

Lipót király a város felterjesztésére jóindulatúlag válaszol: „segélyt ígér s kitartást ajánl addig, míg a segítség megérkezik. E hó vége felé meg is érkezett az Illésházy által szorgalmazott segítség, mely a várost, — ki azt más formában várta — erejét felülmúló megterheléssel fenyegette, azért október 28-án kéri Souches tábornokot, hogy tekintettel arra, hogy a szomszédos falvak pusztulása folytán élelmi szerek be nem szerezhetők, a katonaságot ne helyezték a városba, amely kérelmet azonban elutasítottak.¹⁹⁾

Az Illésházysak azonban a várban elhelyezett katonaság élelmezését, amelyre szerződésileg kötelezték magukat, a kipusztított és adóelengedések következtében jövedelmében megfogyott vármegyétől kéri az október 30-án tartott kongregáción, amely azonban a kérelem elintézését függőben tartja „cum congregatio ob certos respectus dilata esset.“²⁰⁾

A város ellen Illésházy György szakadatlanul folytatja a hadakozást. A német katonaság betelepítése után azzal a követeléssel áll elő, hogy a városi kapúk kulcsai a kapúk bezáratása után a német katonaság parancsnokának adassanak át s a várost a király előtt újra

... „mert nikunk nem lévén erőnk resistentiara, oportuna mediumokrol gondolkodunk köllötik, ha csak maghunkhoz és haza népunkhoz töb Javainktól megh fosztatva livén, illetben megh akarjuk tartany. Az parasztsagh peniglen az ki Tatár rablasatul marat, el unta tellyességhel Szigetben és más hilyekben valo nyomorgatatast és tekergist i hol hal van is legh felliebb, vetetlen maradvan allatja.“

hűtlenséggel vádolja. A város megsokalja a méltatlan gyanúsítást s a királyhoz intézett felterjesztésében — ártatlansága tudatában — erőlyesen tiltakozik a vádak ellen: Illésházy mindenről tudott, ami a törökkel való levélváltás ügyében történt; hiszen ő is ott volt a városházán a töröknek adandó válaszról folytatott megbeszélésen s kéri vizsgáló-bizottság kiküldetését.²¹⁾

A német katonaságban, mely a várban és a városban állomásozott, nem volt köszönet. November 13-án a város kijelenti, hogy a német tisztek által elkövetett dolgokat*) tűrni többé nem képes; a katonaság minden egyes házban excessusokat csinál; egy tiszt — részeg állapotban — a bírót bottal megütötte; ezért követség útján fordul a királyhoz, hogy a német katonaságot távolítsa el.²²⁾

November 21-én Rottal és Nádasdy grófok érkeznek a városba, kiktől ez könnyítést kéri a terheknek, melyek alatt roskadozik; sőt a parancsnok újabban arra kényszeríti a várost, hogy a katonaságnak rendes havi zsoldot fizessen.**)

Ezek azt felelik, hogy csak két hétig élelmezze még a hadakat; akkorára elkészül a városban a katonaság számára a magtár (domus Annonae).

A várban és városban elhelyezett őrségtől azonban nagyon nehéz volt szabadulni. Souches tábornok, a Dunán innen fekvő birodalmi hadaknak vezére 1664. április havában visszafoglalva Nyitrát, majd júliusban Lévát s szentkereszti és szentbenedeki győzelmeivel elfordítja az északnyugati felföldről a török veszedelmet, Montecuccoli is kivívta a szentgotthardi győzelmet s a gyászos vasvári béke is megkötött, de a német hadak még mindig benn ülnek a trencsényi várban s a városban, úgy hogy a vármegye 1664. november 29-én Raymann Jánost küldi a királyhoz Bécsbe, hogy a német hadak eltávolítását kérje hivatkozva a rettenetes károokra, amelyeket okoznak.²³⁾***)

December 15-én végre királyi leirat érkezik, mely a trencsényi őrség számára az útra eleséget és a betegek elszállítására kocsikat kér.

A vármegye elhatározza, hogy bár ez nem volna kötelessége, de mégis, nehogy a német őrség eltávozását késleltesse, két tutajt állít ki, amelyek a beteg katonákat Vágújhelyig szállítsák.²⁴⁾

Ezzel vége szakadt egyidőre a nehéz megpróbáltatásoknak, melyeket Trencsén a török veszedelem következtében átélt s hozzá-

*) „nunquam audita“

**) „..... haec exhausta Civitas cum extrema miserorum Incolarum oppresione ita, ut iam potior pars illorum ne bolum quidem panis habere queat.“

*) „Representabit nihilominus instantiam Dominorum Prossessorum Arcis Trenchin et Civitatis ipsius Trenchiniensis de et super educatione Militis Germani Praesidiarii ibidem Collocati, qui si quidem iuxta benigna Suae Majestatis assecuratione iam edocendus esset, alia infinita damna tam in arce quam in Civitate inferre non esset ventus.“

foghatott a rémítő károk helyrehozatalához, csak azért, hogy pár év múlva a Wesselényi-féle összeesküvés után a kuruc-labanc világban, majd a török kiverése után az ország elnyomtatása idejében és II. Rákóczy Ferenc szabadságharcában a négyévig tartó ostromzárlat következtében még sokkal nehezebb napokat lásson.

Jegyzetek.

- 1) Protocollum com. Tren. 1624—1653. 758. l.
- 2) U. o. 760. l.
- 3) U. o. 869—872. ll.
- 4) U. o. 879—880. ll.
- 5) U. o. 1115—16. ll.
- 6) Protocollum com. Tren. 1656—76. 300. l. Copia suppl. ad suam Majestatem.
- 7) U. o. 325. l.
- 8) U. o. 333—337. ll.
- 9) Városi a. é. jk.
- 10) Hormayer-Mednyánszky: Taschenbuch. 81 l.
- 11) Részletesen leírva a városi a. é. jkönyvben és Kamin 144—160. ll.
- 12) Október 5-én kelt levele Oroszlánkő várából a városi levéltárban.
- 13) Protocollum anni 1656—76. 345—350 ll.
- 14) Másolata a városi a. é. jkönyvben.
- 15) Másolata Trencsén város levéltárában.
- 16) A Trencsénbe menekült nemesség levele a nádorhoz, Murány várába, okt. 20-án. Másolata a városi a. é. jkben.
- 17) Mindkét levél másolata Trencsén városi a. é. jk.-ében.
- 18) Másolata a városi a. é. jk.-ben.
- 19) Városi a. é. jk.
- 20) Prot. com. Tr. 1656—76. 341. l.
- 21) Városi a. é. jk.
- 22) U. o.
- 23) Prot. com. Tr. 370 l.
- 24) U. o. 375. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A trencségi vár a Wesselényi-összeesküvés, a kuruc-labanc világ és a Tökölyi-felkelés korában. — A bécsi kormány a vár megerősítését tervezi. — Illésházy György a vár és az uradalom felét I. Rákóczi Ferencnek zálogosítja el. — E lépés súlyos következményei. — Illésházy Gábor halála. — Trencsén vármegye főispánja Illésházy György lesz. — Összeütközése a várparancsnokkal. — Tarisznia-vár építése a Jarcki-nál a török ellen. — 1670-ben német katonaság szállja meg a várat. — A német megszállás több mint száz évig tart. — A város kulcsainak és fegyvereinek elkobzása. — Az ellenreformáció Trencsénben. — Illésházy György erőszakos fellépése a protestánsok ellen. — A várbeli katonaság kihágásai. — A trencségi vár erődítményeinek kibővítése és újjáalakítása. — Strosser várparancsnok pénzszerzési módja. — A Tökölyi-felkelés hullámai a vár körül. — Illésházy Miklóst az Illésházy-család mellékágából Lipót király gróffá nevezi ki és jövőendő főispánnak jelöli. — A dögvész. — Illésházy György végrendelkezése. Elfogatása és szabadulása. — A vármegye Tökölyitől Salva Guardia-t kér. — Illésházy György Tökölyi pártjára áll s annak táborába megy. — 1684-ben újból Lipót hűségére tér és bocsánatot nyer. — Sikertelen kísérlete a főispáni méltóság visszaszerzésére. — Életének tragikuma. — Hol temették el?

A magyar nemzet mellözésével kötött vasvári béke, mely a törökön aratott győzelmek dacára is ennek kezén hagyta Érsekújvárat és Nagyváradot s ezzel új területeket dobott martalékkul a töröknek abból a kevésből, ami még megmaradt, általános elégedetlenséget

keltett az országban s következményei: a Wesselényi-összeesküvés, ennek vérbefojtása után a nemzet leigázása és sanyargatása, a kuruc-labanc világ, a török kiverése után a bécsi udvar kísérlete az egységes birodalom megteremtésére, a magyar nemzetet a legkegyetlenebb megpróbáltatások elé állítják s e kor Magyarország történetének legvigasztalanabb, legszomorúbb korszaka, mely nem zajlott el nyomtalanul a trencsényi vár s annak birtokosai felett sem s mélyreható változásokat idézett elő a Vág völgyében is kegyetlenül rombolva és pusztítva a nemzeti életet alkotó elemeket: intézményeket, vagyont, erkölcsöt, családokat, emberi életet sokkal nagyobb mértékben, mint az elmúlt szintén viharos századok együttvéve.

Érsekújvár török kézben hagyatván, az északnyugati felföld nyitva volt a török előtt s a kormánynak újabb erődítményekről kellett gondoskodnia, hogy a török a hódoltsági területet az osztrák örökös tartományoktól elválasztó keskeny szegélyt át ne szakítsa és megépíti Lipótvárat. A bécsi hadi körök figyelme ekkor irányul a trencsényi vár felé, melynek birtokától függött részben a Vág völgy, sőt a morva részek birtoka is.

Hogy a kormány még Lipótvár megépítése előtt komolyan foglalkozott azzal a tervvel, hogy Trencsént királyi várrá teszi s elsőrangú erődde alakítja, mutatja az a körülmény, hogy 1695. január 11-én egy bizottság jön élén a nádorral Trencsénbe a várat megvizsgálni. Tagjai közt voltak Traun gróf, Souches tábornok, Zichy István stb. Az Illésházyak azonban őket a várba be nem bocsájtják. Miért? a források meg nem mondják. *)

A vár birtoklását illetőleg is nevezetes változás áll be ez időben. 1666-ban ugyanis Illésházy György és neje Forgács Mária a vár és a hozzátartozó uradalom felerészét elzálogosítják I. Rákóczy Ferencnek 47.000, 1646-ban vert birodalmi tallérért arany dukátban. Az elosztásra Ghillányi György alispánnak adnak felhatalmazást, kinek megkeresésére Trencsén város Szilvay György és Vranay Mihály szenátorokat küldi ki „ad resignationem portionis integrae Arcis et pertinen-

*) Intrans in hanc Civitatem Trinchiniensem circa horam 2-am pro meridiano ad perlustranda loca pro erigendis novis praesidiis (relicto Fortalitio Ujvariense prae manibus Turcicis) commissarii delegati; ad quos accurrunt et alii Magnates signanter Illmus Comes Adamus Forgács, Franciscus Chaky Mathias Ostrozych; Praementionati D. Commissarii Suae Mis sequenti statim die volentes Arcem quoque Trinchiniensem subintrare et eandem perlustrare; verum per homines Illmorum Comitum de Illésháza iuxta instructionem sibi datam, nequaquam sunt admissi; tandem die 23. attacti mensis summo mane D. quidem Palatinus per portum Civitatis superiorem versus Illaviam, coeteri vero per portam inferiorem Posonium versus incedunt. (Trencsénváros a. é. jegyzőkönyveiben.)

tiarum Illmi Comitis Geor. Illésházy.“*)¹⁾ A város kiküldöttei az elosztást ugyan végrehajtják, de Omasta István, városi fiskális, a város nevében tiltakozik az eladás ellen. Balassa Imre gróf özvegye, Bosnyák Judith — neki is jussa lévén Trencsén várához — hasonlóképpen tiltakozik az eladás ellen.²⁾ Mi vitte Illésházy Györgyöt arra, hogy a család ősi fészkeének felét idegen birtokká tegye, nem tudjuk. Anyagi motívumok aligha, mert Illésházy György jó gazda volt, ki az Illésházy vagyont újabb szerzeményekkel gyarapította.

Valószínű, hogy sokkal mélyebb indokok vezették őt e lépésben. Amint az előbbeni fejezetben láttuk, veszedelem esetén a trencsényi vár védelmi állapotban való tartása óriási költséggel járt, még abban az esetben is, ha a tulajdonos birodalmi hadakat fogadott be a várba, mint tette Illésházy György a török veszedelem idejében. E segítségben különben sem volt köszönet s Illésházynek keserves tapasztalatai voltak arról, hogy mily nehéz tőlük megszabadulni. A kísérletet, melynek célja volt Trencsént királyi végházzá átalakítani, Illésházy a legridegebb formában utasította el. A dúsgazdag Rákóczy Ferenc, mint társbirtokos köteles volt a terhekben is osztozkodni, amelyek a várnak veszedelem esetén való megvédelmezésével jártak.

Bárminő indok is vezette Illésházy Györgyöt e lépésében, az eladásnak súlyos következményei voltak, mert a vár és az Illésházy-birtok osztozkodott a Rákóczy-birtokoknak sorsában; a Wesselényi-féle összeesküvés elfojtása után Trencsén német őrseget kapott, mely szinte elviselhetetlen teherként nehezedett a vidékre s melytől száz éven keresztül nem tudott szabadulni. A császári hadaktól megszállott Trencsén II. Rákóczy Ferenc szabadságharcában négy esztendőn keresztül megtörte a kuruc hadaknak minden erőfeszítését, hogy a várat megvegyék s végül Rákóczy Ferencet a szerencsétlen trencsényi csatamezőre vezették, hol a kuruc sereg végzetes, többé soha jóvá nem tehető vereséget szenvedett.

De súlyos következményekkel járt az eladás Illésházy Györgyre nézve is, mert Trencsénnek a német hadak által történt megszállása-

*) Illésházy Györgynek a vármegye alispánja részére adott megbízása a következőképpen hangzik:

„Az Trenchini Groff Illésházy György és Forgacz Maria vallyuk és recognoscallyuk per Praesentia, hogy mi elégséges és absoluta Plenipotenciát attuk Nemzetes és Vitézlő Gillani György Urnak, Nasos Trinciny vármegye Vice Ispányának Trinchiny várunk és jószágunk reliquálására vigore praesentium per nos Celsissimo Principi Francisco Rakoczzy datarum úgy hogy ő kegyelme valamikor reá érkezik, ezen fele várunkat una cum bonis iuxta praesentia absoluto iure possessionis dicto Celsissimo Principi reliqualhassa és kezihez adhassa.

Datum in possessione Nemsova die 25 Jan. 1666.

(Aláírás)

(Trencsénvármegye levéltárában; Fasc. Arcis et Civitatis Trenchin N. 62.)

val megkezdődik konfliktusa a bécsi kormánnyal, mely őt, eddigelé az udvarnak tántoríthatatlan hívét, a Vágvölgyében és Trencsénben az ellenreformációnak valóságos kardját Tökölyi táborába hajtotta s a börtönbe vezette.

Annyi tény, hogy a vár roppant kiterjedésű erődítményeinek jókarbantartása nem könnyű feladat volt. 1665-ben az alispán, illetve Illésházy György sürgetik a várost, hogy a régi iskolától a vár sziklájáig (a plébánia terraszától a Závoly felett a Szapolyai-bástyáig ma is fennálló falrészlet) terjedő, romladozó várfalat javíttassa meg. A város február 5-én azt feleli, hogy a tavaszi idő beállta előtt a munkához hozzá nem foghat.³⁾

A vár eladása után közvetlenül nevezetes vendége volt Trencsénnek. 1666. február 15-én délután két órakor a vár és város ágyuinak dörgése között „resonantibus tormentis Arcencibus et Civitatensibus” vonult be az alsó kapun a városba Zrínyi György, horvát bán, leányával Ilonával. Egy éjjelt töltöttek a várban s másnap reggel hét órakor a felső kapun utaztak tovább Makoviczára, hol Zrínyi Ilona és Rákóczy Ferenc esküvője megtörtént.⁴⁾

A vaskvári béke miatt a lelkekben úrrá lett elkeseredés és elégedetlenség általános izgalmat szült országszerte; a bekövetkező véres események előrevetették árnyékukat. 1664. január végén a dunáninneni megyék főemberei Wesselényi kívánságára Trencsénben tartanak gyűlést, hogy megbeszéljék a tennivalókat az ország sanyarú állapotainak orvoslására.⁵⁾

Ugyanezen év február havában királyi bizottság akarja konfiskálni Ballassa Imre gróf javait Vágbeszterczén. Ballassa azonban várába zárkózva védelemre készül s királyi rendeletre a vármegye kénytelen a biztosok mellé a szükséges karhatalmat kirendelni.⁶⁾

A következő, 1667-ik év január 24-én hal meg Trencsénvármegye főispánja, Illésházy Gábor. Beteges ember létére a közügyekkel nem sokat törököt s öccsének, Györgynek temperamentumos, energikus egyénisége teljesen háttérbe szorította. A főispáni székben öccse követte s a február 2-án tartott kongregáción olvassák fel Lipót király decretumát, melyben Illésházy Györgyre ruházza át a főispáni méltóságot „officium Supremi Comitatus Comitatus Trichiniensis, quod ab antiquo Arci Trinchiniensi coniuncta est.” Az ünnepélyes installáció február 14-én volt.⁷⁾

A Wesselényi-féle összeesküvés nyomán támadt események csakhamar Trencsénben is éreztették hatásukat. 1670. április 22-én érkezik meg a vármegyéhez Lipót rendelete, melyben jelzi, hogy Rákóczy a Hegyalján kítűzte a lázadás zászlaját s Ónodot és Tokajt bevette; elrendeli a vármegyében fekvő javaknak és Lednicz várának

konfiskálását s egyúttal inti a rendeket, hogy a törvényes hűségben állhatatosan megmaradjanak „Ouapropter nos universos et singulos hortamur . . . et sub gravissimis Notae Infidelitatis poenis mandamus, ne praementionato Rakoczyo veluti nostro declarato Rebelli et Patriae hosti opibus, auxiliis, annona, commeatu, milite aliisque militaribus instrumentis et requisitis adsitis aut sub eius signis militetis.“⁸⁾

A meggondolatlanul kezdett, könyelműen folytatott Wesselényi-féle mozgalom egyenesen a bécsi kormány malmára hajtotta a vizet: meghozta a várva-várt alkalmat az ország katonai uralom alá vetésére, a jószágelkobzásokra és mindazon eszközök igénybevételére, amelyek Csehországban a fehérhegyi csata után olyan jól beváltak.

A bécsi kormány tetemes haderőt rendelt Rákóczy és a felső-magyarországi tizenhárom protestáns vármegye ellen. A vág mentén, Csejthén gyülekezett össze a 8—9000 főből álló császári haderő Spork János lovassági tábornok vezetése mellett, ki a sereg balszárnyát Trencsénen keresztül vezette Felső-Magyarországra, míg Sporkau a jobbszárnyal délnek ment. Sporknak első dolga volt, hogy megszállotta — mint Rákóczy-birtokot — a trencsényi várat a badeni ezred négyszáz gyalogosát helyezve oda Suys gróf parancsnoksága alatt s ez időponttól kezdve Trencsén várát 1782-ig, majdnem egészen leégésig, tehát 112 éven át német őrség tartotta megszállva. Az Illésházy-család, melynek a vár fele tulajdona volt, végkép kiszorult onnan s Nemsován, majd a Vág balpartján, a máriatölgyesi kastély felépítése után itt tartózkodott állandóan, háborús időkben pedig a szűcsi várban húzta meg magát.

A várban tehát a német katonaság parancsnoka az úr, ki parancsol a városnak, sőt az egész vármegyének illuzióriussá tévén minden autonómiát s polgári hatalmat. A várbeli német őrség elviselhetetlen teherként nehezedik a városra és a megyére különösen ezekben a szomorú években. Rájuk nehezedik az őrség élelmezése, ők kötelesek a bécsi haditanács parancsára a vár jókarbantartására és új védőművek emelésére anyagot és munkaerőt szolgáltatni, sőt óriási összeget tesznek ki azon pénzek, melyeket a várparancsnok a vár erődtítményei javításának ürügye alatt rajtuk behajt. A katonaság hajmeresztő kihágásai is szinte napirenden vannak; nem kímélik sem az élőket, sem a holtakat s fehér holló az a várparancsnok, ki kardját a város ellen elkövetett kisebb-nagyobb bűnnel be nem szennyezte főleg a Rákóczy-felkelés lezajlásáig s a városi jegyzőkönyvek a legrettegetesebb panaszokkal vannak telítve, amelyekre orvoslást csak nagyritkán találtak.

A vár német őrségén kívül a várost és környékét is nagyszámú katonaság tartotta megszállva de la Borde báró parancsnoksága alatt, mivel Illésházy Györgynek összeütközései lehettek. A vármegye nem is tudja kongregációját Trencsénben megtartani, mert mind a bel-, mind pedig a külváros telítve van katonasággal s azért a megye a jún. 13-án Dubniczon tartott kongregációjából Ghillányi alispánt és Sirsics Gáspárt küldi de la Borde báróhoz azon kérelemmel, hogy a katonaságot a városból végre valahára távolítsa el. Ezt a parancsnok meg is igéri s ezért a vármegye aranyozott billikomot küld neki ajándékba. Kéri egyuttal, hogy a főispánról legyen jobb véleménynel, mert félni lehet, hogy rosszindulatú besugásokon alapuló felterjesztései a főispánról a bécsi udvarhoz azt fogják eredményezni, hogy azt méltóságától és vagyonától megfosztják.⁹⁾*)

Az összeütközések okai közül a vármegyei akták elárulnak egyet-kettőt, amelyek azonban Illésházy jellemére árnyékot nem vetnek. A vasvári béke nem szerzett a Vág völgyének nyugságot a török ellen, mely Érsekújvárról ki-kicsapva szakadatlanul rettegésben tartotta az északnyugati felföldet s küldözgette fenyegetőző, megadásra szólító leveleit. Az 1670. november 11-én tartott vármegyei kongregáción felolvassák Lipót király leiratát, amelyben elrendeli, hogy a töröknek magukat meg ne adják, hanem egyetértve a katonaság vezetőivel és Illésházy Györggyel gondoskodjanak a védelemről s a töröknek megadásra szólító leveleit „litteras subjugatorias“ vígyék a várba.¹¹⁾ Az 1672. április 14-én, nagycsütörtökön, Vágbeszterczén tartott kongregáción azonban a királyi leirat véleményyt kér a vármegyétől a várparancsnok felterjesztésére vonatkozólag, ki Illésházy Györgyöt bevádolta, hogy a töröknek megadásra szólító leveleit nem akarja neki átszolgáltatni. A vármegye azonban megvédi főispánját s a várparancsnok vádjaira azt feleli, hogy Illésházy György a török leveleket Eszterházy Pálnak, az északnyugati végek főkapitányának küldi.

A török becsapások különben, melyek rendszeren a lehota szoroson át történnek, nehéz gondokat okoznak a vármegyének, amely a török dúló hadak kiszorításában egyedül a maga erejére, a megyei hadakra van utalva; a várbeli német őrség részéről támogatásban nem részesül. Hogy a török veszedelem minő komoly volt, mutatja az a körülmény, hogy a vármegye 1671-ben elhatározza, hogy a szüntelen megújuló török beütések megakadályozására a Jarcki-ban, Lehota

*) „..... ad nonnullorum malevolorum hominum sinistram interpretationem contra Illmum Dnum Com. Supremum Cottus istius opinionem honori et existimacioni eiusdem Dni Comititis nimis noxiam et praeiudiciosam conceperit, unde eadem opinione ad Aulam Suae M. delata dispendium honoris et conditionis Dni Comititis de facili possit supervenire.“

mellett erősséget emel, mely Tarisznya — várnak v. Tanystra — várnak neveztetett el.)* „Pro parte exaedificationis vulgo Tanystra vár et excubiis intertenendis ad convertendas excursiones Turcarum, in passu Árok (Jarcki) determinatum est eam exaedificationem summopere esse necessariam atque perutilem toti Cottui.“¹²⁾

A vár és város között lévő szoros viszonyban lehetjük annak is magyarázatát, hogy a vár megszállása után csakhamar a város is katonai megszállás alá kerül. A város autonomikus jogai semmivé lesznek a fegyver erejével szemben s a városban is a várparancsnok lesz az úr. A város kapukulcsainak s fegyverkészletének elvétele 1670 szeptember 8-án és 12-én történt. Szeptember 8-án érkezett kora reggel Trencsénbe a Felső-Magyarországból visszatérő Spork tábornok s az elővárosban szállásolta el magát tisztjeivel egyetemben, míg csapatait a Vág túlsópartján fekvő falvakban helyezte el egészen Vágkohányig. Ugyanezen napon Suys gróf várparancsnok ebédre hívta meg Sporkot főtisztjeivel egyetemben, valamint a városi bírót és néhány tanácsost. Az ebéd folyama alatt Spork figyelmeztette a városiakat a király iránt tartozó hűsége s meghagyta nekik, hogy a délután folyama alatt jelenjenek meg nála. Amint a bíró és két tanácsos délután nála megjelentek, előadta nekik, hogy mindazok a városok, melyek egyszersmind erősségek, a város kulcsait felsőbb rendeltetűre átszolgáltatták; tehát felszólítja őket, hogy ezt 24 óra lefolyása alatt ők is megtegyék. A bíró gyűlésre hívta egybe ugyan a tanácsot, de a vége mégis csak az lett, hogy a kulcsokat átadták Sporknak, ki azokat átadásuk után nyomban, még a bíró jelenlétében, átadta a várparancsnoknak, a bírónak pedig azt mondta, hogy ezen engedmességükről jelentést fog tenni. Ő felségének s rajta lesz, hogy a kulcsokat visszakaphassák.

A dolog folytatódott szeptember 12-én. E napon ugyanis két előkelő polgár a belvárosból jelentette a városi magistratusnak, hogy Suys gróf várparancsnok Széll nevű kapitánya által a vártemplom mögött fekvő fegyverkamrában, úgyszintén az alsó és felső boltozatban lévő fegyvereket s a védelemhez szükséges egyéb eszközöket összeíratta, velük a lajstromot aláíratta, az említett helyiségekbe némi lőszert s puskaport tétetett s azután kijelentette, hogy a kulcsokat magánál fogja tartani s ha a város e helyiségekbe be akar menni, azt csak az ő jelenlétében teheti.¹³⁾ A város Lipót királyhoz fordul panaszával, aki azonban szeptember 25-én kelt leiratában a panaszával elutasítja s kijelenti, hogy e rendkívüli állapot mindaddig tartani fog, míg békésebb idők nem jönnek.¹⁴⁾

*) Fából és kőből emelt kisebb erőd lehetett, melyben a szorost őrző megyei katonaság lakóhelyet és némi védelmet talált. Ma már nyomai is elenyésztek.

A felvidéki kulcsos városok katonai megszállása bevezetése volt a protestánsok ellen való erőszakos fellépésnek. A Wesselényi-féle mozgalomnak vezetői s legkeményebb párhívei a protestánsok soraiból kerültek ki s ez elegendő jogcím volt a protestantizmus megtörése s az ellenreformációnak fegyveres erővel való keresztülvitelére.¹⁵⁾ Spankau, Felső-Magyarország főkapitánya 1670-ben a kassai főtemplomot foglalja el s adja vissza a katolikusoknak s ezt nyomon követte mindazon templomok visszavétele, amelyeket valaha katolikusok birtak.

A trencsényi protestánsok megtörése 1671-ben következett be s ebben a vezérszerep Illésházy György gróf főispánjának jutott, ki a protestánsok ellen való gyűlöletét minden alkalommal kimutatta. Ez év december 16-án délután négy órakor Illésházy egyetértve Suys gróf várparancsnokkal váratlanul megjelent a vártemplomban Vépp Benedek, esztergomi kanonok s néhány jezsuita kíséretében, azt a katolikusok számára visszafoglalta s az ajtókat rögtön lepecsételte. A dolog oly csendben és titokban történt, hogy az elővárosban lakó protestáns polgárságnak sejtelve sem volt a történetekről. A protestáns iskolamestert felszólították, hogy másnap költözködjék ki, a protestáns papnak három napi időt engedtek a kihurcolkodásra.

A katolikusok a következő nap, december 17-én nagy fénnnyel és ünnepséggel vették birtokukba régi templomukat. Reggel kilenc órakor körmenet indult a jezsuiták templomából a vártemplomba, melyben résztvettek a városban lakó katolikus nemes urak, a jezsuita kollégium növendékei, Illésházy György gróf, Suys Ernő Lipót gróf, várparancsnok s a német katonaság. A processiót infula alatt Pongrácz György, váci püspök vezette, ki a templomot megszentelte. Te Deum laudamus után a püspök misét mondott s az istenitiszteletet német prédikáció fejezte be.¹⁶⁾ Ugyanezen napon vették el a protestánsoktól az elővárosban lévő templomot, mely eddig istállónak használtatott s melyet a következő évben 1672-ben hoztak rendbe. A templomokkal együtt vették el temetőjüket is.

A tisztán protestánsokból álló városi tanács az erőszak ellenében semmit sem tehetett. A templomajtó lepecsételése után a bíró házában gyülekeztek egybe a teendők megbeszélése végett s két küldöttséget választottak. Az egyiket Illésházy Györgyhez küldték, hogy a kulcsokat kérje vissza, mert hiszen a király templomuk elvételére vonatkozólag semmiféle rendeletet nem küldött, a másikat pedig Lipót királyhoz. 1672. január 25-én jött vissza ez a küldöttség Bécsből a király levelével Illésházy György számára, amelyet tüstént elvittek hozzá Szűcs várába, hol ezekben a zavaros időkben rendesen tartózkodni szokott. A gróf a királyi levél elovasása után a következő

kategorikus választ adta a küldöttségnek: „Valamint eő Felséghe parancsol, a tévő lesznek“.¹⁷⁾

1672. április 12-én újabb rendelet érkezik az udvartól, amelyben a király megparancsolja a városnak, hogy az összes templomi alapítványokat, kelyheket, kazulákat és egyéb tárgyakat haladéktalanul szolgáltatassák ki a katolikusoknak. A város újabb felterjesztésében előadja, hogy igaz, hogy a vártemplomot a katolikusoktól annak idején elvették, de mivel igen kicsiny volt, 1640-ben újjáépítették és tetelesen kibővítették s a királyi rendeletre Trencsénbe hozott jezsuitának ajándékozták a Prileszky-féle házat katolikus templom számára. Felterjesztésüknek azonban semmi eredménye nem lett. A május 8-án kelt újabb királyi rendelet utasítja őket a tárgyak kiadására.¹⁸⁾ Ennek következtében május 20-án a szolgabíró és esküdtek jelenlétében a protestánsok átadták a katolikus lelkésznek a templomi drágaságokat, melyeket eddig a városi archivumban őriztek és pedig a Nagy Lajos-féle monstranciát, nyolc kelyhet és kehelytányért és a misemondó ruhákat. Ugyanaznap magához hivatva Lipszky Dániel városi bírót a protestáns polgárokat s előadta, hogy minekutána két templomukkal együtt temetőjüket is elvették, ő saját kertjét ajánlja fel protestáns temetőül.*)

1673. augusztus 23-án Illésházy György a protestáns lelkészt, egyetértve Colaldo várparancsnokkal, katonasággal üzte ki házából. Ugyanezen évben karácsony másodnapján tartották meg Trencsénben a tisztújítást, melyben újból protestánsokat választottak a város élére. A király azonban e választást jóvá nem hagyta s 1674. január 26-ki rendelete értelmében a város élére csak katolikusok választhatók.

Ez intézkedések következtében a lutheránusok elvesztették Trencsénben uralkodó állásukat s a későbbi évek folyamán számbelileg is megfogytak, amelyekben zajtalanul folytatták a visszatérítés munkáját a meggyőzés eszközeivel a jezsuiták, miután Illésházy György az erőszak fegyvereivel adta meg ahhoz a kellő alapot, amely fegyvereket különben a protestánsok a reformáció fénykorában épen olyan kiméletlenül használták a katolikusok ellen, mint most Illésházy György ő ellenük.

Trencsénben a protestánsok templomainak elvételére a fegyveres erőt a trencsényi várban szolgáló német őrség szolgáltatta, mely rettenetes teherként nehezedett rá a vármegyére, de különösen a városra. 1671. április 24-én Spankau tábornok Kassáról elrendeli, hogy a várbeli német katonaságnak a város 728 akó sört és 28 mázsa húst szállítson. A városnak a várbeli katonasággal szemben való kötelezett-

*) E kert az Alsósánc-utca végében, a hegyoldalon mai nap is lutheránus temető.

ségét véglegesen azonban Heister tábornok állapítja meg, mikor 1671. június 24 kiadott rendeletében kimondja, hogy a város a várbeli katonaság eltartására a köteles servitium (szállás, eltartás) helyett minden hó 14-én ötven forintot fizet és a szükséges sót és fát szállítja.¹⁹⁾ Nagy teher volt ez tekintve azt, hogy a bécsi kormány, illetve Lipót március 21-én elrendel, hogy minden megye és város tartsa el a területén állomásozó katonaságot.²⁰⁾ 1671-ben pedig eleinte csak a szabad királyi városokban, később pedig az egész országban behozták a német katonaság eltartására a fogyasztási adót, amely szinte elviselhetetlen terheket rakott a különben is kimerült és elszegényedett országra.

Már pedig Trencsén város és környéke 18 éven át a német hadaknak valóságos országútja volt télen-nyáron egyformán, szünet nélkül. Nem képezi tárgyunkat e szomorú évek részletes történetének megírása, hiszen azonos sors jutott ezekben az időkben hazánk majdnem minden részének, csak azt jegyezzük meg, hogy 1681-ben szeptember 7-én a Djependael-féle regiment jött téli szállásra s oly pusztítást és kihágásokat vett véghez, hogy azt a vármegye panaszlevelében Jeruzsalem elpusztításához hasonlítja. 1684-ben a Taff generalis vezetése alatt itt állomásozó katonaság követ el hajmeresztő kihágásokat; „... si quidem sub ductu Excellmi D. Generalis à Taff militia plurima homicidia adulteria Templorum violationes ac Sacramentorum quoque pedibus concultationes perpetrasset”.²¹⁾

A várbeli német katonaság a rendes illetményeken kívül sok más egyebet is követelt s hajtott be a városon, de elviselhetetlen terhet rakott a városra s részben a vármegyére a vár jókarbantartása s a szükséges átalakítások, melyekhez a szükségelt anyagi eszközöket kizárólag ők adták, illetve rajtuk zsarolták ki.

E háborús években ugyanis a trencsényi vár főfontosságú védműve, kulcsa lett a Vág völgyének, melyet egyrészt a török, másrészt a magyar felkelők ellen védelmezett s egyúttal kapút alkotott az osztrák örökös tartományokhoz. A hadi technika, különösen a tüzérség nagy mértékben való fejlődése következtében azonban a középkorban bevezethetetlennek tartott vár erődítményei a követelményeknek többé meg nem feleltek. A hegyi várak korszaka letűnt s helyüket elfoglalták a síkon épült, vízárkokkal körülvett földvárak, melyeknek legelseje hazánkban az Érsekújvár eleste után épített Lipótvár volt.

A trencsényi várhegyet — mint az előbbeni fejezetben részletesen leírtuk — három oldalról vele egyenlő magasságú, tőle mély szakadékok által elválasztott dombláncolat veszi körül, melyek közül a déli terjedelmes fensík, továbbá az ellenkező oldalon a Szecs és a Szoko-

liczák vele szinte egyenlő magasságúak. Ha tehát e dombok valamelyikén az ellenség ágyútelepét egyszer felállíthatta, a vár rövid idő alatt romhalmazzá válik. A vár erődítményeinek pótlása, újjáalakítása vált tehát szükségessé, amelyeket a bécsi haditanács rendeletei értelmében a várparancsnokok végeztek — a város és a vármegye pénzén és verejtékén.

A védelem súlypontja a változott viszonyok következtében a tulajdonképeni várról a környező dombláncolatra s fensíkra tétetett át, amelyekre a védelmi kör kitolatott s amelyeket sáncolással, fa és kőváracsokkal, cölöpzettel, kerítéssel az akkori hadi technika szabályai szerint erődítettek meg a mérnökök s ezzel el is érték azt, hogy a a trencsényi vár, ha nem is bevehetetlen erősség, mint aminő a középkorban de számbavehető erősség lett újból, melynek falain négy éven át megtört a kuruc hadaknak minden erőfeszítése. A védelemre nem alkalmas többi vágvölgyi erődöket, amelyeknek mindegyike nemzeti történetünk annyi sok fontos eseményeinek színhelye, amelyek századokon át adtak otthont és védelmet a nehéz viharok közepette sok híres magyar családnak s melyek még most is, romjaikban a Vágvölgy hírességeit alkotják, — a bécsi kormány széthányatta. A vármegye felsőbb rendeletre 1674. szept. 3-án kézi munkát rendel ki Illava és Sztrecsen várak széthányására. Ezek sorsában osztozkodott a többi is.

1674. július 24-én leír a kamara a városhoz s elrendeli, hogy a külvárosban a Strassoldó gróf várparancsnok által kívánt s még az előbbeni várparancsnok, Suys gróf által tervezett és elkezdett sáncmunkálatokat: a sáncárcoknak kibővítését és kimélyítését haladéktalanul végezze el s egyúttal elrendeli, hogy ehhez a megyei nemesség is adjon segítséget, mert veszedelem esetén rendesen a vár falai alatt a városban keres óltalmat s menedéket.

Egyébként Strassoldó gróf markotányosai a város jogainak megsértésével nemcsak bort mértek, hanem húst is árultak, de a bécsi hadi kamara a város panaszára 1674. december 24-én megparancsolja neki, hogy e visszaéléseket azonnal szüntesse be.²²⁾

1678-ban Maximi várparancsnok átír a megyéhez, hogy ő a vár mellett (a déli oldalon) egy földvárat akar építeni s e célra a megyétől 400 munkást, 300 tölgy szálát, 100 tölgy-deszkát s ugyanannyi fenyő-deszkát kér s a megye azt meg is adja.²³⁾

1679-ben à Sohier várparancsnok „colonellus et commandans“, a haditanács és Ő Felsége által „in huius Arcis et Civitatis Trenchiniensis et conservandae Patriae Commandantem designatus“ terjedelmes beadványt intéz a vármegyéhez, amelyekben elősorolja a vár azon részeit, amelyeket okvetlenül ki kell javítani s amely egyúttal jellemző

dokumentum arra a parancsoló hangra, amelyet a várparancsnokok a vármegyével szemben használnak.)*

A vármegye teljesíti Sohier várparancsnok követeléseit, kirendeli a szükséges kézi munkát; az 1679. április 17-én tartott kongregáción azonban tárgyalás alá kerül a gubernium levele, melyben elrendeli a vár mögött elterülő hegy levágását (litterae Montem Arci adjacentem demoliendum mandantes,**) a vármegye azonban kijelenti, hogy a gubernium lehetetlenséget kíván; a hegy átvágására nem vállalkozhatik, mert ahhoz évszázadok kellenének.²⁴⁾ Október 16-án a megye Sohier várparancsnoknak 2 bárányt, 15 csirkét, 30 szekér fát, húsrá 6 forintot és vajra 5 forintot ajándékozik.²⁵⁾

1680. február 26-án tárgyalja a vármegyei kongregáció a gubernium újabb rendeletét, hogy ágyúsáncot (batteria) létesítsen, amit a vármegye meg is épít.***)

*) „1. ut incepta et necdum finita propugnacula perficiantur, ad quae ad huc plura requirantur ligna quercina, quae Inclitus Comitatus proxima advehenda ordinabit.

2. Desunt et in fortalitio ligna combustibilia pro quotidiano usu militum.

3. Adjacet penes Castellum altitudo quaedam maxime obnoxia, in qua asportanda Antecessor meus Dnus Comes Massimi et huius loci Commandans initium fecit, ad haec requirantur operarii, qui in Inclito Comitatu per Pagos sine ullo incommodo ac sumptu designari possunt, ut quotidie sub certo numero ex uno post alterum pago laborent.

4. Sunt praeterea tam in exterioribus fossis, quam in interiori Castello muri ruinam ad proximam tormentorum explosionem minantes e quibus ad superiorem portam concavatum propugnaculum, cui tria tormenta et militum excubitoria Domus insitit (az Illésházy-címerrel ékesített kapúval szemben fekvő, ma is elég ép állapotban lévő hatalmas ágyúbástya), deinde angulum, ubi est Cisterna (a palota délkeleti végében a címeres ablakú helyiség mellett; a cisternát különben a törmelékek és romok ma már teljesen eltüntették) et cui singularis supremi Castelli pars innititur, praecipua sunt, quibus nisi tempestive fultris occurratur, poenitus corruunt, quemadmodum ex collapsa parte muri penes cisternam ob nuperam tormentorum explosionem conspicitur, quae omnia parvis sumptibus modo reparari possunt.

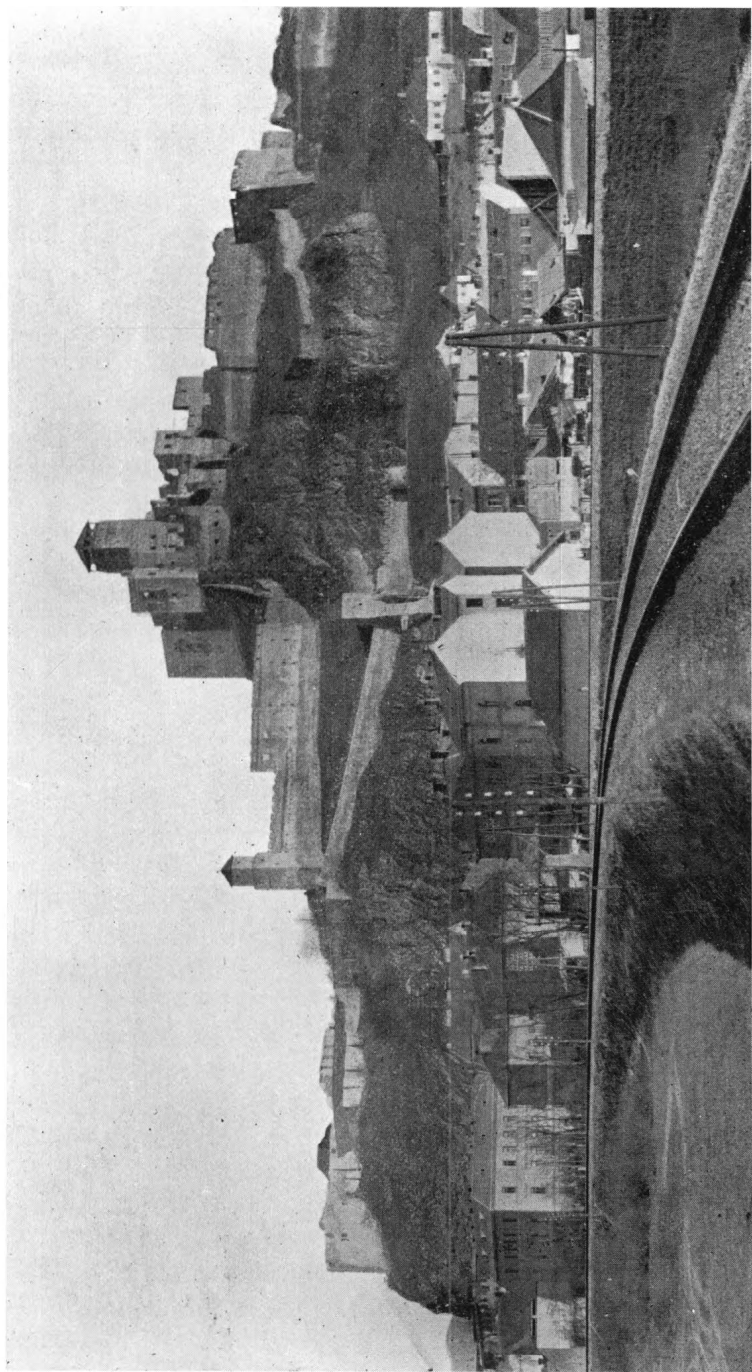
5. Cum praeterea ad Arcem lignavensem pro necessitate illius loci ex parte requirantur operarii.

6. Notum est, quod milites in excubitoriis Domibus tam in Civitate, quam in Castello de nocte sine igne lumine aut candelis permanere nequeant, quapropter Inclitum Comitatum in procuranda necessitate lignorum et candelarum, prout hucusque factum volo et rogo.

Postremo et Personam meam Inclito Comitatu commendam rogo, siquidem pro Patriae bono huc designatus sum, ex propriis et parata pecunia vero vivere mihi hic difficillimum sit, cum nec pro pecunia vix necessaria acquirere possum, Civitatem mihi exhibitam in aliis recompensare paratus sum.“ (Trencsénvármegye levéltárában. Fasciculus Arcis et Civitatis Trenchin, 1679.)

**) A várhegytől délre, a Szapolyai-féle sikátorok irányában elterülő fensík, ahonnan a vár ostromlása rendszeren történni szokott.

***) Ezen boltozatos ágyúbástya a nagy várudvarról a palotába vezető kapútól balra, a címeres ablakokkal szemben, ma is ép állapotban van meg.

VIII.) Trecsén város látképe.

1683. szeptember 1-én Strosser várparancsnok magához hívatta a bírót és a tanácsosokat és előadta nekik, hogy a katonaság eltartására és a vár védőműveinek kijavítására 5000 forintra van szüksége. Nagy összeg volt ez abban az időben. A bíró egybehívatta a tanácsot és a nemes embereket s amint ezek a városházán egybegyűltek Strosser felhívatta a felvonó hidakat, bezáratta a kapukat s addig egy lelket sem bocsátott ki a belvárosból, míg a város az összeg kifizetését meg nem ígérte. Minthogy a városi pénztár üres volt, a belvárosi polgárok adták össze s fizették ki negyednapra az 5000 forintot Strossernek, ki az összegről nyugtát adott, melyben nem áttallotta azt írni, hogy ő már régebben kérte a várost, hogy Tökölyi párthíveinek elkobzott vagyonára előlegezze neki ezen összeget, a város azonban, hogy a király iránt való hűségét bebizonyítsa, a kért összeget önként és azonnal kifizette.²⁶⁾

Ugyanez a várparancsnok oly embertelen módon és szívtelenül bánt a város lakosaival, hogy a város 1684-ben panaszlevéllel fordul a királyhoz s 127 pontban foglalja össze Strosser bűneit. A kormány a panasziratot Caraffa tábornoknak küldi le, kinek közbenjárására az ügy békésen elintéztetett ugyan, de Strosser köteleztetett, hogy az 5000 forintról számadást adjon, melyet november 12-én nyújt be a városnak s részletesen beszámol a városban készített védőművekről és pedig: készítettett 2 escarpe-t (az erődítményt körülvevő ároknak belső, kővel vagy fával kibélelt oldala), az egyiket az elővárossal, a másikat a kubrai úttal szemben; a várhegy folytatását képező déli fensíkon több 100 öl hosszú, 6 láb mély contraescarpe-t (a védőároknak túlsó fala), 3 igen költséges aknát, egy 18 öl hosszú és 4 láb magas ágyúbástyát falfokokkal és mellvédővel (a nagy várudvar keleti oldalán, a kubrai út fölött, a tömlőcbástyától a belső vár kapújáig húzódó bástyarészlet); azon felül 35 öl hosszú cölöpzetet, sáncokat és egyéb szükséges védőműveket. Az 5000 forintból a város 1687 forintot visszakapott.²⁷⁾ 1685-ben a kormány újlag 150 tölgyfaszálat kér a vár kijavítására. Ebben az évben egyébként az emberséges Nigrelli lesz a várparancsnok, kivel a város igen jó viszonyban volt, mert önként megajánlott részére havonként 1 akó sört, 1 bárányt vagy bornyút, minden héten halat, 2 font gyergyát és két font sót a következő megjegyzéssel: „discretio facta pro Illustrissimo Domino Commandante Nigrelli.”²⁸⁾

Az emberséges Nigrelli halála után 1687-ben Pfeffershoven János Tódor lesz a várparancsnok, kit azonban a város elismerni nem akar, míg a király 1687. december 17-én szigorúan rá nem parancsol, hogy nemcsak elismerni, hanem vele jó viszonyban élni is köteles.

A király azonban ugyancsak nehéz feladatot rótt a városra, mert az 1688 január 22-én azt írja Pozsonyban lévő követeknek, hogy a várparancsnok ellenében eszközöljenek ki a város számára oltalmlevelet. Február 14-én a hadi tanács meg is parancsolja a várparancsnoknak, hogy a várost lehetőleg kimélje.²⁹⁾ A vár hadiszereinek pótlására a leszerelt beczkói vár hadi eszközeit hozták át, de úgy látszik ágyú volt bőségesen, mert a beczkói ágyúkat Lietava várába szállították.³⁰⁾

A kuruc-labanc küzdelmek és a Tökölyi-felkelés lángba borították Észak-Magyarországot, de a Vágvölgyében nem birtak erőre kapni. Két nagy erő állotta útjukat: a német őrséggel magrakott trencsényi vár és a vármegye főispánja, a királynak rendíthetetlen híve, Illésházy György. De ha az elégedetlenség lappangó tüze nem is birt nyíltan lángra lobbani, nagyon sokan akadtak a Vágvölgyében nemcsak a főurak, hanem főleg a protestáns vallás elnyomása következtében elkecsereedett köznép soraiban is, kik csak a kedvező alkalomra vártak, hogy elnyomóik ellen fegyvert ragadjanak.

A nagymérvű elkecsereedést legjobban dokumentálja az a tény, hogy az 1672 május 3-án tartott kongregáción a vármegye alispánja előadja, hogy mivel tudomása van róla, hogy a vármegyében lévő elégtelennek Illésházy György főispánt meg akarják ölni, a főispán személyének őrzésére 4 hónapra 30 emberből álló csapatot rendelt.³¹⁾

Az október 12-én tartott kongráción a vármegye kénytelen a szomszédos vármegyékből betörő felkelők ellenében elrendelni a szorosok elzárását s a Jarckíhoz a főispánnak s a megyének hadait küldik; egyben megtiltja a vármegye, hogy felkelőktől bárki is levelet merészellen elfogadni.³²⁾

A vármegye rendületlenül kitart a király mellett s loyálisában odáig megy, hogy mikor a király 1673-ban elrendeli, hogy a vármegye Ampringen Gáspár János kormányzó installációján képviseltesse magát, az az április 14-én tartott kongregáción Illésházy György főispánt, a főjegyzőt és Prileszky Jánost küldi ki az installáción való részvételre.

A felkelés komolyabb fordulatot vesz 1678-ban, mikor Lipót hadainak nagy részét kénytelen volt XIV. Lajos hadai ellen a Rajnához küldeni. Apafi Mihály erdélyi fejedelem a bújdosók nevében a francia királlyal köt szövetséget s a török is megadja az engedélyt, hogy Erdély is nyíltan a felkelők részére álljon. Még ebben az esztendőben Teleki Mihály helyét a fővezérségben a fiatal, tehetséges Tökölyi Imre gróf foglalja el, ki rendes haddá alakítja át a bújdosók csapatait s csakhamar majdnem egész Észak-Magyarországot hatalmába keríti és elfoglalja ősi birtokát, Árvát és Likavát is.

A kuruc hadak Túróczból, Árvából Trencsén vármegyébe is betörnek, feldúlják a labancok birtokait s a ki menekülni nem képes, azt fogságba hurcolják. Azért a vármegye augusztus 29-én tartott kongregációjában 200 lovasból álló hadat rendel a szorosok őrzésére a falusi bírának pedig felhatalmazást ad, hogy a Tökölyi pártjához szítókat kivétel nélkül összefogdossák s kalodába zárják.³³⁾ De mindez keveset használ. Petrőczy István, Kasszavár ura lángbaborítja a Kiszucza völgyét s a november 7-ki kongregáción felolvassák a gubernium levelét, melyben az Illésházy György kötelességévé teszi, hogy Petrőczyt fogja el.³⁴⁾

Illésházy György ebben az időben már öreg ember volt; feleségétől, Forgács Máriától gyermeke nem volt, csak egy leánya Ilona, Eszterházy Miklósné; épúgy csak egy leánygyermeke maradt bátyjának, Gábornak s így benne Illésházy Gáspárnak ága kihalóban volt. Örökösről kellett gondoskodni, ki az elődök nyomdokába lépve fentartsa és tovább virágoztassa az ősrégi, híres nemzetséget. Egyetlenegy férfitagja volt az Illésházy-családnak: a nádor testvérének, Ferencnek ágából Illésházy Miklós, kinek apja Illésházy Ferenc báró a szerencsétlen párkányi csatában vesztette életét. Erre nézett az Illésházjak törzsvagyona, a trencsényi várhoz tartozó uradalom, valamint a trencsényi és lipóti főispánság. 1775. február 17-én nőül vette Balassa Erzsébetet s a Biccse várában tartott lakodalomra Illésházy György a vármegyei rendeket is meghívja.^{35)*)}

Illésházy György közbenjárására Illésházy Miklós utódlási joga hivatalosan is elismertetik. Az április 22-ki kongregáción olvastatta fel Illésházy György Lipót király adománylevelét, melyben Illésházy Miklóst gróffá nevezi ki „Comitum vulgo a Germanica natione Graff vocatorum assumptionem“ és Trencsén és Liptó vármegyék jövőendő főispánjává jelöli ki II. Mátyásnak 1610. január 10-én Illésházy Gáspár részére kiadott kiváltságlevele értelmében.**)

Ugyanezen kongregáción Illésházy Miklós „uti Haereditarius Dominorum Arcis Trenchin Bonorumque ac universarum eiusdem pertinentiarum“ protestál Trencsén város ellen, ha az esetleg akadályokat tenne az ellen, hogy ő vámházát, mely eddig a vár alatt a Závolyban volt, Orechó községbe áttesszi.***)

1679-ben borzasztó pestis tör ki a városban és a vidéken, mely százával ragadja el az embereket. Illésházy György „recognoscens nihil esse incertius ipsam mortis horam“, 1679. október 17-ki kelettel

*) A vármegye 100 forint értékű billikomot visz nászajándékul.

**) Úgy Lipót, mint II. Mátyás adománylevele egész terjedelmében közölve van Prot. com. Tr. 1677—1692. 134. l.

***) A vámház áthozatala mutatja legvilágosabban, hogy az Illésházjakat a német katonaság a várból végkép kiszorította.

Nemsován elkészíti végrendeletét, melynek bevezetésében elmondja, hogy a dögvész miatt nincs ideje arra, hogy az arra rendelt emberek előtt állítsa ki s hites helyen őriztesse, azért az október 17-ki vármegyei kongregáción olvastatja fel s egész terjedelmében felvéteti a jegyzőkönyvbe.³⁶⁾ A végrendeletben áradozó szavakkal emlékszik meg feleségéről, Forgács Máriáról, kivel majdnem 35 évet töltött boldog házasságban*) s elmondja, hogy ámbár öreg ember, testileg jól bírja magát, de a dögvész arra készíti, hogy megtegye végső intézkedéseit. Az Isten akaratában való megnyugvás, a mély vallásos érzés s övéinek rajongásig menő szeretete árad ki annak minden sorából.**)

Általános örökössévé nejét teszi kivéve a szorosan vett Illésházy vagyont: a trencsényi és lipóti uradalmat, mely az Illésházy Miklóse „salva proprietate in illis, in quibus privilegium Illésházyanum ius successionis proprietariorum declararet.” Felesége halála után az összes vagyon az Illésházy Miklóse, ha fiúgyermekei lesznek, ellenkező esetben veje Eszterházy Ferenc, vagy Illésházy Gábor leányának Batthány Pálnénak fiaira száll.***)

A pestis azonban életben hagyta Illésházy Györgyöt, hogy végigszenvedje fehér hajjal, mint nagy őse, Illésházy István nádor, a sors kegyetlen megpróbáltatásait.

Illésházy György az uralkodó családnak rendületlen híve volt még akkor is, mikor a Wesselényi összeesküvés véres eltiprása s az ország kegyetlen leigázása megingatta a dynastiába vetett bizalmat s a tartozó hűséget majdnem mindenkinek lelkében.

A bécsi kormánynak a protestánsok elnyomására irányuló törekvésért senki jobban az országban inkább fel nem karolta, mint ő, úgyhogy szinte érthetetlen előttünk az a gyűlölet, amellyel atyja, Illésházy Gáspár s őse, a nádor hitvallása iránt viselkedett. A protestánsok templomainak elvételét nemcsak a városban, hanem a vármegyében is ő hajtotta végre. A kuruc-labanc mozgalmak és Tökölyi felkelése idején, mint a vármegye főispánja mindent megtett, hogy a vármegyét a Lipót iránt való hűségben megtartsa, sőt 1680-ban Lipóthoz memo-

*) Egybekelésük 1645. február 1-én történt.

**) „.... tamen sub hac infectionis contagionisque grassatione mortis certitudo ac momenti eiusdem incertitudo me Divinae potentiae ac paternae dispositioni commendans reddo, vivere ac mori voluntati Dei mei parens me subicio sed Domesticorum meorum nec possum, nec debeo imo nec volo immemor esse....“

***) Illésházy Gábor leánya Kata 1655. augusztus 11-én, György leánya Ilona 1661. március 13-án ment férjhez. Mindkettő utódok nélkül halt el. Leányának hozományul a bicssei uradalmat adta, melyet 1672-ben szerzett meg. A vételnek ellene mondtak Stranay György és Pongrácz Ferenc „director bonorum Óvár.” Prot. com. Tr. 1656—76. 695. l.

randumot intéz, melyben eszközöket ajánl a Tökölyi-felkelés elnyomására.*)

Ezeknek dacára a királyi ügyigazgató vádat emel ellene s ennek vádjá alapján letartóztatják. Először Olmüczben, azután a pozsonyi várban raboskodik. Az 1680. július 28-án Beczkón tartott kongregáción olvassák fel Lipót rendeletét, mely szerint az alispán főispáni helyettesé neveztetik ki, a főjegyző pedig Bécsbe hivatik.³⁷⁾

A rendelkezésünkre álló források nem nyújtanak elegendő felvilágosítást bukásának ügyére, de aligha tévedünk ama feltevésben, hogy a bécsi kormánynak ellene induló akciójában a vezérlő motívum ugyanaz volt, mint ősenek, a nádornak esetében, t. i. a pénzvágy s ugyanaz volt az ő bűne is, mint a nádoré, t. i. szókimondó természete és nagy vagyona. Hogy a trencsényi német várparancsnokokkal milyen viszonyban volt, azt fentebb láttuk. Bizonyos, hogy ezek is közreműködtek megbuktatásában. Fenti feltevésünket igazolja az a tény, hogy Illésházy fogságából Trencsén vármegyéhez fordul s kéri a vármegye közbenjárását, hogy ügye a törvényes útra tereltesse. A vármegye december 16. és 17-én tartott kongregációján el is határozza, hogy írni fog a királyhoz Illésházi érdekében, mert ellene a vármegyénél egyéb panasz fel nem merült, mint Ottlik Miklósé, ki arról vádolja, hogy a kohanóczi lutheránus templom elvételénél neki nagy károkat okozott.³⁸⁾

A vármegye kérése azonban nem sokat lendített Illésházy sorsán. Fogságban maradt továbbra is. 1681-ben királyi leirat Sirchics Gáspárt nevezi ki főispáni helytartónak. Szabadságát a soproni 1681-i országgyűlés adja vissza.^{39)**)}

Lipót azon törekvése, hogy az ország alkotmányának visszaállításával Magyarországot megbékítse, kudarcot vallott. Tökölyi török hadak által segítettve 1682-ben beveszi Észak-Magyarország kulcsát, Kassát, majd Füleket s a királyi hadak vezére Strassoldó a morva tartomány védelmére szeptember 18-án Trencsénbe jön s már előre intézkedik, hogy a trencsényi vár az esetleges ostromra való tekintettel védelmi állapotba hozassék; elrendeli, hogy a kézművesek a várba rendeltessenek és pedig a molnárok, kovácsok és lakatosok a lövészerszámok rendbehozatalára, a többiek pedig a város és vár védőműveinek rendbehozására. Eszterházy Pál nádor elrendeli, hogy a vármegye

*) Illésházy Györgynek a királyhoz benyújtott véleménye a Tökölyi-féle lázadás okairól s annak mi módon lehető megszüntetéséről. Trencsénvármegye levéltárában. Történeti nevezetességű iratok, 203/1680. sz. a.

*) 53. §. A vármegye írásbelileg gratulál szabadulásához. „Non secus scriptae sunt litterae Illmo Dno Supremo Comiti cum aggratulatione novi anni et restitutionis dignitatum.“

insurrekcióját állítsa ki, amit a megye teljesít is. A megyei hadak vezére Illésházy György s a táborozás tartama alatt a főispánságban Illésházy Miklós helyettesíti.

1683-ban IV. Mohamed szultán megüzente Lipótnak a háborút és Kara Musztafa nagyvezért állította hadai élére, ki Bécsnek megvétele tüzte ki feladatául s a túlادunai részekén át sietett az ausztriai szélek felé. Tökölyi hadaival, melyben 12.000 török volt, a bányavárosokon át indult Pozsony felé. Schultz és Lubomirski, kikre a Vágvonala és a morva szélek őrzése bízva volt, feladván hadállásukat Bécs felé vonultak s a Vág völgye Tökölyi előtt nyitva volt. A város a tatárok betűtésétől tartva a külvárosban erős őrséget állít fel s a sáncok védelmére 20 emberből álló csapatot állít.

A vármegye már jóval előbb, a május 11-ki kongregáción arról tanácskozik, hogy Eszterházy nádor tilalma ellenére is hódoló levelet küld Tökölyinek és Szalva Gvardiát kér, hogy a tatár inváziótól megszabaduljon. Az ügy a kongregáción nagy vihart támasztott, mert a Tökölyinek hódolni akarók, kiknek sorában volt Ruttkay György, székely apát is, erős ellenzékre találtak. Végre Illésházy György főispán csatlakozása döntötte el a kérdést. A hódoló levelet kiállították s követség vitte el Tökölyihez, melynek tagjai Benyovszky Imre és Gosztonyi Pál voltak.

A töröknek Bécs alatt történt leveretése semmivé tette a Tökölyi párt reményeit. Kezdetét veszi a felszabadító háború s a nemzet elfelejti az uralkodóház részéről szenvedett sérelmeket; csak azt tekinti, hogy az végre-valahára komolyan fog hozzá a török kiveréséhez s iparkodik a maga részét kivenni a szent háborúból.

Illésházy György fogságából való kiszabadulása után visszanyeri méltóságait, de a bécsi kormány nem bízott benne. Viszont az ő lelkében is visszamaradt a keserű csalódás érzése. Az udvar részéről az ő bűnéül róvták fel a Tökölyinek küldött hódoló levelet s november 16-án, — amely napon Illésházy Miklós a megyei hadakkal a nádor táborából megérkezik — tartott kongregáción olvassák fel a nádor rendeletét, amelynek értelmében Trencsén vármegye főispánjává Illésházy Miklós neveztetik ki s a vármegyének meghagyja, hogy az új főispán rendeleteinek és parancsolatainak engedelmeskedjék.

Illésházy Györgyöt újból elejtik s az öreg emberben fellobban a heves Illésházy-vér s hajtja egyenesen Tökölyi táborába. A vármegye a lotharingiai herceghez küldött követeknek: Benyovszky Imrének és Tolnay Gábornak adott utasítások 3-dik pontjában jelenti, hogy Illésházy György Tökölyi pártjához állott.*)

*) „Detegere non intermitterent et id, quod Supremus Comes Cottus huius etiam infidelitate persisteret et ad eundem Tökölyum itineraret, interim adminis-

Illésházy György gróf, a protestantismus esküdt ellensége, a jezsuiták kegyeltje, egy félszázadon át az udvar bizalmasa, rendületlen híve s Trencsénvármegyében a törvényes rend őre, Tökölyi táborában! ahová nem meggyőződés ereje hajtotta, hanem magával sodorta az elkeseredés, a sértett büszkeség kinzó érzete! Mennyi lelki harcon kellett átmennie, míg hanyatló élete végén megtette e lépést Tökölyi süllyedő hajójára! Pedig a sors még újabb megpróbáltatásokat tartogatott számára. Lázás erőfeszítéseket tesz, hogy újból talpra álljon, de nem sikerül neki s nehéz harcba keveredve rokonságával ennek részéről is tapasztalnia kell a hálátlanságot.

1684-ben közbocsánat hirdettetik mindazoknak, kik hűséget fogadnak a pozsonyi bizottság előtt, melynek elnöke a lotharingiai herceg volt. Illésházy György is visszatér Lipót hűségére, de méltóságait többé vissza nem kapja.

Az 1684. június 6-án tartott kongregáción olvassák fel az április 23-án kelt királyi rendeletet, melynek értelmében Illésházy Miklós gróf véglegesen kinevezetik főispánnak s a megye utasíttatik, hogy az új főispánt installálja és eskesse fel. Jelen volt a kongregáción Illésházy György is, hogy tanúja legyen félszázados közszereplése eltemetésének. A királyi leirat felolvasása után szót emelt:*) protestált az installáció ellen, s kérte a rendeket, hogy a beiktatást halasszák el. A gyűlés azonban elutasította s azt tanácsolta neki, hogy folyamodjon panaszával a királyhoz. Az új főispán eskütétele után pedig arra kérte a gyűlést, hogy adja ki neki a levéltárból az Illésházy Miklós részére kiadott ajándéklevelét, melynek kiadását a vármegye el is rendeli. 1689-ben fejezi be változatos életét, mely egyes fázisokban: a hatalommal való összeütközésben, az aggkor küszöbén politikai pártállásának megváltoztatásában oly sok hasonlóságot tüntet fel nagy őse, a nádor életével. Életének végén nehéz anyagi gondokkal küzdött. Konfiskált vagyona Illésházy Miklósné lesz s neki csak a nemsovai birtok s kisebb jószágrészek maradnak meg, melyeket sorban adogat el, sőt nemsovai jószágát is még életében bécsi kereskedőknek adja el.⁴²⁾ Szélsőségekre hajló természete, rendkívül heves temperamentuma akadályozták, hogy születési és vagyoni előnyei mellett nagy tehetségei, éles energiája, erős akarata nagyobb szerepet nem juttattak neki

tracio eiusdem officii supremi Comit Illmo Comiti Dno Nicolao Illyesházy Trinchiniy in fidelitate Suae Mtis incontaminate perseveranti collata fuisse.“ Követi utasítások 572—574. II. Illésházy György vagyonát a bécsi kormány elkoboztatta. Illésházy Miklós azonban kéri, hogy adják vissza a dubniczi uradalomba fektetett anyai örökségét, vagy pedig magát a birtokot.

*) „Post perfectionem Illmus D. Comes Georgius Illésházy de eadem prior Supremus Comes personaliter comparando. . . .“

ebben a korban, mely bővebben volt az önfeláldozó egyéniségeknek, de híjával volt a nagy tehetségeknek, kik koruk eseményeit irányíthatták volna.*)

Jegyzetek.

- 1) Városi a. é. jk.
- 2) Prot. com. Tr. 1656—76. 429. l.
- 3) Városi a. é. jk.
- 4) U. o.
- 5) Pauler Gy.: Wesselényi F. összeesküvése, I. k. 122. l.
- 6) Prot. com. Tr. 1656—76. 445. l.
- 7) U. o. 484—85. ll.
- 8) U. o. 613. l.
- 9) Pauler: 67—75. ll. s Lipót király leirata a városi levéltárban.
- 10) Prot. com. Tr. 1656—76. 615. l.
- 11) U. o. 643. l.
- 12) U. o. 630. l.
- 13) Részletesen leírva a városi a. é. jk-be.
- 14) A leirat másolata Trencsén város a. é. jk-ben.
- 15) Szalay V. k. 144—145. ll.
- 16) Trencsén város a. é. jk-ben s Kamin. 190—191. ll.
- 17) U. o.
- 18) A királyi rendeletek másolatai a városi a. é. jk-ben.
- 19) A rendeletek Trencsén város levéltárában.
- 20) Pauler II. k. 246—247. ll.
- 21) Prot. com. Tr. 1677—1692. 624. l.
- 22) Trencsén v. a. é. jk-ben.
- 23) Prot. com. Tr. 1677—92. 100. l.
- 24) U. o. 130. l.
- 25) U. o. 172. l.

*) Holttestét — valószínűleg végső intézkedése folytán — nem a vártemplom Illósházy-kriptájában, hol atyja, testvére és gyermeke nyugodtak, hanem a jezsuita-templom sírboltjában temették el a Szűz Mária oltár alatt lévő fülkében. Az enyészet romboló munkája következtében széthullott koporsók között nem találtam meg tetemeit. De valószínűnek tartom, hogy a jelzett helyen teljesen sértetlen állapotban lévő három rézkoporsó valamelyike rejti magában tetemeit, amelyekre azonban azonban feliratot, vagy egyéb útbaigazító jelzést nem találtam.

- 26) Városi a. é. jk.
- 27) U. o.
- 28) U. o.
- 29) U. o.
- 30) Trencsénvármegye utasítása követei részére a soproni országgyűlésre. Prot. 1677—92. 587—597. ll.
- 31) Prot. c. Tr. 1656—76. 682. l.
- 32) U. o. 695. l.
- 33) Prot. com. Tr. 1677—1692. 92—94. ll.
- 34) U. o. 100. l.
- 35) Prot. com. Tr. 1656—76. 747. l.
- 36) Prot. com. Tr. 1677—92. 174—178. ll.
- 37) U. o. 1677—92. 246. l.
- 38) U. o. 212. l.
- 39) Szalay 5. k. 217. l.
- 40) Prot. com. Tr. 1677—92. 540—544. ll.
- 41) U. o. 613. l.
- 42) U. o. 1051. l.

HATODIK FEJEZET.

A vár II. Rákóczy Ferenc szabadságharca idejében a morva és sziléziai szorosok kulcsa. — A vár és város ostroma 1704—8. Kurucok a Vág völgyében. — Sréter János hadai kardcsapás nélkül veszik be. — Ritschán közeledésének hírére a megszálló hadak a várat elhagyják. — A hiba többé jóvá nem tehető. — Ritschán intézkedései. — Bercsényi Trencsént és Nyitrát bombáztatja és Breuner segítő hadait viasszorítja. — Hurly Edmund lesz az új várparancsnok. — Szerencsés kirohanás az ostromló hadakra. — Bezegh Imre fenyegető levele a városhoz. — A városban a skorbút és éhhalál dühöng. — Bercsényi újból a vár alá érkezik. — Ocskay hibája folytán b. Krumpach a hrozinkói szoroson át a végszükségben szenvedő Trencsént megsegíti. — Illésházy Miklós gróf főispán távozása. — A várparancsnok embertelen gonoszságai. — A város Szuchány Jánost küldi a királyhoz panaszaival. — A panaszlevél pontjai. A várparancsnokságban Hurlyt Morelli váltja fel. — Az ostrom tovább folyik. — Starhemberg hármass védvonala a Vág völgyében. — Vágújhely és Illava erősítése. — Viard expedíciója Trencsénbe. — A várost tűzvész hamvasztja el. — A vár és a város a megadás szélén vannak. — A Sziléziába készülő fejedelmet a hadi tanácsban ráveszik, hogy előbb Trencsén megvételére induljon. — A trencsényi csata színhelye. — A vár további sorsa. — 1782-ben a német katonaság elhagyja. — 1790-ben a tűzvész martaléka lesz.

A karloviczi béke megkötése után a bécsi kormány elérkezettnek látta az időt arra, hogy régi tervét megvalósítsa s Magyarországot az összbirodalomba beolvassza. A régkeresett jogcímet a magyar állam megsemmisítésére a töröknek birodalmi hadak által történt kiszorításá-

ban s a nemzet egy részének a törökkel való szövetkezésében találta. A nemzet történelmi jogai ellen intézett merénylet, a nemzet anyagi javainak közprédára való bocsátása s a bécsi kormány leplezetlen célja: a magyar faj kiirtásával a magyar állam megsemmisítése egy táborba toborozta mindazon nemzeti erőket, amelyeket a kétszázados küzdelem még fel nem emésztett s kezdetét vette az elnyomó hatalom ellen folytatott nemzeti küzdelmeknek egyik legnagyobbiszerűbuke II. Rákóczy Ferencnek, a szabadságharcok ideális hőisének vezetése alatt.

II. Rákóczy Ferenc szabadságharca alatt fontos és nevezetes szerep jutott a trencséni várnak, de a körülmények úgy alakultak, hogy az ősi vár sok vihart és vészt látott bástyái a nemzeti ügy sikeréhez hozzá nem járulhattak, sőt — a kurucok rövid ideig tartó megszállásától eltekintve — lehet mondani az egész küzdelem alatt a trencséni vár a Vág völgyében a császári seregek által alkottatott védvonal egyik legerősebb pontját alkotta, melyen megtörtött a kuruc fegyverek minden erőfeszítése. Valamint a Dunántúl Ocskay Sopront épűgy Sréter János könnyű szerrel engedte kisiklani kezéből a trencséni várat „a morva-sziléziai passzusok kulcsát“ s Rákóczy zászlaja nem is került fel többé sem annak, sem emennek bástyáira. A négy évig tartó megszállás, mely a kuruc hadaknak jelentékeny részét kötötte le, eredményre nem vezetett. A vár ugyan sokszor volt azon a ponton, hogy élelemből teljesen kifogyva kaput nyisson, de a császári vezérek: Ritschán, Viárd, Heister a hely fontosságának tudatában mindig megsegítették a végveszedelem szélén álló várórséget s magasabb hadi taktikájukkal kijátszva a kuruc őrhadak éberségét s a lissai, vlárai és hrozinkói szorosokon átlopozva szétszakították az ostromló hadak gyűrűjét.

A négy éves ostrom alatt rettenetes napokat látott a vár bástyái alatt fekvő város, melynek lakóit a várbeliek sohasem kényeztették ugyan valami nagyon, de viszont olyan szívetrázó nyomorúságra sem juttatták soha, mint az akkori várparancsnokok, kik a király s a bécsi haditanács rendeleteinek fittyet hányva a skorbut és az éhhalál által tizedelt lakosság leírhatatlan nyomorán még akkor sem segítenek, ha ez módjukban van, sőt minden módot kieszelnek, hogy a szerencsétlen lakosság inségét még inkább fokozzák. Hurly és Morelli a két embertelen várparancsnok neve, kinek bánásmódja emlékeztet a spanyoloknak Amerika benszűlöttjeivel szemben elkövetett vérlázító gonoszságaira és egyben tanulságos példa arra, hogy a császári tábornokok mikép vélekedtek Magyarország lakosságának életéről és vagyonáról.

A Rákóczy Ferenc egész hadviselését üldözö balvégzet a Trencsént végre megvenni óhajtó szerencsétlen fejedelmet a trencséni

csatamezőre vezette, hol azonban Heister és Pálffy hadaival kerül szembe. 1708. augusztus 3-án megkezdődik a vég kezdete. E nap a Rákóczy-kornak legszerencsétlenebb napja s Trencsén neve szomorú hírhedséget nyert a Rákóczy-korszak történetében.

A lengyel földről Magyarországra törő Rákóczy harcának jogoságát mi sem mutatja inkább, mint az, hogy bejövetelének pusztá híre seregeket fakaszt a földből s Észak-Magyarország a Tiszától a Vágig kardcsapás nélkül kerül a felkelők kezébe. A felkelés kedvező megindulását az tette lehetővé, hogy a császári hadak nagyrészt a Rajnához szőlította a franciákkal spanyol trón miatt folytatott véres örökösödési háború.

Az 1703. év nyarán a kuruchadak, melyeknek élén Ocskay László járt hevenyében összeszedett lovasdandárával, már becsapkodtak Trencsénbe. Trencsén ostromára azonban csak 1704. február 13-án kerül a sor, amikor Sréter János hadai próbálják megvenni a fontos erősséget. Vállalkozásukat nem remélt siker követte. A várban volt ugyan némi német katonaság s a várban, vagy valószínűleg inkább a városban tartózkodott Illésházy Miklós gróf főispán, Lipótnak rendíthetetlen híve néhány megyebeli mágnással és előkelőbb nemessel, kik a vármegyét beszáguldozó kuruchadak elől a vár bástyái alatt kerestek védelmet, de a kuruchadak meglepő sikerei és villámgyors előnyomulása rémülettel töltötték el a lelkeket s az ostromló hadak komolynak nevezhető ellenállással nem találkoztak. Sréter hadai február 13-án beveszik és felgyújtják a külvárost és az elővárost, a protestáns városi polgárok kijelentik, hogy nem harcolnak s erre a védelem vezetői megindítják a tárgyalásokat a vár átadása iránt, melyek hamarosan eredményre vezettek.

Sréter János a 12 pontból álló kapitulációs levélben¹⁾ a legmesszebb menő engedékenységgel teljesíti mindazt, amit a védők a vár átadása fejében kérnek s február 14-én benyomulnak a belvárosba s a várat birtokukba veszik. A német katonaság s néhány vármegyebeli nemes úr még aznap elhagyja a várost.

Néhány hónapig maradt mindössze a vár Rákóczy hadainak birtokában. A kuruc hadvezetőség végzetes hibát követett el, hogy e fontos hely birtokát oly könnyen vette s kellő haderőt nem helyezett a várba, melynek védműveit a német várparancsnokok kijavították, kellek átalakították úgy, hogy a nemzeti ügynek bevehetetlen őrszeme lett volna a küzdelem alatt. A ballépés megtörtént s többé minden erőfeszítés és vérontás dacára jóvátehető nem volt.

A kuruc hadaknak túladunai elfoglaltságát használta fel b. Ritschán császári tábornok Trencsén visszaszerzésére s május 3-án a vlárai szoroson 4000 emberrel Trencsén vármegyébe tört. Közeledésé-

nek hírére a kuruc hadak a várból és városból tüstént kivonultak s így b. Ritschán kardcsapás nélkül foglalja vissza Trencsént. A várba 200 főnyi német katonaságot helyez s néhány napi ittartózkodás után Vágújhelyt és körülötte vagy 20 községet felperzsel s zsákmányával Morvába vonúl a hrozinkói szoroson át.

Trencsényi tartózkodása alatt megteszi intézkedéseit a vár védelmére vonatkozólag. Május 6-án írásbeli rendeletet intéz a városhoz, melyben meghagyja, hogy a város a 200 főnyi katonaságot megfelelő díjazás fejében élmezze; ha azonban Morvából sikerül élelmi szereket a várba hozni, a város a kiutalt élelmi szereket visszakapja. A város lakossága köteles a védelemben fegyveresen részt venni és az esetleg nyert értesüléseket a főispánnal, Illésházy Miklós gróffal és a várparancsnokkal közölni.

Május 14-én kelt újabb rendeletével b. Pfeffershoven János Tódor ezredest, Trencsén egykori parancsnokát rendeli a védelem élére s a városnak kötelezettségeit 14 pontban írja elő, mely pontok súlyos kötelezettséget rónak a város nyakába. A város köteles a katonaságot hússal ellátni; a barmot a környékről hozzák — katonai brachciummal; négy hónapig fizeti a katonaságot; köteles a védelemben fegyveresen résztvenni s a kurucok által okozott károkat jóvátenni s a malmokat olyan pontokon állítani fel, hogy a vár ágyúi által megvédhetők legyenek. Illésházy főispánnak joga van mindenkítől — vagyon-vesztés terhe alatt — hűségesküt kívánni; a város köteles az élelmikészletet minden házban revideálni s a katonaság és a polgárság egyetemes szükségleteire fordítani; úgyszintén köteles a Vág hidját helyreállítani s a városhoz s a Vág közt fekvő házakat lerombolni s a barom-állomány élmezéséről gondoskodni. A megyére kivetett ezer mérő gabonából a rossz utak következtében csak 342 mérőt lehetett a városba beszállítani.

Ritschán tábornokot, mikor a trencsényi expedíció után Morvába visszavonul s Pálffy János hadaival akar egyesülni, Bercsényi, Károlyi és Ocskay a jablonczai szorosban Szomolyánnál május 28-án tönkre verik s maga is fogságba kerül, Trencsént pedig a kuruchadak csakhamar szoros ostromzárlat alá veszik.

Július végével Bercsényi személyesen vezeti Trencsén és Nyitra ostromát s bombáztatja mindkét helyet. Augusztus elején Breuner tábornok Trencsén megsegítésére a morvai helyőrségekből 3000 gyalogost, 9 század lovaszt s ezer felkelőből álló sereget gyűjt egybe s megkísérli a hrozinkói szoroson át Trencsén felmentését, de Bercsényi viasszorítja. A város a bombázás következtében az ostrom alatt nehéz napokat élt át s könyörgő levéllel fordul Bercsényihez, hogy kimélje a várost, de ez július 22-én Zsolnáról kelt levelében

a várost még nagyobb bajokkal is fenyegeti. Az ostromot a selmeci eredménytelen alkudozások idejére kötött fegyverszünet szakította félbe, amit október 2-án a város Te Deum-mal ünnepelt meg s német tisztet ebéddel vendégelte meg.

Október 10-én éjjel érkezett meg Morvából az új várparancsnok Hurly Edmund, ki oly gyászos emléket hagyott hátra a városiak iránt tanúsított embertelen viselkedésével. A város csakhamar újból ostromzárlat alá kerül, melynek vezetője Be z e g h Imre. Október 18-án az új várparancsnok vagy ötven katonával, néhány nemesi urral s a polgárokkal kitört a belvárosból s meglepte az elővárosban tanyázó kurucokat; mikor azonban a szomszédos Trencsénpüspökiből állomásozó kurucok társaik segítségére jöttek, Hurly megsebesült s kénytelen volt hamarosan a városi falak mögé menekülni; mégis sikerült neki különböző fegyvereket, három lovat, egy zászlót zsákmányolni s tizenegy embert foglyul ejteni.

Alig hihető, hogy a városiak ezekben a hadi ténykedésekben jószántukból vettek volna részt; sokkal valószínűbb, hogy elháríthatatlan kényszerűség folytán kellett a várórség hadi operációban résztvenniök. Bezegh Imre azonban nem így fogta fel a dolgot s keményen megfenyegette a várost.*)

Az 1704. év végén már a hiányos táplálkozás következtében skorbút dühöng a városban s egy csomó szegény embert kibocsátanak a városból, hogy az élelmi szerekkel takarékoskodjanak. Heister 1704. december 25-én a nagyszombati csatát megnyeri ugyan, de a fürge kuruc lovasság portyázása elől kénytelen Mador, Bazin és Szentgyörgy városokba vonulni s ennek következtében Trencsén szorosabb ostromzárlat alá kerül s a megszálló csapatok élére Bezegh Imre helyébe b. Petrőczy kerül, ki Bercsényi rendeletére Ocskayval egyesül s a hrozinkói szoroson Morvába törve a Trencsén megsegítésére b.

*) „Generosi Egregii Prudentes ac Circumspecti mihi obseruandi. Tegnapi lármakor, annak megh tekintésére kigyűttem volt magam is, az hol experiáltam, hogy Kgtek természet szerint való Ellenségünknel is keményebben viselyte magát, hollo!t penigh én mind ekkoraigh is nem úgy bantam mind Ellenségeimmel Kgtekkel, kire való nézve, ezen Levelem által Kgtteknek tudtára adom, ha mégh egyszer ilyen hostilitással ellenségképpen ki gyün reank és Német Ellenségünkkel fegyverét conjungalvan Kgtek olytátén hostilitást attental, mind külső mind belső Kgteh varosát Égh felé bocsátom.

Ekkoraigh is Hadaim egynehanszor Kgtekre mind Ellenségnek Joszagara kivantak menni át felrabolni, de maga protegaltam Kgteket. De látom immar Kgtek természet szerint való Ellenségéhnél is nagyobb Ellenségek és nagyobb hostilitást mutat azoknal is, ha Kgtek mi kara lészen az Hadaimtól ne massnak hanem magának tulajdonítja. Ezek után marad Practitularum Dominationum Vestrarum Ad officia paratus Emericus Bezegh m. p. L. S. Kgtek valaszát elvárom. (Lemásolta Kamin id. művében 281—282. ll.)

Krumpach tábornok által szervezett népfelkelést szétugrasztotta s Hradistya várost is meghódította. A bekerített városban az inség lett urrá s a lakosság nyomorán édes-keveset segített Heister, ki március 3-án lovasságával Petrőczynek Beczkónál felállított gyalogságot keresztül gázolja s némi eleséget visz Trencsénbe. Május elején az őrség már lóhúst eszik s a város lakossága az éhhalál küszöbén áll. Morvában ujjalag készülődnek a fontos véghely megmentésére s b. Petrőczy tudósítása alapján a Nyitrát ostromló Bercsényi az expedíció meg-
hiúsítását b. Petrőczyre és Ocskayra bizza s megsegítésükre b. Perényi Miklóst küldi 4 század gyaloghaddal és két tábori ágyúval Trencsénhez, sőt maga is eljött, hogy a hadak felállítását személyesen intézze; de Ocskay hibája folytán az expedíció feltartóztatása nem sikerült s Bercsényi minden erőfeszítése e kedvező alkalom kihasználása folytán a végső szorultságba jutott Trencsént megvenni, dugába dőlt. Ocskay ugyanis, ki ezen alkalommal mutatta meg főleg, hogy csak bátor és vakmerő csapatvezér, de önálló hadi kombinációkra képtelen s a stratégiaileg képzett osztrák vezérekkel nem mérkőzhetik, hadaival, melyeket Bercsényi újabb ezredekkel erősített meg, tekintettel b. Krumpach igen erős hadosztályára, a bohuszlaviczi mezőn táborozott és a beczkói várral szemben fekvő sztranyai szoroson várta a német hadak előnyomulását s azalatt b. Krumpach a hrozinkói szoroson elérte a Vág vonalát. Ocskay táborában az őrszolgálat oly hiányos volt, hogy csak az ellenség által felgyújtott falvak füstjéről vették észre, hogy a játszmát elvesztették. A német hadak Drietománál tábort ütöttek s rövid mintegy ezer lovas legnagyobbbrészt lisztel terhelve a trencsényi hídon a városba nyomult s Trencsén meg volt mentve. B. Petrőczy, a Trencsént megszálló hadak vezére beteg volt s ha b. Révay Imre a trencsényi ostromágyúkat Turnára nem viteti, azok is odavesznek. Másnap, május 18-án b. Krumpach ugyancsak a hrozinkói szoroson át visszavonult Morvába. Vele együtt távozott Trencsénből Illésházy Miklós gróf főispán, kiben a város lakossága utolsó menedékét veszttette s távozása után ügyszólván védelem nélkül ki volt téve a várparancsnok szeszélyeinek. A b. Krumpacchal visszavonuló morva pórhadak Záblath községet a kastéllyal együtt felgyújtották és kirabolták.

A trencsényi eset a hosszanfolyó háborúban ugyan csekély jelentőségűnek látszik, de valójában nem az. Eltekintve attól, hogy ennél kedvezőbb alkalom Trencsén megvételére többé nem kínálkozott, tisztán meglátszik benne Rákóczy hadainak nagy fogyatékosága: a szakképzett tábornokok hiánya, ami végeredményben a kuruc hadak minden erőfeszítését s páratlan vitézségét semmivé tette. A trencsényihez hasonló esetek tették sikertelenné nemzeti küzdelmeink eme legnagyobbikát.

Az 1705. év további folyamán fontosabb hadi események a trencsényi vár körül nem történtek. A küzdelem Pozsony, Nagyszombat körül a kurucok által erősen szorongatott Lipótvár birtokáért folyt, mely Trencsénnel együtt a Vág völgy kulcsát képezte.

Vessünk most egy pillantást az ostromlott vár és város belső viszonyaira.

A b. Krumpach által behozott élelmi szerek nagy részét a várba vitték, valami keveset a városi lakosság számára engedtek át. De mi volt ez ezer és ezer éhező embernek? Pár hét múlva újból jelentkezik a két borzalmas vendég: a skorbut és az éhhalál, hogy többé el se távozzon. Már előbb, május 22-én a helybeli plébános közbenjárására a várparancsnok sok szegény embert kibocsátott a kapukon, kik sűrű könyhullatás közt búcsúztak el a városuktól. A város a legborzasztóbb állapot: az éhhalál küszöbén a királyhoz fordul segítségért, ki június 3-án rendeletet küld b. Krumpachnak, hogy a legközelebbi élelem-szállításnál a városiaknak is juttasson az élelmi szerekből.

Július elején az ostromzárlat gyöngye lehetett, — Ocskay hadait Viard tábornok ellen Felső-Ausztria széleihez rendelték — mert ezidőben sikerült néhány városi polgárnak az ostromvonalon átsurranni és Morvában élelmi szereket bevásárolni. Július 6-án érkeztek vissza egy kicsiny 227 emberből álló morva segítő csapat által fedeztetve; 20 darab marhát s különféle élelmi szereket hoztak magukkal. Hurly azonban a július 8-án visszatérni készülő morvákat köszönet fejében visszatartotta s a Vág túlsópartján Vágbékáson fákat vágatótt ki és fűvet kaszáltatott velük. Július 20-án arra kényszerítette a városi polgárokat, hogy a morvák által kivágott fákat szállítsák a várba.

Hogy a gonosz, rosszindulatú embert intézkedésében csak az a cél vezérelte, hogy a városiakat veszedelembe döntse, azt megmutatták a következő események.

Amint a városiak a Vág jobbparti hídfője mellett fekvő Gesztes községről a fatörzseket szekerekre rakták, Vágaranyos, Szűcsgyergyános és Vágsziklás felől előtörték leshelyeikből a kuruc hadak — mintegy 3 ezer lovas és gyalogos — s nyolc kocsit a lovakkal együtt elvettek, kilenc embert agyonlőttök s a többieket egész a város kapuiig üldözték s kis hiba volt, hogy a kaput el nem foglalták s a városba be nem nyomultak. Július 24-én negyven beteg asszonyt és öt férfit bocsátott el Hurly a városból.

A város Hurly gonoszságai ellenében most már a királynál keres őltalmat s a fenti események után Szuchány János tanácsost küldi Bécsbe a királyhoz s 22 pontban foglalja össze panaszait Hurly ellen, amelyeket 11 újabb ponttal egészít ki. E panaszlevél borzalmas jaj-

kiáltása a szerencsétlen városnak s rettenetes okmánya egy minden emberi érzésből kivetkőzött ember lelki durvaságának s baromi szívtelességének. A panaszlevél*)²⁾ nevezetesebb pontjai a következők.

Az 1. pont szerint még az áldott állapotú nőket is arra kényszerítette, hogy a legnagyobb hidegben, kora reggeltől késő estig a kolostor mögött húzott sáncoknál dolgozzanak; ezek közül többen súlyosan megbetegedtek.

A 2. pont elpanaszolja, hogy mikor a legutóbbi alkalommal több asszonyt és gyermeket a városból kiköltöztettek, a külső sáncoknál őket feltartóztatta, a legnagyobb hidegben három óra hosszat várakoztatta, megmotoztatta, pénzüket elszedette. A szerencsétlenek jajveszéklése egészen a belvárosig elhallatszott. Ez alkalommal egy gyermek megfagyott, egy asszony koraszülöttet hozott a világra. E szerencsétlenek közül özvegy Névedynét, egy jobbmódú özvegyet börtönbe csukattott s kibocsátásáért ezer forint váltságdíjat követelt.

Az 5. pont elmondja, hogy a polgárságot fegyverbe állítva lakása elé rendelte, katonasággal körülvette, lefegyverezte s fejjel és jószágvesztés terhe alatt megparancsolta nekik, hogy a lakásaikon lévő összes fegyvereket beszolgáltatassák.

A 6. pont a városi molnárok sanyargatásáról szól. Ezeket azon ürügy alatt, hogy legutóbb a kuruc ellen nem harcoltak és malmaikat nem a vár alatt állították fel, bebörtönöztette s nagy összeg pénzt követelt tőlük. Minthogy a nyomorultak azt ki nem fizethették, három malmot felgyújtott, négyet eladott. E molnárok közül három elszökött, négy még mindig a börtönben van.

A 7. pont elpanaszolja, hogy a segítő csapatok által behozott élelmi szerekből a városiaknak semmit sem juttatott. A 12. pont szerint a bíró leveleit elfogja és felbontja, a 14. szerint a városi polgárokat és nemeseket, noha ezt királyi rendelet tiltotta el — munkára kényszeríti. A 18. pont szerint az élelmi szerek hiánya következtében a városból kiköltöztetett szegény családok ingóságait eladatja. A 21. pont szerint egy meghalt asszony holttestét kiásatta s borzalmasan megcsonkította azt állítván, hogy boszorkány volt s katonáit megrontotta.

Nem kevésbé súlyosak a pótlólag csatolt tizenegy pontban foglalt vádak. Az 1. pont szerint Illésházy Miklós főispán s a katolikus lelkész kérték, hogy a szegénységet, melynek soraiból az éhhalál napról-napra szedi áldozatát, vagy bocsássa ki a városból, vagy pedig üttesse őket katonáival agyon. Erre néhány beteg asszonyt, gyermeket és férfit, kik alig bírták vonszolni már magukat, a városból kibocsá-

*) Másolata a város a. é. jk-ben.

tott; mikor azonban a hid közepén voltak, utánuk küldte pribékjeit, kik a szerencsétleneket nemcsak pénzüktől, hanem még ruháiktól és ágyneműiktől is megfosztották s a pusztá földön fetrengve hagyták ott őket. A belvárosban több faépületet leromboltatott s sok gyümölcsfát kivágatott, hogy sört főzethessen magának. A 10. pont szerint a városba hozott élelmi szereket a tisztek árulják a városiaknak s oly magas árakat szabnak, hogy a lakosság nagy része élelmet szerezni kénytelen s különféle fűvekkel és növényekkel kénytelen táplálkozni.

Mi lett Szuchány János követségének eredménye, nem tudjuk. A következő 1706. év elején Hurly Edmundot a parancsnokságban Morrelli váltja fel, ki a fegyvereket visszaadatta ugyan a polgároknak, de semmivel sem volt jobb elődjénél, Hurlynál.*) A szerencsétlen lakosságot épúgy sanyargatta, mint az. Alatta elpusztult a lakosság megmaradt marhaállománya, mert egyetlenegyszer sem engedte meg, hogy a lakosság a sáncokon kilopózva fűvet kaszálhasson. Hogy milyen lelki durvaságra és alacsonyyságra valló embertelenségre vetemedett, mutatja az, hogy a tüzelőfa hiányában télen úgylis sokat szenvedő polgárság ablakait sorba beverette.

A harc változó szerencsével zúgott tovább a trencsényi vár körül. 1706. január 25-én Montecuccolinak sikerült Morvából élelmi szert behozni s két napig feküdt hadaival a városban. Április 28-án a város újból a királyhoz fordul, hogy a behozott élelmi szerekből valamit a városi lakosság számára is adjanak, melynek sorsa csak a szécsényi országgyűlés tartamára megkötött fegyverszünet alkalmával lendült valamivel jobbra.

1707-ben Vág völgy és Morva között újból Ocskay fekszik ezredével s hadai egy részével Morvát zsákmányolja, a másikkal Trencsént szorongatja. Az ostromzárlat parancsnoka ez időben Szádeczky Gáspár hajdúezredes volt, ki május 29-én Szoblahóról értesíti Ocskayt, hogy a vár alatt a külvárosnál egy völgyben a várőrséget lesbe csalta, néhányat levágott belőlük s sokat megsebesített s a németet egész a várágyúig kergették. Az ostromzárlat egyebekben igen lanyha volt. A vár körül táborozó kurucság hadi felszerelése, ostromkészlete a lehető legfogyatékosabb volt s Szádeczky ezredes panaszkodik, hogy a táborban puskatöltésre ólom sincs elegendő s a hajdúk kavicssal kénytelenek lödözni. Ez év nyarán Starhemberg császári vezér felmenti a végső szorongatásban lévő Lipótvárat s kísérletet tesz a Vág vonal állandó birtokba vételére s megerősítésére. Július 24-én szétveri a trencsényi ostromzárlatot s a feldult Vágújhely környékéről élelmet hordat be.

*) Ebben az időben fegyverfogásra alkalmas ember volt a városi polgárok soraiból 470 és 16 jezsuita.

Ocskaynak augusztus 3-án a Fehérhegyen Steinville ezredére mért csapása elszólítja ugyan Starhemberget a Vág völgyéből, de ez év őszén, mikor Eszterházy Antal, a vágmenti hadak fővezére Hatvanhoz szólíttatik Károlyihoz Rabutin ellen s az itteni hadak vezetését a súlyos beteg Andrassy Pál helyett Ocskayra bízzák, már megint Trencsén körül van. Az illavai trinitárius zárdát megerősíti s hogy a kurucságot az osztrák örökös tartományoktól visszatartsa, a Vág völgyét hármass védvonallá alakította, melyet a Vág, a hegylanc és a Morva vize fedeztek, de a trencségi ostromzárlatot széttobbantania nem sikerült; sőt Ocskay október 13-án hajnalban Beczkó városát megrohanja, beveszi, a német őrséget a várba szorítja s nagy zsákmányra tesz szert s a felső Vágmentén fekvő apróbb, elhagyott hegyi-várakat: Ledniczet, Kaszavárat, Oroszlánköt, Biccsét, Budatint, Lietavát stb. Winkler ezredessel rendbehozatja s beléjük őrséget helyez, de ezek dacára a Vágvonalan a helyzet nagyon megnehezült. Ocskay sztrófkói jószágára távozik s távollétében Szádeczkyt a vágújhelyi német őrség Szoblahónál meglepi, vagy száz emberét levágja s két zászlóját elveszi.

Novemberben maga Bercsényi jön rendet csinálni s megíúsítja a német azon szándékát, hogy a Vág felső völgyében is megvesse lábát. Trencsén ostromzárlatát Winkler és Révay ezredei vették át. A vágmenti hadműveletek fővezérévé Bercsényi a hős Bottyán Jánost teszi, a trencségi Vágvonalt őrzését újból Ocskay veszi át, ki január 16-án újból meglepi Beczkót, a várost elfoglalja s a véres harcban a falak közt tanyázó német és rác őrség legnagyobb része ottvész; csak kevesen menekültek fel a várba.

E pillanatnyi sikerek azonban Trencsén ostromát sikeresebbé nem tették. A felkelő hadak lábai alatt megingott a talaj a Vág völgyében, hol a németek egy újabb erős pozíciót szereztek, amennyiben Viard tábornok a kurucok által figyelembe nem vett Vágújhelyet Beczkóval szemközt földszáncokkal kitűnő erődde alakította s ezáltal nemcsak a császári erődök vonalát erősítette, hanem a szemközt Morvába vezető sztránnyai szorost is biztosította s az alsó és közép Vág völgy kulcsát alkotó Lipótvár és Trencsén közé újabb erődöt ékelt, honnan különösen Trencsén igen jól szemmel tartható és eleseggel is könnyebben segíthető volt. Tényleg február havában Morvából élelemszállítmány érkezik Vágújhelyre, melynek egy részét Viard február 23-án éjjel 3 ezer lovassal Trencsénbe s másnap hajnalban Illavára vitte. Pálffy a magyarországi hadak ideiglenes főparancsnoka március havában Viarddal kemény csapást mér Ocskay hadaira, amennyiben ez március havában Pruszkán meglepi Révay Imre hajdúit s közülök vagy négyszázat részint levág részint rabúl visz Trencsénbe.

E hónap végén Pálffy helyét Heister foglalja el s a bécsi udvar a legerősebb eszközökhöz nyúl a magyar felkelés leverésére. Ocskay a trencsényi plebános útján, kivel titkos levelezésben állott, pontos és becses értesüléseket szerzett úgy az ostromlott vár és város állapotáról, mint a Morvában a szorongatott vár megsegítését célzó készülletekről s ezeknek akadályozására április elején a lisszai szoroson át berontott Morvába, a hó végén pedig Bercsényi intézkedései folytán az egész vágmenti kuruchad mozgatai akkép alakítottak, hogy Ocskay tetemes haderővel törhessen be Morvába a lisszai szoros védelmére készülő wsetini erődítmények szétrombolására. E betörés egyike volt a leg-sikerültebbeknek s Ocskay hadai nemcsak az erődítményeket veszik be, hanem rengeteg zsákmányt is ejtenek s emberben is nagy károkat tesznek.

Május havában Bercsényi a sziléziai határtól egész Esztergomig Bottyán Jánosra bízta a vágmenti hadak vezérletét s a tapasztalt öreg katona régi hírnevéhez méltóan járt el tisztében s csupán ügyes hadmozdulataival — minden nagyobb vérontás nélkül — hátrtolta Heister hadait az egész vonalon s ennek következtében a trencsényi ostromzárlat is szorosabb lett s a vár és a város csakhamar végső inségbe jutott. A szerencsétlen várost különben — mintha minden összeesküdött volna ellene — borzalmas tűzvész is elpusztította, hogy a nyomorúság teljes legyen.

Május 14-én Gyurgyovanszkyné nevű özvegyasszony vigyázatlansága következtében egy ház kigyulladt; a heves szélvihar széthordta a zsarátnokat s csakhamar az egész belváros lángban állott a jezsuiták templomával és kolostorral egyetemben. A tűz oly rettenetes erővel dühöngött, hogy a bástyákon az ágyúk összeolvadtak s a Vágon hatvan tutaj liszt is a lángok martalékává lett. A várban és városban tanyázó katonaság pedig, ahelyett hogy mentette volna, ami menthető volt, Morelli parancsnok tudtával a tűzvész dühöngése alatt rabolni kezdett s főleg a pincéket dézsmálta. A város lehet mondani egészen megsemmisült, mert az előváros az ősrégi ferencrendi templommal együtt már azelőtt leégett.*) A külváros felperzselt vagy elpusztított házaival szintén romokban hevert.

A várra és városra elkövetkeztek a legborzasztóbb szorongattatás napjai. Vágújhely ostrom küszöbén állott, Viard Morvából nem mozdulhatott s ámbár Ocskaynak július elején ellene intézett támadását meg-hiusította, de túlnyomó kuruc haderő állván vele szemben Trencsén

*) E templomban, melyet az 1200 körül Trencsénbe telepített Jánosvitézek építettek, kik 1301-sen távoztak el s helyüket a ferencrendiek foglalták el, becses műemlék pusztult el. A kolostor az 1528-i ostrom alkalmával pusztult el.

sorsán nem lendíthetett, hanem Strázsniczig húzódtott, hogy ha szükséges lenne, Heister haderejével egyesülhessen.

II. Rákóczy Ferenc fejedelem a kedvező hadi helyzetet alkalmasnak találta, hogy régi tervét megvalósítsa, t. i. Csehországba és Sziléziába törjön s a poroszokkal egyesüljön, amely terv sikeres keresztülvitele a régóta tartó szabadságharcnak döntő fordulatot adhatott volna. A végleges tervet Bercsényivel és Bottyánnal Vihnyén készítették el. A terv szerint Rákóczy magával viszi seregének színét-javát s tábornokai legkiválóbbját. A legnehezebb feladat: a betörő seregnek a Csallóközben fekvő Heister ellen való megvédelmezése az öreg Bottyán Jánosra, Rákóczy dicsőséggel borított tábornokára nehezedett volna.

A sors művész abban, hogy az emberi elme által legkitünőbbben kidolgozott tervekhez valamely véletlen alakjában hozzáférjen s azokat halomra döntse. Rákóczy tervezett sziléziai betörésében e véletlent a végső nyomor küszöbén álló trencsényi vár szolgáltatta s így e gyönyörű nemzeti küzdelem katasztrófájában végzetes szerepet juttatott neki a sors.

Július végén a Pekry és Ocskay vezetése alatt Morvába Viard ellen intézett nagy betörés megghiusítása megadta Viardnak a rég várt alkalmat arra, hogy Trencsénnek a tizenkettedik órában élelemmel és hadal való megsegítésére vállalkozzék. Szándékát a városbeliekkel titkos levelezésben álló trencsénmegyei tisztek idejekorán megtudták s a hadi tanácsban az óvatos s a tervtől idegenkedő Rákóczyt, kinek főcélja, a sziléziai expedicio lebegett elsősorban szeme előtt, ráveszik, hogy gyönyörű hadát a sziléziai beütés előtt Trencsén megvételeire indítsa. A sereg a pöstyényi hídon kelt át a Vág balpartjára s Beczkó alatt vonúlt a vár felé, de megkésétt s mikor a kuruc hadak augusztus 2-án késő este a trencsényi várhegy, valamint a szoblahói hamrii, turnai és beczkói hegyek által alkotott medence délkeleti oldalát megszállották, Viárd a hrozinkói szoroson át cgerútat találva a trencsényi ágyúk fedezete alatt akadály nélkül vonúlt be a hídon Trencsénbe. Ugyanaznap este ért Heister és Pálffy a sztrányai szoroson át Vágújhelyre és hadai egy gázlón még aznap este átkeltek a beczkói oldalra. A körülmények véletlen találkozása folytán a küzdő hadak színe-java élén a vezérek legkiválóbbjaival a trencsényi völgyben találkozott össze, melyet ez a találkozás a legkiválóbb és legszomorúbb emlékü történeti helyek egyikévé tett.

A trencsényi ütközet augusztus 3-án elveszett. Rákóczi hadai iszonyatos vereséget szenvedtek. A fejedelem és Bercsényi megsebesültek, háromezer ember holtteste borítá a csatátért, a poroszokkal való egyesülés reménye elveszett, a gyönyörű hadsereg szétfoszlott s a legnagyobb baj mindezeknél az volt, hogy a trencsényi csatamezőn elveszett a hit

az igaz ügy győzelmében. Nem a majtényi síkon, hanem a trencsényi csatamezőn hullott porba a Rákóczi-lobogó s megszületik a lemondás, a honfi bánat, a reménytelenség és kétségbeesés szomorú dala, a Rákóczy-nóta.

A trencsényi csatával elveszett a kurucok számára a Vág völgye, s Trencsén vármegye, melyet Ebergényi László tábornok hadai szálottak meg. Az 1708 december 8-án Zsolnán tartott megyei kongregáció konstataulta, hogy már az egész vármegye a király hűségén van. A szorosokon becsapkodó kurucok ellen őrséget állítottak, de egyébként a hanyatló küzdelem eseményei a vármegyét többé nem érintették. A felkelés lassanként visszahúzódott oda, a honnan kiindult, a felső Tisza vidékére.

Trencsén városa csak nehezen heverte ki a borzasztó csapásokat, melyeket a háború folyamán szenvedett. Az ostrom rettenetes éveit túlélte lakosságot a 1710-i országos csapás, a dögvész is pusztítja oly mértékben, hogy október 5-ig 1600 embert ragadott el. Az életben maradtak e napon a városházán gyülekeztek össze. Xavéri sz. Ferencet a dögvész ellenében védőszentjüknek választották s fogadalmat tettek, hogy minden év október havának első vasárnapján körmenetben mennek a vártemplomból a jezsuiták templomába s ott fogadalmukat megújítják. E kegyeletes fogadalmat mai nap is teljesíti a város közönsége. Egy 1746-ból származó összeírás szerint a háború és a pestis dühöngése után a város 7844 főnyi lakossága 1071-re olvadt le.

Az ősi trencsényi vár utolsó hadi szereplése a Rákóczi-féle ostrom idejében volt. Német várőrség tartotta még továbbra is megszállva s az Illésházyak végkép kiszorultak belőle, de ellenséget bástyái alatt többé nem látott. 1718. augusztus 29-én Illésházy Miklós egyetlen fiát Józsefet, 1761-ben pedig József ugyancsak egyetlen fiát Illésházy Jánost installáltatta főispánnak. Illésházy József 1766-ban halt meg. A város erődjét lassanként megszüntették. 1761-ben, mikor a vármegye háza épült, bontották le a felsőtornyot, a kapu azonban megmaradt egész 1873-ig. 1779-ben, mikor a poroszokkal a háború kitörőfélben volt, Mária Terézia parancsára a város száz fegyverrel erősítette meg a várőrséget. A német katonaság egyébként 1782-ben szeptember havában hagyta el végképen a várat, mely hadászati jelentőségét végképen elvesztette. Száztizenkét évi katonai megszállás után a vár újból az Illésházy-család tényleges birtoka lett.

A német katonaság kivonása után Illésházy János főispán azt tervezte, hogy családjának lakóhelyét átteszi a dubniczi kastélyból az ősi várba, amely az Illésházy családnak annyi éven keresztül adott lakóhelyet és oltalmat s amely egykori fejedelmi pompáját megőrizte s kellő átalakítások mellett egyike lett volna az ország legpompásabb főúri lakó-

helyeinek. 1783. november havában ugyanis átr a vármegyéhez, hogy ez a foglyokat, akik ősi idők óta a vár börtöneiben voltak elhelyezve, vigye máshová, mert ő a várat családja lakhelyévé akarja átalakítani. A vármegye erre a rabokat az egykori jezsuita-konviktus épületében helyezte el ideiglenesen, majd 1790-ben a Motesiczky-család házát vásárolta meg erre a célra, mely „kis megyeház” néven ma a törvényszéki fogház céljaira szolgál.

A sors azonban nem engedte meg, hogy a trencsényi vár életében egy új, fényes korszak kezdődjék. 1790. június 11-én délelőtt óriási tűzvész pusztította el a várost, melynek zsarátnokait a szél felvitte a vártemplomra és innen a várra is, mely teljesen leégett. A tulajdonos a várkút körül sorakozó udvari épületeket befödette ugyan, de a vár főrészeit s a palotát a pusztulásnak engedte át s így az ősi vár végső pusztulásra jutásának közvetlen oka nem a tűzvész, hanem az emberi kegyetlenség. Ha a leégés után a tulajdonos dús erdeiből legalább a földézetet helyreállítja, ma Magyarország legrégibb, legterjedelmesebb és legszebb lovagvára nem lenne az enyészet birodalma, a palotának góth- és renaissance-stylusban épített gyönyörű részletei, amelyek még romjaikban is bámulatra ragadják a szemlélőt, ép állapotban volnának s hazánk egy páratlan történelmi és építészeti emlékekkel volna gazdagabb. Az alsó várépületek kellő gondozás hiányában szintén elpusztultak s köveiket 1834-ben a vár alatt húzódó új országút építésére fordították.

Illésházy István gróf, családjának utolsó férfisarja, 1837-ben a trencsényi uradalmat a várral együtt b. Sina Simonnak adta el, ki az öregtornyot és az ú. n. Mátyás-tornyot befödette s neki köszönhető, hogy a várnak ez a két részlete az idő viszontagságaival dacol. Halála után a trencsényi uradalom leányára, D'Harcourt Iphigenia grófnőre szállott, ki a várat 1905-ben Trencsén szab. kir. városnak ajándékozta, mely a legsürgősebb javításokat elvégezte ugyan, de legfőbb ideje lenne, hogy az illetékes tényezők foglalkozzanak azzal a kérdéssel, hogy a várnak fenttartható, értékes és aránylag csekély munkával és költséggel évtizedekre biztosítható részletei fentartassanak-e, vagy pedig végképen átadassanak az enyészetnek, mely százhusz év óta rombolja és pusztítja Anonymus „Trusun“-ját.³⁾

Jegyzetek.

- ¹⁾ Másolata Trencsén város levéltárában.
 - ²⁾ Másolata a városi a. é. jk.-ben.
 - ³⁾ E fejezet megírásához az adatokat Thaly Kálmán: Ocskay László és a felső-magyarországi hadjáratok c. művéből a városi és a várm. gyűlések jegyzőkönyveiből és Kámin művéből (250—350. l.) vettem. Az adatok legnagyobb része annyira közismert, hogy külön megjelölésüket feleslegesnek tartottam.
-

II.

(FÜGGELÉK.)

**A trencségi vár építészeti és hadtörténeti
emlékei.**

Ha a trencsényi vár donjon-jának erkélyéről a mélyen alattunk elterülő épületromok és bástyák tömkelegére letekintünk, azonnal szemünkbe tűnik a vár óriási terjedelme, amely északkelet-délnyugati irányban a félkilométert megközelíti. A várhegynek a várbástyák által körülhatárolt terjedelmes fensíkján a legnagyobb összevisszaságban, rendszertelenül sorakozó épületek, a zeg-zúgosan haladó falak, a meredeken sziklák szélén emelkedő bástyák emelésénél a különböző korok építészeit nem a külső díszre, összhangra, arányosságra való törekvés vezérelte, hanem az a cél, hogy a talajviszonyok minél ügyesebb kihasználásával a várat megközelíthetlenebbé, könnyen védhetővé tegyék. A védelem követelményei voltak első sorban az irányadók, melyek háttérbe szorítottak minden egyéb igényt, a lakosztályok kényelmét s a stílszerűségekre való törekvést.

A vár terjedelme. Az építésnél a védelmi szempont volt az irányadó.

Az előbbeni részből tudjuk, hogy a vár különböző korokban épült s mint legtöbb középkori vár, nem pusztán erődítmény, hanem főuri, sőt királyi lakóhely is volt, vagyis a terjedelmesebb külső és az aránytalanul kisebb belső várból, vagy palotából állott, mely utóbbi a várhegy fensíkjának legmagasabb pontján épülve magában foglalta mindazt, ami egy középkori főuri vár kelléke volt, azaz az őrtornyot, a lakosztályokat, a kápolnát, a lovagtermet, a kincstárt, a vízfogó medencét, a börtönt, a konyhát, a pincét és egyéb szükséges helyiségeket. A várhegy ostrommentes, északkeleti oldalán, a palota s a külső várnak a meredek szikla szélén emelt bástyái és épületei között terül el a vár nagyságával arányos, roppant terjedelmű várudvar, (l. az V. ábrát) a fegyvergyakorlatoknak, tornajátékoknak helye; a belső várban vagy palotában is volt egy kicsiny udvar (l. a III. ábrát), amely körül, mint központ körül a palota különböző épületei csoportosultak. A vártemplom fölött a várbástyák nyugati sarkát a templom-terrasszal

A vár jellege és a beosztás.

A vár udvarai.

összekötő várfal s a várhegy egy harmadik, terjedelmes udvart határol körül, amely azonban ostrom esetén nem nyújtotta azt a biztonságot, mint az előbbeni kettő, mert az elővárosból lőhető volt (l. az I. ábrát); ugyanítt, a magasban, a várszikla kiugró terraszn, a meredektől máig fennmaradt, hajdan lőrésekkel és gyilokjáróval ellátott fal által elhatárolva parányi várkertnek nyomaira akadunk, hová a vár déli oldalán a Szapolyai-féle felső sikátorból ajtó vezet.

Az építési anyag.

Az anyag, amelyből a vár felépült, téгла, dolomit, márga és agyagpala, de főleg mészkő; az ablak- és ajtókeretek homokkőből épültek; a boltozatok — mint azt az épségben maradt helyiségekben láthatjuk — vulkanikus anyagból az u. n. tufa-kőből épültek, amely likacsos lávakő könnyűsége mellett rendkívül tartós is s a belőle alkotott boltozatok századok múlva is dacolnak az idő viszontagságaival. A tufa-kő Teplicz mögött a nagysziklási völgyben ma is nagy mennyiségben fordul elő s annak idején a trencsényi vár céljaira tutajon is szállítható volt.

A falkötés módjai.

Különösen a vár délnyugati oldalán, a palota s a bástyafalak között lévő területen, hol a vakolat a falakról már legnagyobbbrészt levált, a falkötések legváltozatosabb és igen régi módjait tanulmányozhatjuk, amelyek igen gyakran egyedüli tájékoztatóink valamely várrészlet építési idejének megállapításánál.

Öntött falak.

A vastagabb falak legnagyobbbrészt öntöttek, t. i. a falat kívül és belül terméskővel felfalazták és az így támadt közt habarccsal vegyített törmelékkel, kavicssal töltötték ki;

Az álboltozat alkalmazása.

a vastagabb és magasabb falazatoknál a fal aljának erősítésére álboltozatokat használtak, mint azt a palotának az Illésházy-kapúhoz vezető sikátorában jobbra láthatjuk. Ahol a falazat ostrommentes helyen állott, az anyagot úgy rakták egymás fölé, mint a bányából kikerült. Pl. az említett sikátor délnyugati falát ily módon építették a Vág medréből hordott kövekből. A falak legnagyobb része azonban különféle kőből épült s ez esetben az építés technikája az volt, hogy a rétegek nem egyforma vastagságuk, hanem egy szélesebb rétegre egy keskenyebbet raktak és erre ismét egy szélesebb következett.

Kalászkötés.

Az Illésházy-címerrel díszített kapúval szemben, a meredek szélén emelkedő ősrégi falon, a falkötésnek egyik legrégebb módját tanulmányozhatjuk az u. n. kalászkötést, mely még a román korszak technikája s melyet Könyöki

szerint*) a XIII. század közepéig használtak. E falkötésnél a keskeny, hosszúkás köveket kalászszerűleg illesztették a habarcsba.

A várnak különösen a meredek szélén álló magas bástyafalainál, pl. a város felől a Závoly-épületével szemközt a magasban emelkedő bástyafalnál s a Szapolyai-féle sikátorok falainál egyenes vonalat alkotó sötét lyukakat találunk, amely vonalak egymás fölött szabályos, kb. egy méternyi magasságban felhaladnak a bástya tetejéig. E lyukak onnan származnak, hogy a meredek szélén szükségelt bástyafalak építésénél építő-állványokat nem alkalmazhattak s ezért úgy segítettek magukon, hogy a mellmagasságig emelt falba egyenes vonalban gerendákat falaztak, melyeknek kiálló végeire padozatot alkalmaztak s azon a falazatot ugyanily magasságig felemelve ezt az eljárást megismételték. A gerendák kiálló részeit azután lefűrészelték s ezek később elkorhadtak s helyükön az említett lyukak keletkeztek.

Ha a várba akarunk jutni, vagy a plebánia terraszához vezető földött lépcsőzetet vesszük igénybe, vagy pedig a vár alatt szelíden emelkedő Vár-utcán haladunk s mindkét esetben néhány perc alatt fenn vagyunk az említett terrazon, a várhegy oldalából kidomborodó, elszigetelt magaslaton, melynek ősi neve Máriahegy. A templom mögött, a plebánia-épület északi sarkán volt hajdan az első várkapú, melynek ma már nyoma sincs. Innen a várhegy oldalába vágott, lassan emelkedő út vezet a várba s csakhamar elérjük balkezről a sziklához épített Závoly épületét. A ház ősrégi és utolsó azon épületek közül, melyek a vártemplom körül állottak abban az időben, mikor a város még a templom körül s a fölötte emelkedő hegyen állott. Hajdan plebánia-épület volt. A 16. században a várnagyok a várostól elvették s istállónak, majd bormérésnek használták. Az Illésházyak alatt vámházuk volt. A Závoly épületét elhagyva forduljunk vissza, napnyugati oldalra. Előttünk emelkedik a városi körfal egy részlete, amely Szapolyai István alatt épült s a vár sarkától kiindulva lehaladt egészen a városi lebontott külső kaputoronyig, innen pedig a Vágig s a várost belekapcsolta a már védelmi rendszerébe. A külső oldalon mély sáncárok is védte, melyen át az említett kapútornyon alkalmazott felvonóhídon történt a közlekedés a belváros és az előváros

Meredek szélén álló magas falak építési módja.

A várösvény és a kapúk.

Az első kapú.

A Závoly épülete.

A várost a várhoz kapcsoló körfal gyilokjáróval és ölömöntővel.

*) A középkori várak különös tekintettel Magyarországra 51. l.

A városi céhek szerepe.

Az ólomöntők szerkezete.

A nyugati ágyúbástya.

Az ágyúrések szerkezete.

A résnyílás és résszoros.

között. E sáncárok maradványai a Népkertben a plébánia-terrasza alatt máig láthatók. E bástyafal megvédelmezése a városi céheknek képezte kötelességét. A bástyafal tetején fűvel benőtt párkányzatot találunk, mely faszerkezettel kiszélesítve az u. n. gyilokjárót vagy öldöklő folyosót alkotta, melyen a védők sorakoztak s a bástyafal külső szélére húzott vékonyabb falon, a mellvédőn alkalmazott lőréseken a fal ellen támadó ellenségre lőttek, dárdákat vagy köveket hajigáltak. A bástyafal túlsó oldalán egy pár teljesen ép állapotban lévő ólomöntőt láthatunk. Szerkezetük egyszerű s mégis rendkívül ügyes. A falból derékszög alatt két gerendavég nyúlik ki, melyek szögben találkoznak. Az így keletkezett háromszögre téglaköpenyt alkalmaztak, mely a védőket a támadók fegyverei ellenében fődözte, míg ők a két gerendavég által alkotott nyíláson olvasztot ólmott szurkot, forróvizet öntöttek a bástyafalon rést ütni, vagy azt kidönteni iparkodó támadókra. Ha a védők szorult helyzetbe jutottak, a gyilokjárón végigfutva a Szapolyai-féle alsó sikátorba s innen a várba menekülhettek.

Haladjunk pár lépéssel tovább! Jobb kézre, fejünk felett óriási magasságban, pusztán a majdnem függőlegesen eső sziklafal által védelmezve a palota a nyugati oldalát látjuk minden különösebb erősítmények nélkül, mert erről az oldalról ostrommentes volt; a meredek sziklafal következtében megközelíthető s a roppant magasságnál fogva lőhető még akkor sem volt, ha a város az ellenség kezébe került.

A palota aljában egy félköralakú ágyúbástya kelti fel érdeklődésünket. Valamikor teteje rakva volt ágyúkkal, de ágyúcsövek kandikáltak ki ma is ép állapotban lévő négy ágyúréséből. Rendkívül érdekes ezen ágyúrések szerkezete. Nem kőtáblába vannak vésve s a falba illesztve, hanem a résnyílást az építkezés alkalmával hagyták a falban. Nyílásuk nyitott legyezőként tágul kifelé s ez az ágyúcsövek lőterületét rendkívül kiszélesítette, viszont az ágyúrész legkeskenyebb részében, a résszorosban fekvő ágyúcsőnek ellenséges lövés által való tönkretétele szinte lehetetlen volt. Ezen ágyúbástya uralkodott a vágontúli részen, a Vágon, de legfőképpen a városon, melyet ágyúi a legkönnyebben összelőhettek. Igazi szerepe akkor kezdődött, ha a város az ellenség kezébe került. A várurak és a város között kitört harcokban a várurak a várost innen tartották

rettegésben s innen irányozták Illésházy Gáspár és György az ágyúkat a városra, ha ez követeléseiket teljesíteni nem akarta, vagy sokszor nem tudta.

Két sziklára épített kerektoronyhoz érünk, melyek közül a jobboldali már romban van; itt volt a második kapú, melyet e két torony védett. A baloldali tornyon még kivehető a kapúboltozat gyámköve. Baloldalt a meredek szélén az első kapútól a másodikig hajdan cölöpfal húzódott (l. az 1. ábrát); a két kerek toronytól nem messze egyemeletes kapútorony emelkedik, melynek mészkőből faragott kerete még ép; látható benne a felvonóhid láncának helye is ebből következtethető, hogy hajdan nem a mostani mély út vezetett ide, hanem dobogón lehetett megközelíteni; a kapú felett látható félfülkét valamelyik szentnek szobra ékesíthette. E helyen a kapúvédelem legraffináltabb módosításait tanulmányozhatjuk. Szűk síkátorban vagyunk, melyet a két kapú, balra a város felőli oldalon gyilokjáróval ellátott fal, jobbról a vársíkla valóságos farkasveremmé tett, honnan szabadulás nem volt. A kapútoronytól a sziklára rézsútosan felfutó bástyafal ágyúréseinek maradványai még kivehetőek, amelyeknek ágyúi az esetleg ide betörő ellenséget pár pillanat alatt megsemmisítették. Hogy a betörő ellenségét a lehető legkisebb területre koncentrálják, a szűk síkátor közepén még egy falat húztak, melyen át a harmadik kapú vezetett. E fal már elpusztult, némi nyomai baloldalt kivehetőek. (Eredeti állapotában l. az 1. ábrán)

A második kapú.

A kapúvédelem.

A harmadik és negyedik kapú.

Tekintsük meg e kapúköz város felőli oldalfalát kívülről. Tetején igen érdekes s a magyar várakban ma már csak nagyon kevés helyen található szépen díszített hadi oromzatot vagy rovátkákat találunk a Szapolyaik korából. Téglából épített, pajzsalakú rovátkák ezek, melyeket nyílások választanak el egymástól. Innen nevük kőpajzs vagy szélvédő is, az elválasztó nyílások pedig a rovátkablakok. A fal gyilokjáróján sorakozó védők e kőpajzsok mögött találtak az ellenség fegyverei ellenében oltalmat s a nyílásokon kihajolva a feltörő ellenségre követ vagy dárdat dobtak. E hadi oromzat rendkívül díszes s kár, hogy gondozás hiányában pusztulófélben vannak. A rovátkák közepén lövőréseket alkalmaztak. E csipkés hadioromzat a kőfalak egyhangú tömegébe kellemes változatosságot hozott. (L. a VII. sz. ábrán). E kapútorony elpusztult boltozatában már látjuk a tífakő alkalmazását.

A hadi oromzat alkatelemei

A kőpajzs v. szélvédő.

A hadi oromzat mint díszítő elem.

Az ötödik
kapú.

E kapútorony után a várhegy oldalterrásza kiszélesedik s a várudvartól hosszú, különféle alkatrészekből álló védőfalazat zárja el, mely rézsútosan halad visszafelé, úgyhogy az alatta húzódó út felett teljesen uralkodik s a meredek szélén csak keskeny nyílást, hogy szabadon a várudvarba, melyet az ötödik, ma már teljesen elpusztult kapú zárt el. E zárófalazat részletei rendkívül érdekesek. Kiinduló pontja egy háromemeletes őrtorony, az ú. n. óratorony, vagy Mátyás-torony; a belőle kiinduló magas bástyafal teteje egyszerű,

Arcreliefek a
kőpajzson.

de mégis díszes hadi oromzattal van ellátva. A toronytól számított első kőpajzson egy nő, a másodikon egy férfi fejének reliefképe van a téglanyagból, nem közönséges

A lőrészek.

művészettel kifaragva. Kiket ábrázolnak nem tudjuk? A bástyafal folytatását egy óriási kétemeletes épület, egykor kaszárnya oldalfala alkotja, melynek két emelete ablakkal, földszintje lőrésekkel van ellátva, melyek a várban oly

A lőrészek
alakja és szer-
kezete.

rendkívül gazdag változatosságban fordulnak elő. E lőrészeket homokkőbe vésték s azután illesztették a falba. E lőrészek puskacsövek számára készültek, vagy alakítottak át későbbben; köralakúak felső részükön keskeny, függőleges metszéssel a célozó szem számára; alakjuk után kulcsréseknek is nevezik őket. A kaszárnya falának folytatását alacsonyabb bástyafal alkotja egészen a szikláig

Figyelő-to-
rony.

s egy figyelő tornyocskában végződik, melyből a toronyőr az egész vidéket szemmel tarthatta; e toronyban a fal szög alakban megtörik s a meredek sziklagerincen fut fel egészen a palota lábáig. Baloldalt a meredek szélén alacsony, ősrégi fal húzódik, melyet a legutóbb eszközölt javítások alkalmával restaurálták, mert hulló kövei az alatta fekvő városi házakat veszélyeztették. A sziklába véseft utat törmelékkel töltötték fel, máskülönben láthatnók benne a kerékvágásokat.

Az óratorony vakolatában láthatjuk a kapú felett emelkedő épületek magas nyeregtetejének párhuzamos nyomait.

A külső vár-
udvara.

A kapú egykori helyén áthaladva a várudvarban vagyunk. Az erődök egész sorozatát kellett az ellenségnek idáig elfoglalni, melyeket a kapútoronyok s a belőle kiinduló, a várszikláig haladó bástyafalak alkottak. Ha az ostrom sikerült volna is idáig, a betörő ellenség a belső vártól még igen messze volt; az erődítmények javarésze még ezután következett. Nem is vette be a várat ellenség erről az oldalról soha; e nagyszerű erődítési rendszeren megtörött min-

den emberi erő. Itt behatolni csak az tudott, aki békés szándékkal jött s aki előtt megnyitották a kapúk sorozatát, mert nem üres szólam volt az annak idején, hogy a trencségi vár bevehetetlen.

A várőr lakásával szemben húzódó fal egy elpusztult kaszárnya - épületnek fala; két ajtónyílásának renaissance-stylban gyönyörűen megmunkált homokkőkeretei elárulják keletkezésének korát; a 16. században építették valószínűleg a vár legnagyobb építői, a Szapolyaiak. Az első kapúnyílás mellett, félig a földbe süppedve, óriási kő-ágyúgolyó látszik; ugyanilyenek vannak belőve az óratorony külső falába. Az elővárosból lőtték őket s valószínűleg az 1528-i ostrom emlékei. A toronyőr lakásában egy teljesen ép kőbe

Renaissance
ajtókeretek.

Thurzó-cimer.

véssett Thurzó-címert, egy sárkányalak reliefképével díszített románstílusú kölapot és egy korinthusi oszlop szépen díszített talapzatát láthatjuk, melyek tanúbizonyságot tesznek arról a pompáról és fényről, mely hajdan Trencsén falai közt honolt.

A hatalmas, szeliden emelkedő, fűvel benőtt térség a külső várudvar, melyet köröskörül erős védművek és épületek kb. egy méter magas omladéka vesznek körül. Ez volt a várnak ostrommentes része s ha az omladékos falak nyílásain letekintünk, látjuk, hogy köröskörül a huszonöt és harminc méter magasság közt váltakozó, falmeredek vár-

A vár ostrom-
mentes oldala
s épületei.

szikla a vár ezen keleti és északi részét megközelíthetetlenné tette. A szikla peremén sorakozó épületromok istállók, raktárak, cselédlakások maradványai, melyek csak a múlt század negyvenes éveiben adattak át az enyészetnek; odáig földve voltak. A terjedelmes udvar nyugati, lövegmentes része baromudvar volt, hol ostrom esetén a várórség táplálkozásához szükséges élő állatokat tartották.

A legrégibb épületmaradványok s az ősi vár helye.

A várudvar ezen északkeleti sarkában találjuk a legrégibb épületmaradványokat, melyek a későbbi építkezéseket túléltek s nagyon valószínű a következtetés ezek alapján, hogy itt a kút és kápolna körül volt az ősi, 11. és 12. századbeli trencsényi vár magva s a hegykúpon emelkedő donjon s a romjaikban is monumentális palotarészletek helyén csak fából épült figyelő torony állott s attól dél-nyugatra az ősi város, mely a keletről és nyugatról meredek szakadékok és kiadások által összerittott s a délen emelkedő dombláncolatától a Szapolyai-féle sikátorok által akkor még el nem hasított várhegyet elzárta. Ezen legrégibb maradványok az óratorony és az elpusztult kis román-kápolna.

Az óra vagy Mátyás-torony.

Az óratorony három emeletes; ajtói a várudvar belsejére, délre néznek; egyes emeletei csak létrán voltak megközelíthetők (l. az V. ábrát); legfelső részét hajdan erkély vette körül (l. az I. ábrát); a rajta lévő órát a vár leégése után a máriatölgyesi kastély tornyára tették s ma is ott van; földszintje börtönül szolgált, hová a rabot kötélen engedték le; romlatlan állapotban fenmaradt ajtónyílásai románstílusúak; a várnak építészetiileg is egyik legérdekesebb részlete.

Román részletek.

A román kápolna.

A román kápolna köríves, alacsony ajtaját a kútépület keleti sarkánál találjuk; igen kicsiny négy méter hosszú, két és fél méter széles hajóját s parányi szanktuáriumát a törmelékek teljesen feltöltötték; fölötte egyéb helyiségek voltak; északra néző, kicsiny ablakának némi keretmaradványai még megvannak. E kápolna a várnak legrégibb épületmaradványa.

A kút.

A kútházban találjuk a 72 méter mély, sziklába vágott kútát, amelyhez a hagyomány Ómár és Fatimé megható szerelmi történetét fűzi, mely szerint Ómár törökjeivel együtt évek hosszú során ásta e kútát, mert Szapolyai István török földön fogságba esett jegyesének visszaadását ahhoz a feltételhez kötötte, ha a vár sziklájából vizet fakaszt. A hagy-

mánnyal szemben azonban valószínűbb az, hogy a kút sokkal régibb. Szinte lehetetlen elképzelni, hogy egy bevehetetlennek tartott, nagy kiterjedésű vár lakói és védői részére a szükséges vizet tisztán az esővizet felfogó cisternák szolgáltattak volna. De némi alapot ad az utóbbi feltevésre a kútnak a vár legrégibb épületei között való központi fekvése is. A kút keletkezésének időpontjára pozitív adataink nincsenek. A kútnak vödörszerkezete volt s a vödöröket lóerővel húzták fel. E szerkezet a múlt század elején szakadt bele a kútba. A kútháztól balra a meredek szikla szélén elhaladva a várszikla északnyugatra messze kikönyöklő sziklafokára érünk, melyet hatalmas, kerek ágyúbástya koszorúz, mely a a még most is kivehető, páros vonalban húzódó ágyúréseken kikandikáló ágyúival a Vághidját védelmezte, mely a régi időben itt szelte át a szoroson a várszikla alatt kanyargó folyót. Földalatti helyisége börtön volt, melybe szintén kötélen eresztették le a szerencsétleneket. A kápolna felől egy omlás következtében keletkezett kapún behatolhatunk e földalatti helyiségbe, melynek egyedüli látnivalója a több méternyi kerületű óriási oszloppillér, mely a boltozatot tartotta, melyen békés időben szélmalom állott. E kerek bástyát a hajdan falába illesztett, ma a tepliczi fürdőházba falazott kőtábla felirata szerint Illésházy Gáspár építette 1630-ban.

A kút keletkezésének ideje.

Az északnyugati ágyúbástya.

E bástyatoronyban végződtek a várhegy nyugati, város felőli oldalán húzódó erődítmények s benne, hegyes szög alatt megtörve kezdődtek a várhegy északi ostrommentes oldalán húzódó épületek, melyeknek legelseje a kis román kápolna; távolabb egy hatalmas, három nagy ablakból megvilágított helyiség az u. n. mennyegzői terem. Ez épületsor, melynek építését a hagyomány Csák Máténak tulajdonítja, kerek bástyatoronyban, az u. n. éheztető-toronyban végződik, melynek nevezetessége egy lábaink előtt sötétlő, szűk, négyyszögű nyílás-rémes szája egy rettenetes, földalatti börtönnek, mely ki tudja, hány áldozatot nyelt el, hogy a szerencsétlenek sohase lássák többé a napfényt s a fák zöldelő lombkoronáját

A várudvar északi oldala.

Az éheztető torony.

E toronyban végződnek a várszikla északi peremének épületei s benne kezdődnek a keleti oldal bástyafalai. A falazat ezen oldalról mély völgyszakadás mentében vonul el, amely azonban már nem oly meredek, mint az északi oldal sziklafala s ezért ez oldalon két méter magas, vastag bástyafalat

A keleti oldal erődítményei.

Albástyaszer-
kezet holt pont-
ja s annak ki-
véde.

húztak, melyet gyilokjáróval és lövőrésekkel láttak el, sőt kívül, a lejtősen eső sziklán még egy párhuzamos falat húztak s így sikátort alakítottak. A sikátor külső fala az éhezettőrtorony alatt hegyesszögben szökik ki, hogy a bástyatorony ellen operáló ellenség a bástyafal tövében, vagy a torony és a fal által képezett szögletben holt, azaz a bástyafalak tetejéről az ellenség lövegei miatt nem védhető pontot ne találjon, hanem a torony és a lövőrökkel ellátott fal ágyúinak s puskáinak tüze elé állíttassék.

A vár déli
ostromolható
oldala.

Fokeröd vagy
bástyapárna.

Amint e bástyafal a déli védművek felé közeledik, látjuk a déli oldalon a magasodó dombláncolatokat, melyek körülbelül félkilométernyi távolságban már a várhegynél magasabbak s róluk a vár löhető; itt van a vár negyedik, ostromolható, déli oldala. Azért e helyen az említett bástyafalhoz egy 2 méter magas, 3 méter hosszú és ugyanilyen széles kettes boltíven nyugvó kőkockát építettek, melyre sánckosarak mögé ágyúkat állítottak. Ennek neve fokeröd, bástyapárna (cavalier), mely védművet a lőpor feltalálása után alkalmaztak. A trencsénit a 17. század végén a német várparancsnok sürgetésére a vármegye építtette. A keleti bástyafal e fokeröd után bekapcsolódik a déli védművekhez, melyekről később szólunk. A várudvart körüljárva megismertük a vár nyugat, északi és keleti erődítményeit s elérkeztünk az ötödik kapú elé, mely a belső várba vezet. De előbb még térjünk vissza az udvarba, hogy a 30 méter magas hegycsúcson emelkedő palota külsejét is szemügyre vegyük.

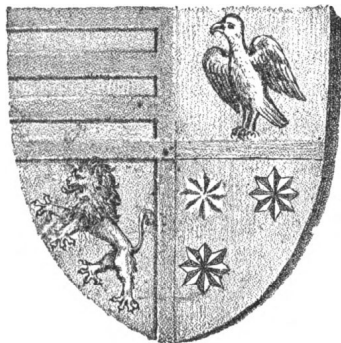
A lőporpince.

A góth palota-
tarész külseje.

A Cilley-
címer.

Ha a várór lakásától a palotába vezető s a nagy várudvart keresztülmetsző pázsitos úton megindulunk, jobbra az erősen emelkedő sziklatalaj oldalába vágott pincszerű, földalatti üreget pillantunk meg. Ez volt a lőportartó. Helye rendkívül ügyesen volt megválasztva, minthogy e helyet löveg nem érhet. Ha e lőportartó fölött a meredek sziklán a palota északi oldalát (l. az V. ábrát) megközelítjük, az öreg toronytól keletre eső palotarész szembenéző falán a leszakadt erkély gyámkövei alatt a falba illesztett kölapon a Cilleynek címerét pillantjuk meg. A palota e részét Borbála királyné, Zsigmond neje építtette. A négy mezőre osztott pajzs jobboldali felső részében a négy folyó, alatta a cseh oroslán, a baloldali felső mezőben a sas s alul a Cilleyek három csillaga látható. A palota e részlete góth stílusban épült. A címer felett lévő erkély mennyezete

gyönyörű góth keresztbölt, melynek gerinckövei azonban már lassan széthullanak, pedig minő kevés fáradsággal meg lehene menteni! A palota ezen oldalán még láthatjuk a

Cilley-címer.

régi festés nyomait. A paloták magas külső falait ugyanis vörös vonalakkal kisebb mezőkre osztották, hogy a pusztá, sivár falak a bántó egyhangúságát enyhítsék.

Visszatérve az útra haladjunk azon tovább. Az említett fokerőd s a kapúboltozatot a vársziclával összekötő félkörű bástya által alkotott sikátorban vagyunk. Szemben velünk van az ötödik kapú, jobbra a Cilley palota monumentális keleti fala emelkedik (l. az V. ábrát.) friezén körívekből álló láncvonalas díszítéssel. E homlokfalon két sor ablak sorakozik; az alsó sor három középső ablaka a lovagteremé, melynek boltozata felért egész a tetőig s így fölötté helyiségek nem voltak; innen van az emelet ablakainak hiánya: a lovagterem mellett az alsó sor két végső, déli ablaka festett címerekkel van ékesítve. Az alsó ablaksor alatt lévő szűk nyílások a konyha helyiség, ablakai, mely a lovagterem alatt volt félig a sziklából kivésve s e rézsútas falnyílásokon át kapta a világosságot. A lovagterem ablakainak homokkőből faragott keretei és keresztjei góth motívumokat tüntetnek fel; az ablakok alatt gyönyörűen faragott párkánykövek vannak.

Az ötödik kapú.

A lovagterem góth ablakai.

Ha az ötödik kapún belépünk, két oldalt meredek falak által határolt terjedelmes sikátorba érünk. E kapú felett hajdan feliratos kőtábla volt évszámmal annak emlékére, hogy e kapút Illésházy István és neje Pálffy Kata restaurálták 1600-ban. Rég lehullott és nyomaveszett. A sikátor bal oldalán a keleti bástyafal folytatódik, melynek ajtaján keskeny terraszra lépve ki lábaink alatt látjuk a várat keletről

A palotába vezető sikátor.

övező mély völgyszakadékot s a keleti védőművek külső oldalát. A baloldali sikátorfal egy több méter széles, felületén pázsittal benőtt félköralakú bástyához támaszkodik, mely már a déli, mesterileg megerősített oldal védőműveihez tartozik s melynek tövébe egy alacsony, boltíves kapún léphetünk ki s betekinthetünk a Szapolyai-féle felső sikátorba, mely ugyancsak félköralakban e bástya alatt húzódik.

Lépcsőzetes
ágyúrések.

A sikátor baloldali fala kétfülkés, emeletes, köríves ágyútoronyban végződik, melynek földszintjén és első emeletén három-három ágyú állott. Rendkívül érdekesek az ágyútorony földszinti, még egészen ép lőrési, melyeket azonban innen nem, hanem csak kívülről láthatunk, ha a várat délről, a Szapolyai-féle sikátorok felől közelítjük meg s vele szembe nézünk. Kívülről befelé lépcsőalakban keskenyednek; ezeket — alakjuk után — lépcsőréseknek nevezzük. A lépcsőzetes keskenyedésnek célja az volt, hogy az ágyúrésbe csapó ellenséges golyó a lépcsőzetes fokok által akadályoztatva a résbe ne juthasson s a résszorosban fekvő ágyúban kárt ne tehessen. Az ágyútoronyhoz alacsony széles bástyafal kapcsolódik, melyről gyönyörű kilátás nyílik az alatt fekvő városra s a szeszélyesen kanyargó Vág gyönyörű völgyére; e bástya az Illésházy-kapúval szembenéző magas, ősrégi falmaradvány közvetítésével, mely ezen az oldalon a legrégebb várépület maradványa, bekapcsolódik a nyugati védőművekbe.

Alattunk szörnyű mélységben látjuk a nyugati oldal fentebb leírt kapútornyait és védőműveit. Folytonos emelkedéssel egy teljes kört írtunk tehát le, míg a várszikla aljától az erődítmények egymást érő sorozatán át a várszikla tetején épült palota főkapujáig eljutottunk.

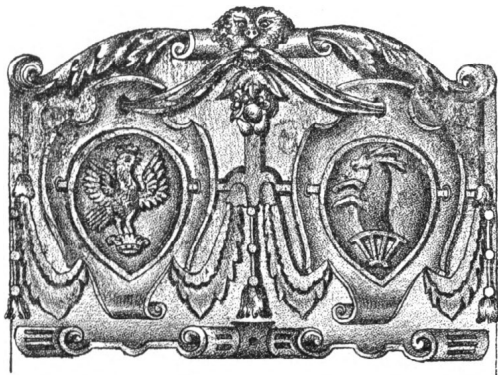
A sikátor
északi fala.

A sikátornak, melyből most kijutottunk, jobboldali fala a várszıklához támaszkodik s a baloldali ágyútoronnyal szemben egy rendkívül magas saroképületbe kapcsolódik (I. a II. ábrát), melynek romfalában félig belőtt kőágyúgolyókat látunk, melyeket az elővárosból lőtték s melyek az 1528-ki ostrom emlékei. A sikátor itt terjedelmes előudvarrá bővül ki, melynek talaja a várszikla lejtése következtében igen mély árkot képez, melyből három erős oszlop maradványai emelkednek ki, melyek pilléreit alkották hajdan a hídnak, mely a sikátorból e mélység fölött a hatodik, az ú. n. Illésházy-kapúhoz vezetett, mely a palotának képezte főbejáratát (I. a II. ábrát). A nyugatra néző kapu köríves

Az Illésházy-
kapúhoz vezető
híd.

homokkőkeretében látszanak a felvonóhid láncának rései. Fölötte oromfal húzódik, melyet hadi oromzat díszít. Ezen oromfalba hatalmas kőtábla van befalazva — az utolsó a várban — melynek felső kétfelé osztott részében a kőből kidomborodó Illésházy- és Pálffy-címer látható, alattuk pedig a következő felírás olvasható:

Az Illésházy-
kapú s a felette
lévő feliratos
címerkő.

Illésházy-címer.

Spectabilis ac Mag. cus Dominus Dnus Comes Stephanus de Ileshaza Palatinus regni Hungariae iudex Cumanorum, ac Comitatum Trinchin et Lypto comes Sac: Reg: Matis: Matthiae 2: di regis Hungariae, 2c consiliarius et per Hungariam Locumtenens, 2c Ac Catharina Palfy de Erdőd consors fecerunt Anno MDCIX.

E kapún belépve épületromok tömkelegébe jutottunk; az enyészet itt végezte a várban a legborzasztóbb pusztításokat. A kapútól balra egy átjáróul szolgáló boltozatra építve több emeletnyi magasságban Nagy Lajos király palotáját látjuk; megközelíteni már alig lehet s veszedelmes is; minden pillanatban várható teljes összeomlása; a széthulló ablak- és ajtókeretek a késői góth stylusnak alkotásai. Jobbra egy terjedelmes pincehelyiség felett elterülő maradványok építését a hagyomány Csák Máténak tulajdonítja. A romok által feltöltött síkátorban vezet útunk kelet felé az előbbeni síkátor felett hat méternyi magasságban s ez utat hajdan jobbról és balról a rombadőlt épületek oldalfalai határolták. Tovább haladva balról az öregtoronnyal egyvonalban kapúbolt maradványait pillantjuk meg. Ez volt hajdan a hetedik kapú, melyen át a palota udvarába, a trencsényi vár szívébe jutunk.

A palota bel-
seje.

Nagy Lajos
palotája.

A hetedik
kapú.

A lovagterem
bejárata.

A konyhahe-
lyiség.

A lovagterem
belseje.

Az Archo- és
Zrínyi-családok
festett címere.

A viztartó v.
ciszterna.

A lovagte-
remből nyíló
helyiségek.

Álljunk meg a toronytól balra szemben az emeleti helyiségekbe vívő, szabadban álló lépcsőzettel. Jobb kéz felől a lovagterembe vezető kapút találjuk. A falon levő nyomok elárulják, hogy e kapút gyönyörű kődísz ékesítette; a fölötte lévő fülkékben szobrok állottak. A közelben lévő pincegádorszerű lejárata a lovagterem alatt lévő konyahelyiségekbe vezetett s így a lovagterem emeleten volt. A téglányalakú, nem tulságosan nagy terem három járomból állott, melyek csúcsíves keresztboltozattal voltak ellátva. A merészen feltörő ívek nyomai a falakon még kivehetők. A három járomnak három ablak felelt meg s az ablakfülkék mindkét oldalán góth módorban faragott csinos kőpadok vannak, melyeket szőnyegekkel és állatbőrökkel borítottak s a régiek kedvelt ülőhelyéül szolgáltak; a bal sarokban látjuk a konyhából felvezető kémény helyét. Alant a konyhahelyiségből szépen faragott köríves kapuk vezetnek a pincékbe és egyéb mellékhelyiségekbe. A lovagterem északi és déli falán csúcsíves ajtók vezetnek a szomszédos lakóhelyiségekbe, melyek közül a déli helyiségnek csak keleti fala áll még; a nagy udvarra néző két ablakának mennyezetét és Archo és Zrínyi (Könyöki helytelenül a Serényiek címerének nevezi) családok címere díszíti a 16-ik századból. A Zrínyiek címerpajzsát függőleges vonal osztja két mezőre. A jobboldaliban két párhuzamos sasszárny, a baloldalon hadi oromzattal díszített védőtorony bástyarészlettel látható. Címerdíszül koronás sisak szolgál, a koronában kiterjesztett szárnyú griffmadárral, melynek fejét abroncs-korona díszíti. A pajzsdísz fekete-sárga akanthus-levél. Az Archo-család címerpajzsának jobb mezejében kétféjű sas, a bal mezőben három, húrjaival lefelé fordított íj van. A címerdísz szintén koronás sisak, fölötte nyilazó szerecsennel sárga és zöld fátyollal feje körül. A pajzsot sárga és zöld akanthus-levél díszíti. E vakolatra festett címerek kitéve az idő viszontagságainak napról-napra jobban elmosódnak s nemsokára teljesen megsemmisülnek.

E helyiségnek gerenda-mennyezete volt, a gerendák nyomai a falban még láthatók. Fölötte emelet húzódott. E helyiségek mellett délre volt a sziklatalajba vésett ciszterna, melyet azonban a széthullott falak romjai és a törmelékek teljesen eltüntettek.

Az északi ajtó két nagyrészt rombadólt szobába visz; beomlott mennyezetük gothikus volt, felettük az emeleten

ugyancsak két szoba volt. Az első szoba keleti oldalán a talajt feltöltő romok között egy fülke felső része látszik, melynek gyönyörűen faragott, fordított (másképp számárhátú) csúcsíves tympanonjában szépen faragott kőrózsa díszlik. E szoba északi falán van a góth keresztboltozatú erkély s a Cilley-címer, melyeket már alulról, a nagy várudvarból látunk. A palota ezen részének tetőzetét az udvar felé fél-ereszre építették s ennek következtében kifelé, a várudvar felé nem volt tető, hanem csak a palota ablakai felett magasra húzott fal, az ú. n. tűzfal, mely a mögötte, az udvar felé lejtő féleresztet az ellenségnek a várba röpített tüzes nyilai ellenében megvédte. Az északi rész tetőzete oromtető, a nyugati részé pedig párhuzamos oromtető volt (l. az I. ábrát); a tetők üvegcsereppel voltak befödve.

A palota keleti szárnyának tetőzete. A fél-eresztető.

A palota északi és nyugati részének tetőzete. A párhuzamos oromtető.

A donjon vagy öregtorony az elősziklára van építve, mely az udvar talajából 3 méternyire kiemelkedik. Téglából épült; belsejében a csúcsíves styl az uralkodó s építésének idejét a 13. század második felére tehetjük s így a várnak egyik legrégebb s egyszersmind legépebb állapotban fennmaradt részlete, mely a várszerkezet középpontjában volt.

A donjok v. öregtorony; őpi tési anyaga és stýlusa. Keletkezésének ideje

A torony négyszögű; falai nem merőlegesen, hanem lejtősen emelkednek, azaz a torony felfelé mindig karcsúbb lesz és ez az alak a magyar középkori várak közül egyedül Trencsénben fordul elő. Déli falába néhány kőgolyó van belőve; vakolata lehullott, a lovagterem bejáratával szemben a keleti fal sarkán azonban még látszik a régi sötétvörös, márványszínű vakolásnak némi maradványa. A torony déli és keleti oldalán a legváltozatosabb, szebbnél szebb alakú lőrésekben gyönyörködhetünk, melyek még a nyilak számára készültek s egyszersmind a torony helyiségeibe világosságot és levegőt bocsátottak. Legnagyobb részük hosszúkás, keskeny téglányalakú a számszeríjasok számára kicsorbított s gyönyörűen kidolgozott felső véggel, de vannak köztük tompa háromszög s körívekből összetett levélalakúak is.

A torony alakja.

A vakolat.

A torony falának lőrésai és ezek alakja.

A torony földszintje börtönhelyiségül szolgált s bejárata nem volt, csak nyílása az elsőemeleti helyiség alapzataúl szolgáló boltozaton, mely azonban újabb időben elfalaztatott; a torony földszintjéről vezethetett a földalatti vészkijárás a szabadba, melyet a most élő öregebb emberek gyermekkorukban még ismertek. A torony első emeletének

A torony földszintje.

A vészkijárás

kapuja az északi, ostrommentes oldalon a palota északi szárnyából nyílik, hová az udvarban a keleti oldalhoz téglából és fából épült, szabadon álló lépcsőzet vezet (l. a III. ábrát). A lépcsőzetet az eső ellen fatető védte, melynek nyomai a falon kivehetők; e fétető alatt a fal szárnyas angyalfejekkel volt díszítve, melyeknek elmosódó nyomai még szintén kivehetők.

Az udvarban szabadon álló lépcsőzet szerkezete.

E lépcső alatt fogadták az érkező vendégeket. A lépcső alatt lévő kicsiny szoba, a III. ábrán jól kivehető ajtóval és ablakkal az udvari bolond lakásául szolgált. A mellette balra nyíló ajtó közvetlen a torony mellett az északi palotarész földszinti helyiségeibe vezet, melyekben a belső várórség tanyázott. E helyiségek legelseje hatalmas négyszögű terem; tufa-kőből épült dongaboltozata még teljesen ép; gerenda-mennyezet, melynek nyomai még a falban kivehetők, két részre osztotta s az alsóból a felsőbe falépcső vezetett. Úgy az alsó, mint a felső helyiségből lapos lóhere alakú csúcsíves ajtó vezet egy-egy kisebb helyiségbe, melyek a torony helyiségein kívül a legvédelettebb helyiségek voltak. Megtekintésre érdemes e nagy terem északi falán, mindjárt a bejáratától jobbra egy homokkőből szépen faragott és díszített kandalló-keret a 15. századból.

A belső várórség tanyája.

Kandalló keret a 15. századból.

Ha az említett szabadon álló lépcsőn felhaladunk, szűk folyosóba jutunk, melyből jobbra egy ajtó mind a három falán erkéllyel ellátott négyszögű terembe visz, melynek külseje a várudvar felől (l. az. V. és az I. ábrát) a palota legszembeütőbb és legimpozánsabb részlete. E terem volt a trencsényi várnak legszebb helyisége, igazi királyi lakóhely; e részlet építését a hagyomány Csák Máténak tulajdonítja. Az erkélyek már leszakadtak; ajtaikból felséges kilátás nyílik a Vág gyönyörű völgyére s a távolban sorakozó hegyóriásokra; a törmelékek alól kiásott cserépkályhájának fiókjain az osztrák sást találtam. A folyosó baloldalából több helyiségen át a torony kapujához érünk, melyet igen régi pántolt vasajtó zár el. Az alacsony ajtó kökeretén vonal- és ágasdíszítményt találunk.

A palotának Csák Mátéről nevezett szárnya.

Az öreg torony bejárata.

A torony első emeletébe lépünk be; itt a torony szélessége 6, hosszúsága szintén 6, a fal átmérője $2\frac{1}{2}$ méter. A fal rendkívüli vastagsága következtében e helyiség, melynek keleti falából hatalmas ablak néz a belső várudvarra, rendkívül szűk. A padlózat közepén volt a kerek nyílás, mely a börtön száját alkotta. A torony felső részébe vezető

A torony falának méretei.

lépcső a fal északi és keleti falába van vágva. Az egyik emeletből a másikba vezető igen meredek lépcső három csúcsíves ajtóval van ellátva, melyek azonban oly keskenyek, hogy csak egy ember mehet át rajtuk; magasságuk is alig valamivel több egy méternél. A kényelem rovására a védelem követelményei vezették itt az építést, hogy a várat elfoglaló s az idáig nyomuló ellenség csak egyenként nyomulhasson a toronyba, mely a megszorult várórségnek utolsó menedéke volt.

A falba vágott lépcső.

A második emeleti helyiségbe érünk. Dongaboltozatos, sötét, alacsony, rideg terem ez, melyet csak a szörnyű falba délen vágott keskeny lőrés világít meg. A helyiség azonban a fal rovására már terjedelmesebb, mint az első emeleti. A harmadik és negyedik emeleti helyiségek fokenként bővülnek s ennek a következtében az anélkül is lejtősen haladó toronyfal felfelé mindig keskenyebb lesz.

A torony második emelete.

A harmadik emeleten lévő terem a torony helyiségei között a legdíszesebb. Ez volt a várúr lakása. A terem magassága 8 méter és boltozata gothikus gerinces boltozat, mely nehézkes, gúlaalakú gyámköveken nyugszik. A helyiséget karzat futotta körül s a tartógerendák nyomai a falban még most is láthatók.

A várur lakása. Kandalló Csák Máté korából. Falfülkék és gothi mennyezet.

A helyiség délnyugati sarkában Csák Máté idejéből származó kandallót látunk felette füstfogó köpennyel; a délkeleti sarokban illemhely maradványai látszanak.

A helyiség nyugati és északi falában a karzat síkjában terjedelmes, keskeny ablakok által megvilágított fülkéket alkalmaztak két oldalt köpadokkal. A terem mostani, időrongálta állapotában is sejteti a fényt és a gyönyörű berendezést, mely e gothikus boltív alatt a trencsényi vár fénykorában honolt. Az ívezetet tartó sarokkövek azonban lazulni kezdenek s félni lehet, hogy a vár ezen egyedül épységben fenmaradt csúcsíves mennyezete is hamarosan összeomlik.

A terem egykori fénye.

A torony negyedik emelete vakolatlan falaival padlásszerű helyiséget alkotott; elválasztó köz volt a tetőzet s a harmadik emelet boltozata közt, hogy ha a földézetet esetleg felgyújtották, a tűz e helyiségnél tovább ne terjedhessen. Falépcsőzet visz fel belőle a toronyfalak felületére, mely mellvédővel ellátva körüljárható. A mostani többször renovált tetőzet az újabb időben készült. A régi képeken négy oldalú sisaktetőzete van szélkakassal. A torony négy

A negyedik emelet.

A régi tetőzet.

felső sarkán hasonló tetőzettel ellátott szárnytornyocskák vannak hasonló tetővel (l. az I. ábrát).

A toronyban a vár leégése előtt több mázsás harang volt felfüggesztve, mellyel veszély közeledése esetén harangoztak s a várőrséget fellármázták. E harangot 1778-ban Illésházy János gróf Máriatölgyesre vitette s valószínűleg ma is a plébánia-templom tornyában van.*)

A várkápolna.

Freskó - maradványok.

A torony nyugati falának tőszomszédságában találjuk a belső várkápolnát, mely ma már teljesen romokban van. A 14. században épült csúcsíves stylusban. Ajtajának körkerete egyenes lóhere alakú. A toronyfalon a boltívek nyomai még kivehetők. A csúcsíves ablakfalon freskófestések és zöldleveses díszítések nyomai vehetők ki. Az egyik falon lévő, félig elmosódott festmény Keresztelő szt. Jánost ábrázolja kereszttel kezében és fénykörrel feje körül. Az északra eső kisebb helyiség volt a szanktuárium, a mögötte magasabban fekvő helyiség oratorium. A szanktuarium alatt kriptá volt, mely azonban ma már teljesen üres. Kiket temettek ide hajdan s hová lettek a tetemek, nem tudjuk. A kápolnát Szapolyai István gyönyörűen renováltatta s az említett ablakfestmények ennek a renoválásnak maradványai. A kápolnát utóljára Illésházy György restauráltatta 1661-ben és Lippay György esztergomi érsek szentelte fel Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának emlékére. A kápolna felett emeleti helyiségek voltak. Nyugati oldalfalán lépcső húzó-dott, mely a palota északi részét a Nagy Lajos-féle szárnyal összekötötte.

A Szapolyai-féle palota-szárny.

A kápolnával szemben délre állott a Szapolyai István által emelt palotarészlet, melynek azonban ma már csak alakfalai vannak meg. A kápolnára néző homlokkal első emeletén néhány évvel ezelőtt még látható volt a Szapolyaiak címere és az 1540. évszám. Ma már nyoma veszett. Valószínűleg a törmelékek alatt fekszik teljesen szétzúzott állapotban a többi címerrel együtt.

A déli erődítmények.

A vár déli, ostromolható oldalán emelt nagyszerű erődítményekről a vár történetében (Második fejezet) részle-

*) „Hora noctis 11^a incussit fulmen ad turrim Terentianam in Arce, citra ullum incendium et damnum praeter exiguas rimas, cum ante paucos menses ex eadem ad mandatum Illustrissimi Comitis Illésházy, ut Dni Arcis accepta fuisset campana nobilissima multorum Centenariorum Dubnicium“. (Diarium domus Trenchiniensis Scholarum Piarum ab anno 1776, p. 90.)

tesen szólottunk. Ez erődítményeket legkönnyebben a Népkert felett emelkedő dombról közelíthetjük meg s kényelmesen leereszkedhetünk a Szapolyai-féle sikátorokba, amelyeknek szintjétől a belső várudvarig az emelkedés körülbelül 40 méter (l. a VI. ábrát). Ezt az utat kellett az ostromló ellenségnek megtenni az erődöknek egész sorozatán át, hogy a fejünk felett torony magasságban emelkedő vár-sziklára feljusson. Egy pillantás e szörnyű erődítményekre bárkit meggyőz, hogy ez lehetetlen volt. Bátor, odavaló parancsnok, kellő számú őrség s elegendő élelem és lőszer mellett a trencsényi vár ezen oldalról époly bevehetetlen volt, mind az ostrommentes északi és keleti oldalról.

Ezen erődítmények legdélibb pontja egy kétemeletes ágyútorony, melyet félkörben mély árok vesz körül, mely két végével az alsó sikátorba torkollik (l. a IV. ábrát). Ez ágyútoronyra lépcső vezet fel. Ha az ágyútoronyt védeni már nem lehet, az őrség az alsó sikátor felett húzódó hídon, melynek pillérmaradványai még látszanak, menekült a felső sikátor, illetve a sikátorfal mellső oldalán húzódó gyilokjáróra. Ha a felső sikátor is tarthatatlanná lett, az őrség a sikátort keletről elzáró fal mellett épült lépcsőzeten menekült a sikátorok felett húzódó bástyára.

A déli malombástya.

A sikátorfalakon néhány jó állapotban lévő ólomöntött s homokköbe vágott lörést láthatunk. Az alsó sikátor keleti s nyílását elzáró fal fedett kamráiban 6 ágyút helyeztek el, melyekkel nemcsak a sikátor felett, hanem az ellenkező oldalon a várat délkelet felől övező mély szakadék felett is uralkodtak. E fal neve oldalpásztázó (tambour), mely Magyarország középkori várai közül egyedül a trencsényiben található, sőt a külföldi váirodalom sem említ ilyeneket.

Oldalpásztázó.

A trencsényi vár érthetetlen közönyösség folytán végső pusztulásnak átadott erődítményeinek tervrajza, beosztása oly mintaszerű, hogy pusztulásával hazánk egy hasonlíthatatlanul becses középkori emlékek lesz szegényebb, melyet külföldön féltő gonddal s áldozatkész kegyelettel óvnának az enyészettől márcsak a hozzáfűződő fényes emlékek miatt is.

Végül felmerül a kérdés, hová lettek a várból a védő eszközök, fegyverek, ágyúk, a bútorok s a belső berendezés. A utóbbiakat az 1770-ben történt katonai megszállás után az Illésházyak vitték el s bizonyos, hogy a mária-

Hová lett a vár berendezése?

tölgyesi régi kastély sok becses régiséget rejt magában a trencsényi várból. Hogy a 112 évig tartó katona megszállás után az Illésházyak csak a pusztá falakat kapták vissza, az bizonyos. Az ágyúkat s a többi hadi felszerelést a bécsi hadi kormány vitette el, ami a belső berendezésből visszamaradt, azt az 1790-ki tűzvész pusztította el. Ma a romok közül mindössze egy-egy régi nyílhegy, lándzsa, hadiszekerke, kardtöredék s gyönyörűen díszített üveg vagy agyagedénytöredék kerül elő.

A vártemplom nevezetességei.

Szólانunk kell még röviden, a várhegy nyugati fensikáján épült vártemplomról, mely a terraszn nyugati sarkában álló s ma magtárnak használt Mihály-kápolnával együtt góth stílusban épült. Az 1528-i ostrom idején a templom leégett s csak jóval később épült fel; a 17. században a protestánsok foglalták le maguknak s szintén tetemes átalakítást végeztek rajta. Később még két ízben égett le az újabb és újabb átépítések az eredeti stílust majdnem egészen eltüntették. A csúcsíves boltozat helyét dongaboltozat foglalta el s az ívek nyomai ma már csak a szentélyben látszanak. A templom stílszerű helyreállítása tervbe van véve. A templom főnevezetessége a Nagy Lajos-féle monstrancia és az Illésházy-kápolna.

Az Illésházy-kápolna.

E kápolnát a templom hajójába a nyugati oldalon Thurzó Ilona, az 1648-ban elhunyt Illésházy Gáspár özvegye építtette be s alatta a család számára kriptát építtetett. A kápolnát a hajó felől gyönyörű kivetelű vaskapú zárja el. A kápolna északi falát oltár, nyugati falát Illésházy Gáspár fekete márványból készült sírköve foglalja el, melynek fülkéjében életnagyságú alabastrom szobra áll. A padlózatba az Illésházy család több tagjának sírköve van befalazva. A kriptá bejárata eredetileg a nyugati falon az Illésházy-címer alatt lévő ajtón volt. A kriptá egy része ma szabadon van s nagyhét alatt szentsírnak használtatik. E fülkét a tulajdonképeni sírbolttól elválasztó falba emléktábla van illesztve, mely jelzi nyugvóhelyét a trencsényi vár egykori urainak, az Illésházyaknak, mely család virágzása, dicsősége a trencsényi várával együtt múlt el.

Illésházy Gáspár alabastrom sírköve.

Az Illésházy-család kriptája.

TARTALOM.

Előszó I—IV. II.

I. A vár története.

Első fejezet. *(A trencsényi várhegy a történelem előtti korban. — A rómaiak és a kvádok idejében. — A vár Szvatopluk birodalmának középpontja. — Anonymus „Trusun“-ját a honfoglaló magyarok itt találják és elfoglalják. — A hrozinkói „gyepü“ vagy „brana“. — Szent István megalapítja a trencsényi várispánságot. — A vár szerepe a lengyel és cseh harcokban. — Székelyek a Vág völgyében. — A tatárok bevenni nem bírják. — A trencsényi várispánság megszűnése. — A vár ősi alakja s a város fekvése. — Falazott vár volt-e Trencsén a tatárjárás előtt? — A román stílus emlékei a várban s a monumentális építkezés kezdete. — A vár és a vármegye magántulajdon lesz.)* 8—22 II.

Második fejezet. *(A trencsényi vár fénykora 1300-tól 1528-ig. — Szent István intézményeinek bomlása. — A nyugati hűbériség hazánkban s a főúri rend kialakulása. — A Csák-család. — Trencsényi Csák Máté. — Trencsén, mint a Mátyus-föld középpontja. — A vár és város Csák Máté idejében. — Az 1521-ki ostrom. — Trencsén mint királyi vár. — Az 1335-ki trencsényi kongresszus. — Nagy Lajos Trencsénben. — A vár mint Zsigmond birtoka és kedvelt tartózkodási helye. — Stibor erdélyi vajda, Trencsén és a Vág völgy ura. — A város nevezetes kiváltságokat nyer Zsigmondtól s a szabad királyi városok sorába emeltetik. A város viszonya a várhoz. — Hussita háborúk a Vág völgyében. — A város bevétele. — A trencsényi vár mint a Borbála és Erzsébet királynék birtoka. — A várhoz tartozó uradalom. — A vár Cillei Ulrik tulajdonává lesz és Giskra szállja meg. — Trencsén a Hunyadiak birtokában. — Mátyás király Trencsénben. — A vár mint Mátyás csehországi hadműveleteinek középpontja. — A Szapolyaiak Trencsén birtokában. — A vár a család állandó otthona. — Szapolyai István építkezései. — A vár erődtítményeit újjá alakítja. — Özvegye, Hedvig hercegnő Trencsénben tart fényes udvart. — Innen adja férjhez leányát, Borbálát Zsigmond lengyel királyhoz. — Halála Trencsénben követke-*

zik be. — Katzianer 1528-ban ostrom alá veszi. — A Szapolyai István által a déli oldalon épített sikátorok a várat bevehetetlenné teszik. — A város pusztulása. — A vár felgyújtása. — Baracskey Pál és Kozár Benedek parancsnokok Török Bálint közbelépésére feladják az elpusztult várat. — Az átadási feltételek.) 23—61 ll.

Harmadik fejezet. (A trencsényi vár a nemzeti küzdelmek korában Bocskay és Bethlen felkelései alatt. — A vár mint korona-birtok. — Thurzó Elek, Archó Péter, Orthenburg gróf és Forgács Imre gróf zálogbirtokosok. — A vár romjaiból kiépül. — A város újabb erősítő-ményei a déli oldalon. — Az alsó kapú építése. — Illésházy István a trencsényi vár ura és a vármegye főispánja. — Pöre és üldöztetése. — Hajdúk a Vág völgyében. — A vár és város nehéz helyzete az alkotmány-harcok alatt. — Illésházy Bocskay pártjára áll. — A hajdúk Ujváry és Zmeskál vezérlete alatt 1605-ben Trencsént kiostromolják. — Illésházy visszatérése. — Bellosicsot kivégezteti. — A hajdúság dúlásai. — Illésházy és a bécsi béke. — Szereplésének történeti jelentősége. — Építkezései a trencsényi várban. — Összeütközések a várossal s ezeknek okai. A trencsényi vár és uradalom Illésházy István halála után oldalágra száll. — Illésházy Gáspár II. Mátyástól grófi rangot nyer. — A reformáció túlsúlyra jutása Trencsénben. — Illésházy Gáspár sógorával, Thurzó Imrével Bethlen oldalán küzd. — A város magatartását a vár szabja meg. — Trencsén mint refugium. — Frigyes cseh király pénzverői. — A szent korona Trencsénben. — Hol őrizték?) 62—86 ll.

Negyedik fejezet. (A trencsényi vár I. Rákóczi György felkelése és az 1663—4-ki török hadjárat idejében. — Az ellenreformáció Trencsénben. — A jezsuiták betelepítése. — Illésházy Gáspár halála és fiainak, Gábornak és Györgynek visszatérése a katolikus hitre. — Egy temetés az ellenreformáció idejében. — Illésházy György, az ellenreformáció előharcosa. — Összeütközések a vár és város között. — Az Illésházynak a vár ágyúival argumentálnak. — A török veszedelem közeledése. — A trencsényi, nyitrai és barsi nemesség menekülése Trencsénbe. — A vármegyébe vezető szorosok elzárása. — A lehotai kapú, a „Jarcki“. — A török becsapás. — A Vág völgye a török behódolás küszöbén. — Német őrség a várban. — Az újjvári pasa levele és a város válasza. — Illésházy György a királynál a várost a törökkel való cimboráskodással vádolja. — A német katonaság kihágásai. — Kivonulása a várból.) 87—100 ll.

Ötödik fejezet. (A trencsényi vár a Vesselényi-összeesküvés, a kuruc-labanc világ és a Tökölyi-felkelés korában. — A bécsi kormány a vár megerősítését tervezi. — Illésházy György a vár és az uradalom felét I. Rákóczi Ferencnek zálogosítja el. — E lépés súlyos követke-

ményei. — Illésházy Gábor halála. — Trencsén vármegye főispánja Illésházy György lesz. — Összeütközése a várparancsnokkal. Tarisznya-vár építése a Jarckinál a török ellen. — 1670-ben német katonaság szállja meg a várat. — A német megszállás több mint száz évig tart. A város kulcsainak és fegyvereinek elkobzása. — Az ellenreformáció Trencsénben. — Illésházy György erőszakos fellépése a protestánsok ellen. — A várbeli katonaság kihágásai. — A trencsényi vár erősítményeinek kibővítése és újjáalakítása. — Strosser várparancsnok pénzszerzési módja. — A Tökölyi-felkelés hullámai a vár körül. — Illésházy Miklóst az Illésházy-család mellékágából Lipót király gróffá nevezi ki és jövődő főispánnak jelöli. — A dögvész. — Illésházy György végrendekezése. — Elfogatása és szabadulása. — A vármegye Tökölyitől Salva Guardiat-kér. — Illésházy György Tökölyi pártjára áll s annak táborába megy. — 1684-ben újból Lipót hűségére tér és bocsánatot nyer. — Sikertelen kísérlete a főispáni méltóság visszaszerzésére. — Életének tragikuma. — Hol temették el?) 101—121 ll.

Hatodik fejezet. (A vár II. Rákóczy Ferenc szabadságharca idejében a morva és sziléziai szorosok kulcsa. — A vár és város ostroma 1704—8. — Kurucok a Vág völgyében. — Sréter János hadai kardcsapás nélkül veszik be. — Ritschán közeledésének hírére a megszálló hadak a várat elhagyják. — A hiba többé jóvá nem tehető. — Ritschán intézkedései. — Bercsényi Trencsént és Nyitrát bombáztatja és Breuner segítő hadait visszaszorítja. — Hurly Edmund lesz az új várparancsnok. — Szerencsés kirohandás az ostromló hadakra. — Bezegh Imre fenyegető levele a városhoz. — A városban a skorbút és éhhalál dühöng. Bercsényi újból a vár alá érkezik. — Ocskay hibája folytán b. Krum-pach a hrozinkói szoroson át a végszükségben szenvedő Trencsént megsegíti. — Illésházy Miklós gróf főispán távozása. — A várparancsnok embertelen gonoszságai. — A város Szuchány Jánost küldi a királyhoz panaszával. — A panaszlevél pontjai. — A várparancsnokságban Hurlyt Morelli váltja fel. — Az ostrom tovább folyik. — Starhemberg hármas védvonala a Vág völgyében. — Vágújhely és Illava erősítése. — Viard expedíciója Trencsénbe. — A várost tűzvész hamvasztja el. — A vár és a város a megadás szélén vannak. — A Sziléziába készülő fejedelmet a hadi tanácsban ráveszik, hogy előbb Trencsén megvételére induljon. — A trencsényi csata színhelye. — A vár további sorsa. — 1782-ben a német katonaság elhagyja. — 1790-ben a tűzvész martaléka lesz. 122—136 ll.

II. A trencsényi vár építészeti és hadtörténeti emlékei.

139—158 ll.

